پاکیزەکانی ئەنفال

ناوی کتێب: پاکیزەکانی ئـــەنفال

ناوی نووسەر: محەمەد ڕەئوف

دیزاینی بەرگو ناوەوە: ئومێد محەمەد

تیراژ: ١٠٠٠ دانە

نرخ: دینار

ژمارەی سپاردن: ی ساڵی ٢٠١٤ی پێدراوە

سەرپەرشتیاری زنجیرە کتێبەکان: بەختیار سەعید

لەبڵاوکراوەکانی دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان ٢٠١٤

ناونیشان: سلێمانی - کاسۆ مۆڵ - بەرامبەر مزگەوتی گەورە - نهۆمی چوارەم

سوودو سەرمایەی ئەم بڵاوکراوانە بۆ کەسوکاری شەهیدان و ئەنفال کراوانە.

مافی چاپکردنەوەی بۆ دەزگای ڕۆشنبیریی جەمال عیرفان پارێزراوە.

لەسەر ئەرکی (د. تەها ڕەسوڵ) چاپکراوە

محەمەد رەئوف

ئەنفال پاکیزەکانی

لێکۆڵینەوەیەک لە سەر کچە فرۆشراوەکانی ئەنفال

پێڕست

پێشەکی

بەشی یەکەم

تەوەری یەکەم/ ئەنفال و کارتێکەرەکانی
یەکەم/ چەمکی ئەنفال
دووەم/ پرۆسەی ئەنفال
تەوەرەی دووەم/ لە نێوان دەرسیم و ئەنفالدا
یەکەم/ هۆکاری سەرهەڵدانی شۆڕشی دەرسیم
دووەم/ پلاندانان بۆ کۆمەڵکوژی دەرسیم
سێیەم/ ژمارەی کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم
چوارەم/ حیکایەتەکانی دەرسیم و ئەنفال
پێنجەم/ ژن لە کۆمەڵکوژی دەرسیمدا

بەشی دووەم

تەوەرەی سێیەم/ ژنان لە دۆزەخی ئەنفالدا
یەکەم/ دۆخی ژنان لە پێش ئەنفالدا
دووەم/ دۆخی ژنان لە پرۆسەی ئەنفالدا
أ. دۆخی ژنان لە ناو پرۆسەی ئەنفالدا
ب. دۆخی ژنان لەناو زیندانەکاندا
ج. زیندە بەچالکردنی ژنان
د. دەستدرێژی سەربازەکان
سێیەم/ فرۆشتنی کچانی ئەنفال
أ- فرۆشتنی کچانی ئەنفال لە ناوخۆی عێراقدا
ب- فرۆشتنی کچانی ئەنفال بە وڵاتانی دەرەوە
چوارەم/ جوڵاندنی کەیسی فرۆشتنی کچانی ئەنفال
تەوەرەی چوارەم/ ئەنجاو راسپاردەکان
یەکەم/ ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە
دووەم/ پێشنیاز و راسپاردە
سێیەم / سەرچاوەکان
چوارەم/ پاشکۆکان

پێشەکی

فرۆشتن و دەستدرێژیکردنە سەر کچان و ژنانی ئەنفال، لە پرۆسەکانی ئەنفالدا کە لە کۆتایی مانگی شوبات تا سەرەتای مانگی ئەیلولی ١٩٨٨ ی خایاند، یەکێکە لە پڕ مەترسیدارترین ئەو پرسانەی کە کاریگەری راستەوخۆی لەسەر سایکۆلۆجیەتی تاکی کوردی بە تایبەتیش ژنان و کچانی قوربانیدەری ئەو پرۆسەیە دروست کردووە، لەگەڵ ئەوەی ئەم پرسە کەمتر لە ناوەندە سیاسی و کۆمەڵایەتیەکانی کوردستاندا قسەی لەسەر کراوە، لەلایەك بە هۆی هەستیاری پرسەکەوە لە رووی کۆمەلایەتیەوە، بەوەی تاکی کوردی مەسەلەی شەرەف و نامووس و دەستدرێژی بە هێڵی سوور ناو دەبات و بەردەوام لە چوارچێوەی پرسە شاراوەکانە، لە لایەکیش بە هۆی بە دوادا نەچوون و گرنگیدانی دامودەزگا پەیوەندیدارەکان بۆ ئەو پرسە، ئەمە وای کردووە کە کەمترین بەدواداچوون و گفتوگۆی لەسەر بکرێت.

ئەنفال وەك پرۆسەیەکی نەخشە بۆ داڕێژراوی رژێمی بەعس، لەگەڵ کوشتن و لەناوبردنی هەزاران مرۆڤی کورد لە ژن و منداڵ و پیرو گەنج، بە هەزاران رەز و باخ و مەر و ماڵاتی لەناوبردوو سەرەڕای وێرانکردنی سەرجەمی خاکی گوندنشینی کوردستان، بە تەواوی ژینگەی کوردستانی تێکدا، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو زیانە مادی و مەعنەوییەی کە پرۆسەی ئەنفال بەسەر گەلی کوردا هێنای، رژێمی بەعس لە پرۆسەی ئەنفالدا لەهەوڵی تێکشاندنی تاکی کورددا بووە، چ لە رووی کوشتن و ترساندن و ئەشکەنجەدانەوە، چ لە رووی دەستدرێژیکردنە سەر کچان و ژنانی ناو زیندانەکان و فرۆشتنیان بە ئەفسەر و سەرۆك عەشیەرەتەکان.

لێکۆڵینەوەی (پاکیزەکانی ئەنفال ... لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بە کچە فرۆشراوەکانی ئەنفال) کە تایبەتە بە لێکۆلینەوەی ئەو کچ و ژنانەی ئەنفال کە فرۆشراون بە ئەفسەر و سەرۆك عەشیرەتەکانی ناوخۆی عێراق و میسر و سعودیە و

وڵاتانی کەندا و لەگەڵ دەستدرێژیکردنە سەریان لەناو زیندانەکانی دبس و تۆپزاوا و نوگرە سەلمان، ئەم لێکۆڵینەوەیە بە شێوەیەکی وورد بەدواداچوون دەکات بۆ ئەو پرسە و بەشێوەی سەرەکی پشت دەبەستێت بە چاوپێکەوتنی شایەتحاڵەکان، لەگەڵ ئەو بەڵگەنامانەی کە خراونەتەڕوو.

ئەو لێکۆڵینەوەیە لە دوو بەش و چوار تەوەر پێك هاتووە، لە تەوەری یەکەمدا چەمکی ئەنفال روونکراوەتەوە وەك چەمکێکی قورئانی کە رەگوڕیشەیەکی عەرەبی هەیە،چەمك و زاراوەی قورئان بە شێوەیەکی وورد روونکراوەتەوە، لەگەڵ پێناسەی پرۆسەی ئەنفال، بەو پێیەی ئەو پرۆسەیە پرۆسەیەکی پلان بۆداڕێژراو بووە لەلایەن رژێمی بەعسەوە بۆ لەناوبردنی گەلی کورد، ئەمە سەرەڕای خستنەڕووی قۆناغەکانی ئەنفال و ئەو ئامارو داتایانەی لەسەر ئەنفالکراوان خراوەتەڕوو کە ئایا ١٨٢ هەزار ژمارەیەکی راستە یاخود سیاسی، ئەی ژمارەی راستەقینەی ئەنفالکراون چەندە..؟؟؟

تەوەری دووەمی لێکۆڵینەوەکە تەرخان کراوە بۆ بەراوردکردنی نێوان ئەنفال و دەرسیم، بەوەی دەیان خاڵی لێکچوو هەیە لە نێوان کۆمەڵکوژی دەرسیم و تاوانی ئەنفال، چ لە ڕووی نەخشەو پلان و هەوڵی لەناوبردن، چ لە رووی شێوازی کۆمەڵکوژیەکان ، لە نێوان ئەنفال و دەرسیم، چ لە رووی ئەوەی لە هەردوو پرۆسەکەدا گوندنشینان کرانە ئامانج، بەڵام ئەوەی زیاتر وای کرد بەراوردی ئەنفال بە دەرسیم بکرێت، لە هەردوو پرۆسەکەدا ژنان و کچان بوونەتە قوربانی دەستدرێژی سەربازان و ئەفسەرانی سوپا، کە خاڵی جەوهەری لێکۆڵینەوەکەیە.

لە بەشی دووەمدا باس لە دۆخی ژنان دەکات لە پرۆسەی ئەنفالدا، لە تەوەری سێیەمدا ئاماژە بە بارودۆخی ژنان کراوە لە پێش ئەنفال و ناو ئەنفالدا ، بە تایبەتیش دۆخی ژنان لەناو زیندانەکاندا، کە چۆن دەستدرێژی کراوەتە سەر کچان و ژنان و چ کاریگەریەکی گەورەی لە سایکۆلۆجیەتی ژناندا جێهێشتووە، هاوکات

هەر لە تەوەرەی سێیەمدا بە ووردی باس لە فرۆشتنی کچان کراوە، لەسەر دوو ئاست، لە ئاستی یەکەم، فرۆشتنی کچان بە ئەفسەر و سەرۆك هۆزەکانی ناوخۆی عێراق، لە ئاستی دووەم فرۆشتنی کچان بە ولاتانی عەرەبی، کە چەندین چاوپێکەوتن و بەڵگەنامەی تیادا خراوەتە روو بۆ سەلماندنی فرۆشتنی کچانی کورد بە وڵاتانی عەرەبی، لەگەڵ لێکۆڵینەوەی ورد لە بەڵگەنامەی فرۆشتنی ١٨ کچی ئەنفال بە میسر و، خاڵە درووست و نادرووستیەکانی خراوەتەڕوو، لەگەڵ چاوپێکەوتن لەگەڵ ئەو کەسانەی کە زۆربەی نادی کلاپەکانی میسر گەراون بۆ بەدواداچوونی کچانی ئەنفال، لە تەوەری چوارەمدا ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە و پێشنیاز و راسپاردەکان خراوەتەڕوو لەگەڵ سەرچاوە و پاشکۆکان.

دەست بردن بۆ بەدواداچوونی پرسێك سەبارەت بە دەستدرێژی سەر کچان و ژنانی ئەنفال و فرۆشتنیان، کارێکی قورس و هەستیارە، لە لایەك بەهۆی هەستیاری پرسەکە کە پرسێکی کۆمەڵایەتیە و لە کۆمەڵگەی کوردیدا یەکێکە لە هێڵە سورەکان، لە لایەکی تریش قسەنەکردنی ئەو کەسانەی کە رووبەڕووی ئەو دەستدرێژیە بوونەتەوە، هاوکات نەبوونی بەڵگەی روون و سەلمێنەری وورد لەسەر ئەو پرسە، یەکێکی ترە لە گرفتەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە، لەگەڵ ماندوبونێکی زۆر لەم لێکۆڵینەوەیەدا، هیوادارم لە ئاستی پرسێکی ئاوا گەورە و هەستیاردا بێت، دڵنیاشم هیچ شتێك بێ کەموکوڕی نابێت.

محەمەد رەئوف

٢١ی ئازاری ٢٠١٤ – سلێمانی

بەشی یەکەم

تەوەری یەکەم

یەکەم/ چەمکی ئەنفال

دووەم/ پرۆسەی ئەنفال

یەکەم/ چەمکی ئەنفال

رژێمی بەعس سەرجەم جەنگ و هێرش و پەلامارەکانی بە پلانی ورد و نەخشە بۆدارێژراو ئەنجام دەدا و لە سەرجەم رووەکانیەوە ئامادەکاری بۆ دەکرد، بەعس هەر پرۆسەیەك کە خزمەتگوزاربێت ناوی بەعس و سەرۆك و شۆرشی لێ دەنان وەکو" مەدینە صدام ، سد صدام ، مستشفی صەدام ، نهر القائد ، حی الثورة ، حی البعث " ، هەر پرۆسەیەکیش کاولکاری و دڵەڕاوکێ و ترس و کارەساتی بە دواوە بێت ئەو ناوی دەنان (الله اکبر ، محمد رسول الله ، قادسیة و موشەکەکانی عەباس و حوسەین) ئەوانەی کە جێگای رێزی موسڵمانان و وڵاتە دراوسێکانی بون بۆ ئەوەی چاوبەستێك لە لایەنگرانی بکات و وایان تێبگەیەنێت کە رژێم خەلافەتی ئیسلامی زیندوو دەکاتەوە و ئەو میللەتەش کە بەناوی کورد ،دژی دەجەنگێت میللەتێکی یاخی و دوور لە دینە.

بێگومان ناونانی ئەم پرۆسەیە بە ناوی (ئەنفال)ەوە بە هەمان شێوە بەشێکە لە پلانە سەرکوتکەرەکانی و بۆشەرعیەتدانی زیاتر بە تاوانەکانی ، بۆیە پرۆسەی ناولێنان لە فەرهەنگی بەعەسدا ئەزموونێکی دێرینی هەیە،

بۆ نموونە ئەو موشەکانەی ئێرانی شیعە مەزهەبی پێ بۆردوومان دەکرا ناوی " الحسین و العباسی " لێدەنان !!! گەڕەکە کوردەکان ناوی موسەنای لێ دەنان، ئەو سەربازگەیەی خەڵکی کوردی تیا بەند دەکرا ناوی " خالیدی کوڕی وەلیدی " لێدەنا .١

ئەنفال کە وشەیەکی عەرەبیە و خوێندنەوە و لێکدانەوەی جیاواز هەڵدەگرێت و زۆرێك لە راڤەکاران و زانایانی ئایینیش لێکدانەوەی جیاوازی بۆ دەکەن، بەو پێیەی ئەنفال، لەگەڵ ئەوەی زاراوەیەکی قورئانیە، بەڵام بنەڕەتێکی عەرەبی هەیە و وشەکە بۆ پێش هاتنی ئیسلام دەگەڕێتەوە، ئەنفال کۆی وشەی (نفل) بە واتای (غنیمە) دێت کە کۆی وشەی (غنائمە).٢

هەندێك لە زانایان پێیان وایە وشەیەکی عەرەبیە و بە واتای دەستکەوت دێت، کە لە پێش هاتنی ئاینی ئیسلامدا عەرەبەکان وشەی (ئەنفال) یان بە واتای تالآن و برۆیی جەنگ بە کار هێناوە. ٣

بۆیە زانایان لێکدانەوەی جیاوازیان هەیە بۆ وشەکە و هەندێکیان پێیان وایە(غەنیمە)و (ئەنفال) یەك شتە ، بەلآم بە جیاوازی ئیعتباری ناوەکە دەگۆڕێت :

- ئەگەر ئەو ئیعتبارەی بخوێنینەوە کە دەسکەوتە ئەوا پێی دەوترێت (غەنیمە).
- ئەگەر ئەو ئیعتیبارەی بخوێنینەوە کە ماڵێکی زیادەیە ئەوا پێی دەڵێن (ئەنفال) .

کەواتە هەمیشە ئەنفال ئەو کالاَ زیادەیەیە کە پاش دابەشکردنی دەستکەوت (غەنیمە) دەمێنێتەوە .

هەروەها (راغب الاسفهانی) لە (الالفاظ القران)دا بەم مانایانەی خوارەوە بنەڕەتی وشەی ئەنفالی دەرهێناوە :.

١- هوالغنیمة بعینها ولکن اختلفت العبارة عنه باختلاف الاعتبار .

٢- الغنیمة : ما حصل مستغنما بتعب کان او غیر تعب وباستحاق کان او غیر استحاق .

٣- وما یحصل للمسلمین بغیر قتال وهو الفیء . ٤

گەر بنواڕین لە یەکەمیاندا ئەنفال بە واتای دەستکەوت (غەنیمە) دێت .لە دووەمیاندا ئەنفال بە واتای (غەنیمە) دێت کە بەناڕەحەت دەست بکەوێت یان بە ئاسانی . بەلآم لە سێیەمیاندا بە واتای ئەو دەستکەوتەیە کە بەبێ کوشتار دەستی موسلمان دەکەوێت .

هاوکات ئەحمەد بەدەوی شاعیریش لە دێڕە شیعرێکدا کە بۆ جەنگی بەدر وتویەتی ئەنفال بەم مانایە لێکدەداتەوە و دەڵێت:

وفيئهم الفىء في القتال مالم يكن اخذ من القتال
اما الغنيمة ففي الزحافي والقتل عنوة لدى زحاف ٥

بەلاّم سەبارەت بە هاتنی وشەی (ئەنفال) لە قورئاندا ، ئەنفال ناوی سورەتی هەشتەمە لە قورئانی پیرۆز و زەمینەی هاتنەخوارەوەی ئەم سورەتە دەگەڕێتەوە بۆ سالّی دووەمی کۆچی و جەنگی بەدری گەورە کە لە نێوان موسلّمانەکان و بێباوەڕاندا روویدا و موسلّمانان بەسەریاندا سەرکەتن ، راڤەکارانی قورئانی پیرۆز زۆرینەیان هۆکاری هاتنە خوارەوەی ئەم سورەتە دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی کە پێغەمبەر (د.خ) بینی هاوەلاّنی ناکۆکی و کەوتوّتە نێوانیان لەسەر ئەو کەلوپەل وشمەکانەی کە لە سوپای بێباوەڕان جیٚ ماوە ، بۆ چارەسەری ئەم کێشەیە خوای گەورە ئەم سورەتەی دابەزاند کە لە سەرەتای سورەتەکەدا هاتووە (یسألونكَ عن الانفال قلِ الانفال لله والرسول فالتقوا الله واصلحوا ذات بینکم).٦

وەك ئەوەی لە قورئاندا هاتووە، زانایانی ئاینی پێناسەیان بۆ ئەنفال کردووە و دەلّێن: هي الاموال ماخوذة من الکفار قهرا بقتال)

لەم پێناسەیەوە سیٚ ئەنجام دەستگیر دەبێت:

١. ئةنفال (اموال) ە واتا شتومەك هەر وەکو لە هەمان سورەتی (الانفال) دا خوای گەورە پێناسەی دەکات بە ئایەتی (واعلموا انما غنمتم من الشیء ..) چونکە (شیء) بە شتومەك دەوترێت.

٢. (من الکفار) واتا لە بێباوەرانی جەنگاوەر.

٣. (قهرا بقتال) واتا شتومەکەکان، شتی بەجێماوی مەیدانی جەنگە، نەك هی مالّ و نێو لادیٚ و شارەکان، ئەم شتومەکەی مەیدانی جەنگیش کە پێی دەوترێت (غنیمە) واتە دەستکەوت، لە پێش ئیسلامدا و لە ئایینەکانی پێشودا، رێگە نەدراوە بە کەس هەلّیان بگرێتەوە، بۆیە لەیەکەم جەنگی نێوان موسولّمانان و بێباوەرانی

عەرەبدا هاتە ئاراوە، بۆ ئەو ساتووەختە شتێکی نویٚ بوو، بۆیە موسولمانان نەیاندەزانی ئەو شتومەکانە هەڵبگرنەوە یان نا. ٧

لێرەوە دەردەکەوێت کە ئەنفال لە قورئاندا مەبەست لێی کەلوپەل و شتومەك دەگرێتەوە و مرۆڤ ناگرێتەوە، چونکە لە قورئاندا بە دەستگیرکراوی جەنگ دەوترێت دیل (ئەسیر) هەر وەك خوای گەورە دەفەرموێت (ویطعمون الطعام علی حبه مسکیناً ویتیماً واسیراً) ٨.

هەروەها دابەشکردنی ئەو دەستکەوتانەی لە مەیدانی جەنگ دەگیرێن و دابەشکردنیان روانینی جیاوازی بە دوای خۆیدا هێناوە، هەر چەندە خوای گەورە لە سورەتی ئەنفالدا دیاریکردووە(والعموا انما غنمتم من شیء فان لله وللرسول و لذی القربی والیتامی والمسلمین)، حەنەفیەکان پێیان وایە (نفل) خەلیفەی موسڵمانان دەتوانێت بەشێك لە دەستکەوتەکان بداتە کەسێك، بەتەنها کافرێکی کوشت ،کەلوپەلەکەی بۆ خۆی یان ئەو کەسانەی ئەو شارە بگرن، هەرچی دەستیان کەوت بۆ خۆیان، بەڵام رای مالیکی ئەوەیە کە نەفل بەو کەسانە دەدرێت کە شەڕی چاکیان کردووە، لە پێنجیەکی غەنیمەدا، چونکە چوار لە پێنج بۆ لەشکرە و بەسەریاندا دابەشدەکرێت، بەڵام حەنبەلیەکان دوو روانینیان هەیە سەبارەت بە نەفل، یەکەمیان :پێیان وایە ئەگەر لەشکر لە هێرشکردن گەڕانەوە و هەندێك کەس دەستکەوتیان زۆر بوو هەندێکیشیان کەم بوو ئەوا دروستە سەرلەشکر شتی زیاتر بداتە ئەوانەی دەستکەوتی زۆریان هێنابووەوە، دووەمیان: پێیان وایە کە دروستە سەرلەشکر بڵیٚ ئەو کەسەی کافرێك بکوژێت فڵان شتی دەدەمیٚ و ئەوەی سەنگەرێك بگرێت، ئەو شتەی دەدەمیٚ، بەڵام بۆچونی شافیعیش دوو جۆرە، یەکەمیان: ئەگەر جەنگاوەرێکی موسلمان جەنگاوەرێکی کافری لە کاتی شەڕدا کوشت ئەوا جلوبەرگو کەلوپەلەکانی بۆ خۆیەتی، خۆ ئەگەر بە دوو کەس کوشتیان ئەوا بۆ هەردووکیانە، دووەمیشیان :پێیان وایە کە خەلیفە بۆی هەیە بە گوێرەی پێویست هەندێك کەس خەڵات بکات لە بەشی پێغەمبەر، چونکە دەستکەوتەکانی

شەڕ كۆدەكرێتەوە (بەپێی ئایەتەكە) پاشان دەكرێت بە پێنج بەش، چوار بەشی بەسەر جەنگاوەراندا دابەشدەكرێت و بەشێك دەمێنێتەوە ئەویش دەكرێت بە پێنج بەش، لەوەش چوار بەش بۆ خاوەنەكانی خۆیانن و بەشێك دەمێنێتەوە، كە پێی دەڵێن بەشی پێغەمبەر، تەنها لەو بەشەدا خەلیفە دەتوانێت خەڵات و بەخشش (ئەنفال) بدات. ٩

لێرەوە زانایان رای جیاوازیان هەیە سەبارەت بە ناساندنی وشەی ئەنفال ، بەڵام دەتوانین بڵێین ئەنفال بەو ماڵ و سامان و ئاژەڵ و زەخیرانە دەوترێت كە جەنگاوەرانی موسڵمان لە شەڕدا لە بێبڕوایان بەدەستی دەهێنن .

بەپێی روانینی زانایان و ئەو خوێندنەوە و شیكاریانەی كە بۆ وشەی ئەنفال كراوە، ئەنفال مرۆڤ ناگرێتەوە و تەنها شتومەك و كەلوپەلی جەنگ دەگرێتەوە، بەو پێیەی لە قورئاندا مرۆڤ بە ئەنفال ناو نابرێت، بەڵكو لە قورئاندا بە (ئەسیر) ناوی هاتووە، هەر بۆیە مەرجەكانی ئەنفال بریتین لە :.

١- ئەنفال بەو دەستكەوتانە دەوترێت كە لە مەیدانی جەنگدا دەگیرێ و ماڵ و سامان و چەك و زەخیرە دەگرێتەوە و بەكاڵا و شمەكی دەسكەوتوو دەوترێت .

٢- لەهەمان كاتدا دەبێت ئەو دەستكەوتانە بە شەڕ و لەمەیدانی جەنگدا بگیرێت.

٣- هەروەها دەبێت ئەو دەستكەوتە لە كۆمەڵێكی بێباوەڕ و كافرو دوور لە دین بە زاراوەی شەرعی نەك بەگوتەی سەرزاری خەڵك و كاربەدەستان .١٠

دووەم/ پرۆسەی ئەنفال

پرۆسەی ئەنفال پرۆسەیەکی فراوان و گەورە و فرە ڕەهەندە و دەکرێت زیاد لە ڕەهەندێکەوە لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی لەسەر بکەیت و لێکدانەوەی بۆ بکەیت، بەو پێیەی پرۆسەکە لە کۆتاییەکانی شوبات تا سەرەتای مانگی ئەیلولی ١٩٩٨ی خایاند و تیایدا بە هەزاران ژن و پیاو و گەنجی کوردی تیادا لەناوبرا و زیانێکی ماددی گەورەشی لە ژینگە و سروشتی کوردستان دا، بەڵام ئەو پرۆسەیە هەروا بە ئاسانی جێبەجێنەکراوە، بەڵکو بە پلان و بەرنامەی وردی نەخشە بۆکێشراوەوە جێبەجێکراوە.

کەواتە پرۆسەی ئەنفال ئەو پرۆسەیەیە کە ڕژێمی بەعس ، بە پلان و ئامادەکاری تەواوەوە بەرامبەر بە میللەتی کورد پیادەی کرد بە ئامانجی سڕینەوە و لەناوبردنی مۆرکی نەتەوایەتی گەلی کورد و لەناوبردنی هەموو شوێنەوارێکی کولتوری و ناسنامەی میللەتی کورد.١١

مەبەست لە پلان و نەخشە بۆدارێژراو ئەوەیە کە ڕژێمی بەعس، لە ناونانی پرۆسەکە بە (ئەنفال) و لە دانانی کەسەکان و ڕاگواستنی بەشێکی زۆری قەزا و ناحیەکان لە پێش پرۆسەکە و دابەشکردنی تەواوی کوردستان بۆ شەش ناوچەی جوگرافی و هەشت قۆناغ بۆخۆی پلاندانان بوو بۆ پرۆسەی ئەنفال، هەر بۆیە پرۆسەی ئەنفال دەچێتە چوارچێوەی (جینۆساید) * ەوە، بەو پێیەی جینۆساید، تاوانێکی نەخشە بۆکێشراوە، بۆ ئەنجامدانی سیاسەتێکی دیاریکراو کە بونیادی هاوبەش و بوونی کۆمەڵە مرۆڤێك تەفروتونا دەکات.

* وشەی جینۆساید بۆ یەکەم جار زانای یاساناسی پۆڵۆنی (ڕامابێڵ لمکین) لە ساڵی ١٩٤٤ لە کتێبەکەیدا بە ناوی (یاسای میحوەری لە داگیرکردنی ئەوروپادا)

ئەم وشەیەی بە کار هێناوە کە تا ئەو کاتە ئەم وشەیە لە هیچ فەرهەنگ وئینسکلۆبیدیایەکدا بە کار نەهێنرابوو.

جینۆساید لە رێکەوتننامەی نەتەوە یەکگرتووەکاندا بۆ قەدەغەکردنی جینۆساید کە لە ٩/کانونی دووەم/١٩٤٨ مۆر کراوە بەم شێوەیە پێناسەی کراوە(بریتییە لەو کارانەی بە مەبەستی تێکدان و هەڵتەکاندنی گشتی یان بەش بەش ئەنجام بدرێت دژ بەکۆمەڵێکی نەتەوەیی ، ئەتنیکی ، نەژادی ، ئاینی و شتی لەم چەشنە) .

لەم پەیماننامەیەدا جینۆساید بە مانای هەر یەك لەم کردەوانەی خوارەوە دێن:

أ- کوشتنی ئەندامانی گروپەکە .

ب- زیانگەیاندنی زەینیی جددی بەئەندامانی کۆمەڵگە .

ج- بە ئەنقەست دانانی گروپێك لەژێر بارودۆخێکی وا کە بە بژاردە تەواوی گروپەکە یان بەشێکی ، لە باری فیزیکیەیەوە لەناو ببات .

و- داسەپاندنی ئیجرائاتی وا کە بە مەبەستی پێشگرتن بێت لە زان (منداڵبون) لەناو گروپەکە .

ە- بەزۆر ڕاگواستنی منداڵانی گروپەکە.

ئەم پەلامارەش سەرجەم ناوچە گوندنشینەکانی گرتەوە و بوّتە هۆی روخاندنی هەموو گوندەکانی کوردستان و بێسەروشوێن کردنی هەزاران مرۆڤی بێتاوانی کورد، (میدڵ ئیست وچ) پێی وایە کە :(ئەنفال ئەو ناوە بوو کە بە زنجیرەیەك هێرش و پەلاماری چڕوپڕی سەربازیدا درا ، کە سەرجەم هەشت پەلاماربووە لە شەش ناوچەی جوگرافیای جیاوازدا بەڕێوە چوو ، لەنێوان کۆتایی مانگی شوبات و سەرەتای ئەیلولی ١٩٨٨دا ، فەرماندەی گشتی عەمەلیاتەکە لە دەستی نوسینگەی

باكوری رێكخراوی حیزبی بەعسدا بوو ، كەوا بنكەكەی لە شاری كەركوك بوو، لەمارتی ١٩٨٧ بەدواوە لەلایەن (عەلی حەسەن مەجید)ەوە سەرۆكایەتی دەكرا).١٢
دیارە پرۆسەی ئەنفال پرۆسەیەك نیە هەروا بە ئاسانی و لەخۆوە دروست بووبێت بەڵكو نیەت و پلانەكەی بۆ پێش دەستپێكردنی پرۆسەی ئەنفال دەگەڕێتەوە، هەروەك نوسەری گەورەی عێراقی كەنعان مەكیە دەڵێت: ئەنفال ڕووداوێك نیە كە لە ئاسمانەوە كەوتبێتە خوارەوە، بەڵكو مێژوویەكی درێژی مامەڵەكردنی دلڕەقانەی كوردی لەلایەن بەعسەوە لە پێشەوەیە. ١٣
لە یەكەم هەنگاودا بە ئاراستەی ئەنفالكردن و هەوڵی لەناوبردنی گەلی كورددا، پێش دەستپێكردنی شاڵاوەكانی ئەنفال رژێم خۆی بۆ ئەم پرۆسەیە ئامادە كردبوو. سەرەتای ئەم خۆ ئامادەكردنەش لە رۆژی ٣/١٨ /١٩٨٧ دا بوو كە ئەنجومەنی سەركردایەتی شۆڕش (مجلس قیادة الثورة) و (القیادة القطریة) لە كۆبونەوەیەكی هاوبەشدا بە تۆمەتی دەستەوستانی لە سەركوتكردندا (سەعدی مەهدی صاڵح و محەمەد هەمزە زوبەیدی)یان لابرد و (عەلی حەسەن مەجید)یان كرد بە (رازگری نوسینگەی باكوری حیزبی بەعس)(امین سر مكتب تنظیم الشمالی).١٤
پاشان بەپێی بڕیاری ژمارە (١٦٠)ی رۆژی ٢٩ /٣ / ١٩٨٧ی (مجلس قیادة الثورة)و بە ئیمزای رەسمی (صەدام حوسێن) عەلی حەسەن مەجید دەسەڵاتی رەهای پێ بەخشرا لە ناوچەی باكووردا .
(بڕوانە پاشكۆی ژمارە ١)

لەگەڵ دەستبەکاربوونی عەلی حەسەن مەجید وەك رازگری نوسینگەی باکووری حیزبی بەعس، کەوتە پلاندانان بۆ وێرانکردنی گوندەکان و لەناوبردنی گوندنشینان، دەسەلآتی تەواوی هەبوو بۆ جێبەجێکردنی سیاسەتی بەعس بەپێی بڕیاری ژمارە (٢٨ / ٤٠٠٨) کە لە ٢٠ / ٦ / ١٩٨٧ دا دەرچوو بەیەکجاریی پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە ئیتر سیاسەتی کوشتن و وێرانکردن لە ٢٢ / ٦ /١٩٨٧ لە دێهاتە قەدەغەکراوەکاندا پیادە دکرێت ئەم بڕیارەش بە ئیمزای (عەلی حەسەن مەجید) بە ناوی (قیادة مكتب تنظيم الشالی ـ مكتب سكرتارية)وە دەرچووە و ئاڕاستەی فەیلەقەکانی(یەك ، دوو ، پێنج) ی سوپای عێراقی کراوە لە ناوچەکانی کوردستاندا .

(بڕوانە دەقی بڕیارەکە لە پاشکۆی ژمارە ٢).

کورتکراوەی ئەم بڕیارەش بەم جۆرەیە :.

لەبەر ئەوەی بەڕەسمی راگەیەنراوە کە دوا کاتی کۆکردنەوەی دێهاتەکان لە ٢١ /٦ / ١٩٨٧ دا تێدەپەڕێت ، ئیتر لە رۆژی ٢٢ / ٦ /١٩٨٧ ەوە ئەم کارانە ئەنجام دەدرێت :.

١- ئەو دێهاتانەی هێشتا کەسانی ئاژاوەچیان (مخرب)یان تێدایە وەکو دێهاتی قەدەغەکراو دادەنرێت .

٢- ئەو دێهاتانەی وەکو ناوچەی شەڕ دادەنرێن بەتەواوی مرۆڤ و ئاژەڵیان تێدا قەدەغەیە ،سوپاش بۆی هەیە هەر کات بیەوێت بەئازادی تەقە و دەستڕێژیان لێبکات .

٣- هاتووچۆ بەتەواوی بۆ ئەو ناوچانە قەدەغەیە، وە هەموو جۆرە کشتوکاڵ و ئاژەڵدارییەك لەو دێهاتانەدا قەدەغەن و لەژێر کۆنترۆڵدان.

٤- سوپا پێویستە هەر کاتێك بێت بۆردومان بکات و تۆپ و هەلیکۆپتەر و فڕۆکە بە کار بهێنێت، تاکو زۆرترین ژمارەی ئەو کەسانە بفەوتێنێت کە لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندان .

٥- هەر کەسێك لە گوندەکاندا بێت پێویستە بگیرێن و لە لایەن دەزگای ئاسایشەوە لێی بپرسرێتەوە، وە هەر کەسێك لەوانە تەمەنی لە نێوان (١٥ — ٧٠) ساڵ بێت لە دوای ئەوەی زانیاری تەاوی لێوەردەگیرێت، دەبێت ئیعدام بکرێت .

٦- هەر کەسێك خۆی تەسلیم کردەوە دەبێت لە ماوەی سێ رۆژدا لێپرسینەوەی لەگەڵدا بکرێت .

٧- مستەشارەکان و هێزی فەوجەکانی بەرگری میللی، جگە لە چەکی قورس دەست بەسەر هەموو شتومەکێکدا بگرن ، بۆ خۆیان دەبێت.

ئەم بەڵگەنامەیە خۆ ئامادەکردنێکی تەواوی رژێم پیشان دەدات بۆ جێبەجێ کردنی پرۆسەیەکی گەورەی لەناوبردن و جینۆسایدکردن وە هیچ جیاوازیەك ناکات لە نێوان گوندنشینێك و پێشمەرگەیەکدا هەموو بە (مخرب) لە قەڵەم دەدات و بەبێ جیاوازی تەمەن و رەگەز پێویستە لەناو ببرێن .لەسەر بنەڕەتی بڕگەکانی ئەم بەڵگەنامەیە شاڵاوەکانی ئەنفال بەڕێوە چوو .

هەموو ئەو بڕیارانەی کە لەلایەن (عەلی حەسەن مەجید)ەوە دەردەکرا رۆژانە لە لایەن یەکەکانی سوپاو دەزگا ئەمنی و حیزبیەکانەوە جێبەجێ دەکران ئەمیش بە تەواوی رێگە خۆشکردن بوو بۆ شاڵاوی ئەنفال و نزیکبوونەوە لە جێبەجێکردن و پیادەکردنی شاڵاوەکە .

قۆناغەکانی جێبەجێکردنی شالاوەکانی ئەنفال

بۆیە رژێم لە ٢٣ی شوباتی ١٩٨٨ دەستی کرد بە پیادەکردنی پرۆسەکە و بەسەر (٨)قۆناغدا دابەشی کرد لە (٦) ناوچەی جوگرافیادا (قۆناغی یەکەم بۆسەر ناوچەی دۆڵی جافایەتی ، قۆناغی دووەم بۆسەر ناوچەی قەرەداخ ، قۆناغی سێیەم بۆسەر ناوچەی گەرمیان ، قۆناغی چوارەم بۆسەر ناوچەی قەلاسێوکە و دۆڵی زێی بچوك ، قۆناغی پێنج و شەش و حەوت بۆسەر ناوچەکانی شەقلاوە و رەواندوز، قۆناغی هەشتەم و کۆتایی بۆسەر ناوچەی بادینان). سەرجەم ئەم قۆناغانەش لە ٦ ی ئەیلولی ١٩٨٨ پاش روخاندنی هەموو گوندەکانی کوردستان کۆتایی هات .١٥

(بڕوانە نەخشەی ژمارە ١)

بۆ پیادەکردنی ئەم پرۆسەیەش رژێم هێزێکی گەورە و پڕچەکی بە تازەترین و ترسناکترین شێوە بە کار هێنا، هێرش و پەلامارەکانی ئەنفال لە لایەن هێزە نیزامیەکانی هەردوو فەیلەقی یەك و پێنجەوە ئەنجامدران، بە پاڵپشتی یەکەی فەیلەقەکانی تر کە لە بەرەی شەڕی ئێراندا نەبوون، گاردی کۆماری هەڵبژاردەش بەشداری قۆناغی یەکەمی ئەنفالی کرد، ئەو یەکانەی تریش کە بەشداریان کرد، هێزی تایبەت(قوات الخاصە) و هێزی کۆماندۆ (مغاوير) و هێزی کوتوپڕ (قوات الطواریء) .١٦

بەو پێیەش هەموو جۆرەکانی هێزی عێراق لە ئەنفالدا بەشداربوون، هێزی پیادە (مغاوير)، (قوات الخاصە)، ئالی، زرێپۆش، تانك، هێزی ئاسمانی، یەکەی تۆپخانە و کاتیۆشا، هەر یەکەیان ئەرکێکی پێ سپێردرا بوو، بۆ کاتی شەڕ و پەلامارەکان، هەموو جاشە کوردەکان ئەرکی دیاریکراویان بۆ دیاریکرابوو، مەفرەزە خاسەکانی ئیستخبارات، جاشەکانی سەر بە تەواری، فەوجی دیفاعی وەتەنی، لە یەکەم رۆژەوە تا دوا رۆژی ئەنفال لەگەڵ بوون. ١٧

لە پاڵ هێزە سەربازیەکانی حکومەتی عێراق، بەردەوام جاشەکان رۆڵی کاریگەریان هەبووە لە چاوساغی و پێشرەویکردنی سەربازانی رژێم، ئەوە راستیەکی مێژوویيە کە لەو کاتەدا نزیکەی (٣٠٠) فەوجی خەفیفە لە کوردستاندا هەبووە، کە پتر لە (٢٠٠ هەزار) چەکداری بەناو جاشی کوردیان تێدا کۆکرابوەوە، سەرانی ئەم فەوجە خەفیفانە بەتایبەتی سەرەڕای ئامر سریەکانیان و فەرماندەی مەفرەزە تایبەتیەکانی ئەمن و ئیستخبارات و چەکدارەکانیان، هەمیشە هاوکار و چاوساغ و یارمەتیدەری سوپای عێراق و رژێمی عێراق بوونە، بۆ جێبەجێکردنی تاوانەکانی ئەو رژێمە لە کوردستاندا، بەشێك لەوانە بەشداری راستەوخۆیان هەبووە لە جێبەجێکردنی هێرشەکانی ئەنفالدا. ١٨

قۆناغی یەکەمی پرۆسەی ئەنفال

لە (٢٢ /٢ تـــا ١٨ / ٣ / ١٩٨٨)

نەخشەی ژمارە ٢

سنووری پەلاماری ئەنفالی یەك بریتی بوو لە دوكان ، بنگرد ، زێی بچوك، ماوەت، چوارتا ، ئەزمەر سلێمانی، سوسێ، سووورداش)ی سەر بە پارێزگای سلێمانی دەستی پێکرد، ١٩ ئامانجی سەرەکی ئەم هێرشە بۆ وێرانکردن و لەناوبردنی (٢٥–٣٠) گوندی دۆڵی جافایەتی و داگیرکردنی بارەگای سەرکردایەتی، (ی،ن،ك) بوو، چونکە حکومەتی عێراق بۆیە شالاوی ئەنفالی لە دۆڵی جافایەتییەوە دەست پێ کرد، چونکە بارەگای مەکتەبی سیاسی یەکێتی و دەستگا سەرکردایەتیەکانی

تری یەکێتی نیشتیمانی و ئیستگەی رادیۆی دەنگی گەلی کوردستانی لێ بوو، عێراق پێی وا بوو تاکو سەرکردایەتی یەکێتی لەناو جەرگەی کوردستانی عێراقدا بێت، ئەوا ئەو ناتوانێت نەخشەی لەناوبردنی گوندنشینەکان وەك خۆی دەیەوێت ئاوا جێبەجێ بکات.٢٠

لەکاتژمێر ١:٣٠ خولەك بۆ ٢ی شەوی ٢٣ ی شوبات بوو کە خەڵکی یاخسەمەر و سەرگەڵوو و بەرگەڵوو لە تاریکی و باراندا به دەنگی ناڵە و زرمەی راجیمە بەئاگا هاتنەوە......... ئەم بۆردوومانە بە هەموو نیاز و مەبەستێك، بە یەکەم تەقەی پەلاماری ئەنفال دەژمێردرێت.٢١

ئەم کیمیابارانەش بۆ چاوترساندنی هێزی پێشمەرگە و خەڵکی ناوچەکە بوو ،ئەم هێرشە کیمیاوی‌یە زۆر بە خەستی دەستی پێکرد و پاشان سەرلەبەیانی ٢٣ی شوبات سوپا و هێزی ئاسمانی و گاردی کۆماری و هێزە زەمینیەکانی رژێم لە هەموو لایەکەوە پەلاماری ناوچەکەیاندا ، (هێزێك لە مێرگەپانەوە بەرەو شەدەڵە ، هێزێکی تر لە دۆڵەڕووتەوە بەرەو قزلەر ، هێزیکی تر لەقەڵەم پاشاوە بەرەو بەرگەڵو ، هێزێکی تر لەدەشتی بنگردەوە بۆ سەر گەورە قەلاّ و ئاسۆس ، هێزێکی تر لە گۆجاڕەوە بەرەو گەورەدێ ، هێزێکی تر لە کارێزەوە بەرەو خەجەلەرزۆك)٢٢

رژێم لەم هێرشەیدا توانانەیەکی سەربازی و دارایی و ئیعلامی زۆر گەورەی بۆ تەرخان کردبوو ، لەبەر ئەوەی وای دانا کە لەم هێرشەیدا سەرکەوتوو بێت ئەوا بە ئاسانی دەتوانێت لە قۆناغ و ناوچەکانی تردا سەرکەوتوو بێت ، سەرپەرشتیاری ئەم هێرشەی ئەنفال لیوا روکن (سوڵتان هاشم ئەحمەد)بوو ، هێزەکانی بەشدار بوو لەم شاڵاوەدا بریتیبوون لە (٢٠)لیواو ، (٦٠) فەوج و ، (١٠) فەوجی سوك و مەفرەزەی تایبەت ، جگە لە دەیان دەبابە ئەمانە هەموویان پاڵپشتی هێزی

ئاسمانی بوون ، سەرەڕای ئەو هێزە زۆر و چەکە قورسانەش کیمیاوی بە خەستی بە کار هێنرا .٢٣

سەبارەت بە ژمارەی هێزەکانی سوپای عێراق بە نزیکەی (٥٠ هەزار) کەس مەزەندە دەکرا بەڵام لە بەرامبەر ئەو هێزەدا، یەکێتی نزیکەی ٢هەزار پێشمەرگەی لە تیپی مەڵبەندەکانی (١ ، ٢ ، ٣) کۆکردبووە، بۆ پارێزگاریکردنی ناوچەکە لەگەڵ چەند مەفرەزە و هێزێکی حیزبی شیوعی عێراقی و پاسۆك و پارتی دیموکراتی کوردستان وحیزبی سوسیالیستی کوردستان.٢٤

سوپای عێراقی ڕۆژ بەڕۆژ بەرەو پێش هەنگاوی دەناو تا سەرەتای مانگی ئازار گوندەکان یەك لەدوای یەك داگیردەکران و دانیشتوانەکەشی بەرەو ئێران هەڵدەهاتن وسوپاش بەبلدۆزەر گوندەکانی تەختی زەوی دەکرد .

ڕۆژانە هێرش و پەلاماری سوپای عێراق بۆ سەر هێزی پێشمەرگە زیادی دەکرد و فشاری گەورەی لەسەر سەرکردایەتی یەکێتی دروست کردبوو، بۆ سوککردنی ئەو هێرشە گەورەیەی ڕژێم لەسەر ناوچەکە ، هێزی پێشمەرگە هەوڵیان ئەدا بەرەی دووەم بکەنەوە بۆ ئەوەی ئەو هێزە زەبەلاحەی ڕژێم لەسەر ئەو ناوچەیە سوك بکەن . بۆ ئەم مەبەستەش بە پاڵپشتی هێزی سەربازی ئێران شاری هەڵەبجەیان دیاری کرد کە نزیکەی (٨٣)کم لە سلێمانیەوە دوورە ،شوێنێکی قەرەباڵغەو نزیکەی (٦٠) هەزار هاولاتی تێدا دەژی بۆ ئەم پلانەش لە گرتنی شاری هەڵەبجەدا هێزەکانی (پ،د،ك ـ ی، ن، ك ـ حسك ـ بزوتنەوەی ئیسلامی) بەشدار بوون .٢٥

(لێرەدا نامانەوێت لەسەر کارەساتی هەڵەبجە هەڵوەستە بکەین چونکە لە کتێبی ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجیەکاندا بە وردی ئاماژەمان پێ کردووە .. نوسەر)

دوای نزیکەی ٢٥ ڕۆژ لە بەرگری و شەڕو ڕووبەڕووبونەوەی سەخت و بەردەوامی تۆپباران و کیمیابارانی ناوچەکە، کە بەپێی بەیاننامەی مەکتەبی سیاسی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان کە لە ١٩٨٨/٣/١٩ بڵاو کراوەتەوە، بە وردی ئاماژە بە

دەستپێکی شەڕەکە دەکات و رایدەگەیەنێت کە دەستپێکی هێرشەکە لە رۆژی ١٩٩٨/٢/٢١ دەستی پێ کردووە و ئاماژە بە قەبارەی هێزی رژێم دەکات و لەگەل خستنەڕووی تەواوی زانیاریەکان لەسەر هێزەکانی سوپای عێراق، لە بەیاننامەکەدا هاتووە: ئەم شەڕە لە لایەن خودی جەلادی عێراق (صدام حسین) ەوە ئیدارە دەکرا، وەزیری دیفاع عەدنان خەیرولڵا و ئامۆزا خوێنرێژەکەی سەدام عەریف (علی حسن المجید) سەرپەرشتی دەکرا.......سەرکردایەتی یەکێتی بە چاکی زانی کە خەڵکی ناوچەکە بۆ ئەوەی توشی زەرەری زۆرتر نەبن، بگوێزنەوە بۆ دەرەوەی دائیرەی جەبهەکە، لەشەوی ١٧ لەسەر ٣/١٨شدا هێزی پێشمەرگە لە هەندێك شوێنی ناوچەکە کشانەوە، تەنها ٦٠ شەهیدیدا، لەبەرامبەر ئەمەدا دوژمن زیاتر لە هەشت هەزار کەسی لە هێزە چەکدارەکانی کوژرا و بریندار هەبوو کە زیاتر لە ٤٠٠ کەسیان ئەفسەر بوون .   (بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٣)

لە رۆژی ١٨ / ٣/ ١٩٨٨ یەکەکانی سوپا رژانە ناو سەرگەڵوو وە بەرگەڵووش هەر ئەو رۆژە گیرا و هێزە چەکدارەکانی رژێم (القيادة العامة للقوات المسلحة) لە رۆژی ١٩ / ٣ / ١٩٨٨ دا بە بەیانی ژمارە (٣٠٨٧) لە هەموو دەزگاکانی راگەیاندنی خۆیەوە گیرانی بارەگاکانی سەرکردایەتی یەکێتی وەکو مژدەیەك بلاو کردەوە ، هەر ئەو رۆژە بروسکەی پیرۆز بایی (سوڵتان هاشم) سەرکردەی هێرشەکانی ئەنفالی یەك بۆ صەدام لە دەزگاکانی راگەیاندنەوە خوێندرایەوە ، هەر ئەو رۆژە لەرۆژنامەی (الثورة)ی ژمارە (٦٥٠٨)و هاوکاری ژمارە (٩٥٩)ەوە خوێندرایەوە .

(بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٤ ، ٥ ، ٦)

قۆناغی دووەمی پرۆسەی ئەنفال

لە ٢٢ /٣ تـــا ١ / ٤ / ١٩٨٨

نەخشەی ژمارە ٣

لە دوای کۆتایی هاتنی قۆناغی یەکەمی ئەنفال رژێم خۆی بۆ قۆناغی دووەم ئامادەکرد کە قۆناغی دووەمی ئەنفال بۆ سەر ناوچەکانی (قەرەداغ ، بازیان ، دەربەندیخان) بوو، وەکو نەریتی خۆی رژێم سەرەتای هەر قۆناغێکی ئەنفال بە هێرشی کیمیاوی دەستی پێ دەکرد، بۆیە (٦)رۆژ دوای کارەساتی هەڵەبجە لە ٢٢/ ٣ / ١٩٨٨ گوندی (سێوسێنان) بەسەختی و بە شێوازی بەعسیانە درایە بەر راکێتی کیمیاوی . بۆیە ئەم چەکە بوو بە سامناکترین چەك کە دژی کورد بە کار

بهێنرێت ، ئەم هێرشە بە دەستپێکی قۆناغی دووەمی ئەنفال دا دەنرێت ، لەئەنجامی ئەم کیمیابارانەدا وێڕای زیانێکی ماددی زۆر ، بوو بە هۆی شەهید بوونی زیاد لە (٦٦) کەس و بریندار بوونی دەیانی تر لەناو شەهیدەکاندا (٣٠)یان منداڵ بوون .٢٦

بەهۆی هێرشی زەمینی و ئاسمانی سوپای عێراقەوە بۆ سەر ناوچەی قەرەداغ، بەشێکی زۆری خەڵکی ناوچەی قەرەداغ بەرەو گەرمیان هەڵاتن لەبەر ئەوەی ئەم ناوچەیە لەژێر دەستی پێشمەرگەدا بوو ، پاش ئەوەی رژێم ئەم ناوچەیەی داگیرکردبوو سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچەیەی روخاند کە نزیکەی (٨٠) گوند و (٢٢٤١) خانوو کە (١٢٢٥٤) کەس لەم ناوچەیەدا دەژیان ، وە نزیکەی (٥٦٣٧) کەس بەر شالاَوی ئەنفال کەوتن و شوێنبزر کران .٢٧

پاش رووخانی گشت گوندەکانی ئەم ناوچەیە ئەنفالی دوو لە ١ ی نیسانی ١٩٨٨ کۆتایی ئەم شالاَوەش هات ، ئەم قۆناغەش بە سەرپەرشتی لیوا روکن (ئەیاد خەلیل زەکی)بوو ، وە لەرۆژی ٢ ی نیسان سەرکەوتنی (ئەنفالی دوو) لە سەرجەم کەناڵەکانی رژێمەوە راگەیەنرا ،دەقی بەیاننامەکە بە ژمارە (٣١٠٩)بلاَو کرایەوە کەتێیدا باسی پاککردنەوەی تەواوی ناوچەی قەرەداغ دەکات لە (تەکیە ، بەلەکجاڕ ، مێوڵی ، بانی مۆرد ، دەر بەند فەقەرە ، قەرەداغ ، جافەران ، پۆخشین و سێوسێنان و هەموو ناوچەکانی دەربەند باسەڕە ، سەگرمە، قۆپی قەراغ) ٢٨ (بروانە پاشکۆی ژمارە ٧).

قۆناغی سێیەمی ئەنفال

٤/٧ تــا ٢٠ / ٤ / ١٩٨٨

نەخشەی ژمارە ٤

ئەم قۆناغەی ئەنفال بە پڕزیانترین و ترسناکترین پرۆسەی ئەنفال دا دەنرێت کە زۆرترین مرۆڤی کوردی تیادا ئەنفال کرا، سنوری ئەم ناوچەیە لە رۆژئاواوە شارێی نێوان شاری پڕنەوتی کەرکوك و شارۆچکەی دوزخورماتووە، لە باکوورەوە رێگای کەرکوك — چەمچەماڵ، لە لای رۆژهەلاتەوە چیاکانی قەرەداغ و لە باشوریشەوە هەر سێ شارۆچکەی کەلار و کفری و پێبازە.٢٩

ئەم هێرشەی ئەنفال بۆ سەر ناوچەی گەرمیان بوو ، چەقی جوگرافیای ناوچەی گەرمیان ناحیەی قادر کەرەمە کە نزیکەی (١٠٠٠٠) هەزار کەسی تێدا دەژیا ، ئەم قۆناغە لە ٧ی نیسان بە بۆنەی جەژنی شومی دامەزراندنی حیزبی بەعسەوە دەستی پێکرد . وە ئەم هێرشە بەکاریگەرترین و کوشندەترین و بەزیانترین هەڵمەت دادەنرێت ئەمیش بۆ سەر ناوچەکانی (چەمچەماڵ ، سەنگاو ، قادرکەرەم، دوز ، کفری ، کەلار ، بێباز ، تیلەکۆ) ، ئەم ناوچانە سەر بە هەر سێ پارێزگای (کەرکوك ، سلێمانی ، دیالا)بوون ، ئەمیش فراوانترین هێرشی ئەنفال بوو کە پتر لە (٥٠٠)گوندی گرتەوە سەرەڕای تەخت کردنی ٤ ناحییە. ٣٠

لە ٧ی نیسانی ١٩٨٨ هێزی زەمینی و ئاسمانی لە هەموو لایەکەوە هێرشەکانی دەست پێ کرد بۆ سەر ناوچەکانی گەرمیان و لەچەند قۆڵێکی جیاجیاوە لە (کەرکوك و دووزو کەلار و کفری و دەربەندیخان و چەمچەماڵ)ەوە هێرشبان کردە سەر گوندەکانی گەرمیان، شالاوەکانی ئەنفال بۆ سەر گوند و شارۆچکەکانی گەرمیان لە سێ قۆڵەوە بوو:

١- قۆڵی دوزخورماتوو لە بەرەبەیانی ٧ی نیسان دەستی پێ کرد.

٢- قۆڵی قادرکەرەم و باکوری گەرمیان، لە ١٠ی نسیان دەستی پێ کرد .

٣- قۆڵی سەنگاو و باشووری گەرمیان، لە ٩ بۆ ١١ ی نیسان دەستی پێ کرد.٣١

هەر بۆیە سوپا ئابلۆقەی سەرجەم گوندەکانی دابوو یەك لە دوای یەك وێرانی دەکردن ، خەڵکی هەموو ناوچەکە بەرەو گوندی (ملەسوورە و کوڵەجۆی حاجی حەمەجان) دەهاتن و لەوێدا کۆببونەوە ، لە رۆژی (١٤ / ٤/ ١٩٨٨) لوتکەی

هێرشی ئەنفال بوو ، لەم رۆژەدا بەپێی خەملاندنی (کۆمیتەی بەرگریکردن لە مافی قوربانیانی ئەنفال) نزیکەی (٢٠)هەزار لە ژن و پیاو و پیر و منداڵ کۆکرانەوە و بە ئیڤای سەربازی و تراکتۆری گوندنشیەکان رەوانەی قەلا سەربازیەکەی (قۆرەتوو) کران و لە وێشەوە بەرەو چارەنوسی نادیار رۆیشتن، هەر بۆیە ئەم رۆژە کرا بەرۆژی (ئەنفالەکان) .٣٢

ئەم هێرشەی قۆناغی سێیەم لە رۆژی ٢٠ / ٤ / ١٩٨٨ کۆتایی هات و یەك گوند لە گەرمیاندا بە پێوە نەما و روخێنرا ، خەڵکەکەشی بە زۆری لە قادرکەرەم کۆکرانەوە و پاش تەواوبوونی ئەم قۆناغە (عەلی حەسەن مەجید و بارق و سوڵتان هاشم) هاتن بۆ سەیری ئەو گیراوانەی کە لە قادرکەرەم کۆکرابوونەوە . چەند رۆژێك تەلەفزیونەکانی رژێم پیشانی دەدان .

لە ئەنجامی قۆناغی سێیەمی ئەنفالدا نزیکەی (٥٠٠) گوندی گەرمیان وێران کرا کە پتر لە (٣٠٠٠٠)گەنج و ژن و منالّ و پیری بێسەروشوێن کرد، بەپێی خەملاندنی (کۆمیتەی بەرگری لە مافی قوربانیانی ئەنفال) رێژەی بێسەروشوێن کردنی ئەم قۆناغە بەم جۆرە بوو :.

سنوری ناوچەی چەمچەماڵ (٥٦٤٥)کەسی بێسەروشوێن کراوە، قادرکەرەم (١٤٨٦٣) ، کەلار (٤٥٦٧) ، سەنگاو (٤٩٢٢)، تیلەکۆ (٣٦٨٠) ، پێباز (٤٤٢٠) کەسی لێ ئەنفال کراوە .٣٣

(بڕوانە خشتەی ژمارە ١)

ئامارێکی گشتی ١٠ قەزاو ناحیە کە بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون

قەزا و ناحیە	کۆی گوندەکان	کۆی خانووەکان	کۆی خێزانەکان	کۆی دانیشتوان	کۆی ئەنفالکراو	کۆی قوتابخانە	کۆی نەخۆشخانە
بنەکۆ	٨١	١٣٦٤	١٤٠٩	٧٥٩٦	٣٦٨٠	٤	١
پیباز	٦٩	١٨٤٩	٢٠٠٣	٩١٢٤	٤٤٢٠	٥	١
قادر کەرەم	٨٧	٤٠٤١	٦٢١١	٣٠٦٧٨	١٤٨٦٣	٢٥	٤
سەنگاو	٩٢	١٩٧٠	٢٠٠٠	١٠١٥٩	٤٩٢٢	١٣	٣
کەلار	٢٤	١٣٩٣	١٧٩٦	٩٤٣٠	٤٥٦٨	٧	١
قەرەداغ	٨٠	٢٢٤١	٢٢٧٣	١٢٢٥٤	٥٩٣٧	٣٠	٩
چەمچەماڵ	٦٥	١٨٩٨	١٦١٠	١١٦٥٣	٥٦٤٥	١٥	٢
ئاغجەلەر	٦٧	٢٨١٣	٢٧٦٠	١٤٨٦٤	٧٢٠١	١٠	١
بازیان	٥٥	١٤٨٢	١٥٤٢	٧٦١٦	٣٦٨٩	٢٠	٤
دەربەندیخان	٥٧	٢١٤١	٢١٩٥	١٠٦٢٣	٥١٤٦	١٥	٧
کۆی گشتی	٦٧٧	٢١١٩٢	٢٣٧٩٩	١٢٣٩٩٧	٦٠٠٧٦	١٤٤	٣٣

١. رێژەی سەری ئەنفالکراوەکان بۆ کۆی گشتی دانیشتوان بریتییە ٤٨.٤٥ ٪

٢. ئەو ئەژمارانە بەبێ مەرکەزی قەزاو ناحیەکە

زیانەکانی ئەنفالی گەرمیان لە ماوەی نێوان ١٩٨٧ — ١٩٨٨ بەم شێوەیە بووە.

١- ٧٨١ گوند سوتێنران و لەگەڵ خاکدا یەکسان کران.

٢- شەش مەرکەز و ناحیە وێران کران

٣- ٣٩١٧٨ خانوبەرە وێران کران

٤- ٣٨١ قوتابخانە و ٦٥٧ مزگەوت و ٦٩ نەخۆشخانە وێران کران

٥- ٤٥٧٧٧ خێزان ئاوارە و بێسەروشوێن کران

٦- ٥٢ عەماراوی ماتۆری ئاو ٤٧ مەکینەی ئاش و ١٣٥ کارێز و ئەستێڵ تەقێنرانەوە

٧- ١٥٧ تەکیە و خانەقا و مەرقەد و شوێنەواری ئایینی وێران کران

٨- ١٤٣٥ رەز و باخ سوتێنران

٩- ١٧٢٢٠ تراکتۆر و مەکینەی جۆراوجۆر سوتێنران و تالاّن کران

١٠- ٤٧٢٧٧٠ سەر مەر و بزن تالاّن کران و فەوتێنران و ١٥٠٠٠ رەشەوڵاخ تالاّن کران و فەوتێنران

١١- ٥٧٠٠٠٠ تەن گەنم و جۆ و دانەوێڵە فەوتا و سوتێنران

١٢- بێسەروشوێن کردنی زیاتر لە (٨٠٠٠٠) هاوڵاتی کورد لە ژن و منداڵ و پیر و گەنج . ٣٤

قۆناغی چوارەمی ئەنفال

لە ٣ / ٥ تـــا ١٥ / ٥ / ١٩٨٨

نەخشەی ژمارە ٥

ئەنفالی چوار لە رۆژی ١٩٨٨/٥/٣ بە کیمیاوی بارانکردنی خەستی گوندی گۆپتەپە و عەسکەری سەر بە ناحیەی ئاغجەلەر دەستی پێ کرد، ئەو بومبارانە کیمیاویە بوە هۆی کوشتنی ١٥٤ کەس و برینداربوونی سەدان کەسی دیکە. ٣٥

له کاتژمێر (٥:٤٠)دەقیقەی دەمەوئێوارە (١٣ی رەمەزان) کاتژمێرێك پێش ڕۆژوشکاندن شەش فڕۆکەی جۆری مێك لە ڕۆژی ٣ / ٥ / ١٩٨٨ هەڵیانکوتایە سەر گوندی گۆپتەپە و کیمیابارانیان کرد و پاشان گوندی عەسکەریشیان کیمیاباران کرد . ئەم قۆناغەش بۆ سەر ناوچەکانی (ئاغجەلەر ، ناوشوان ، چەمی ڕێزان ، دەشتی کۆیە ، تەق تەق) لە سنووری هەر سێ پارێزگای (هەولێر ، سلێمانی ، کەرکوك) بوو .

سەرلەبەیانی ڕۆژی ٤ی مایس هێزی پیادەی ڕژێم لە هەموو لایەکەوە دەستی پێ کرد ئەم هێرشە بە فەرماندەی لیوا روکن (سوڵتان هاشم) بوو بەشێك لەم هێرشە لەچەمچەماڵ وتەکیەوە بەرەو ناحییەی ئاغجەلەر کەوتە ڕێ ئەم ناحێیە سالێك لەوەوپێش روخابوو پاشان هێرشێکی تر لە سوسێوە بەرەو سوورقاوشان کەوتەڕێ و هێرشێکی دیکە لە ناوچەی تەقتەقەوە بۆ گوندەکانی لێواری زێی بچوك و شێخ بزێنی و گۆپتەپە، هێرشێکی دیکە بەرەو گوندەکانی نزیك قەزای کۆیە بەڕێ کەوت . هەندێ لە خەڵکی ئەم ناوچانە بەرەو جادەی چەمچەماڵ سلێمانی و هەندێکیان بۆ باینجان و تەکیە بەڕێ کەوتن ، وە بەشێکی زۆری خەڵکی ناوچەکە بەرەو تەقتەق بەڕێ کەوتن لەوێ دەستگیر کران ، هەر وەك لە راپۆرتی دەستنووسی ڕۆژانەی ژمارە (٨٢٨٠) لە ٦ / ٥ / ١٩٨٨ لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سوپا تا ئەو ڕۆژە لە نزیك شارۆچکەی تەقتەق ئەوانەی خۆیان بەدەستەوە داوە (٦٠) پیاو و (١٢٩)ژن و (٣٩٦)منداڵ بوون، لەگەڵ ٣٧ پێشمەرگە .٣٦

سوپا لە ڕۆژی ٥/١٥/ سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچەیەی روخاند و تەنها لە ناوچەی ئاغجەلەر کە (٦٧) گوندی تیدا بوو (٢٨١٣)خانوی تێدا بوو (١٤٨٦٤)کەسی تێدا دەژیا نزیکەی (٧٢٠١) کەس ئەنفال کراوە .٣٧

قۆناغی پێنجەم و شەشەم و حەوتەمی ئەنفال

لە ١٥ / ٥ تـــا ٢٦ / ٨ / ١٩٨٨

نەخشەی ژمارە ٦

لە دوای تەواوبوونی چوار قۆناغی ئەنفال کە سوپای عێراق توانی زۆربەی ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی هێزی پێشمەرگە وێران بکات و داگیر بکات، هەر بۆیە جێبەجێکردنی قۆناغەکانی دیکەی ئەنفال بۆ سوپای عێراق ئاسانتر بوو، قۆناغەکانی (پێنجەم و شەشەم و حەوتەم)ی ئەنفال، بۆ سەر دۆڵی نێو چیاکانی (شەقڵاوە و رەواندوز) بوو وە لەرۆژی ١٥ی مایس دەستی پێ کرد ، ئەم پەلامارەش بە سەرپەرشتی فەرماندەی فەیلەقی (٥)و سەرپەرشتیاری ئەم

قۆناغەی ئەنفال (یونس محمد زەرب بوو) ، سەرەتای ئەم پەلامارەش هەروەکو سەرجەم پەلاکارەکانی دی رژێم بە هێرشی کیمیاوی دەستی پێ کرد ، رۆژی ١٥ / ٥ / ١٩٨٨ دوا روژی رەمەزان بوو خەڵکی خۆیان بۆ جەژنی رەمەزان ئامادە کردبوو چەند فڕۆکەیەك کەوتنە کیمیابارانکردنی گوندەکانی (وەرە ، عەلی یاوا ، سماقولی ، نازەنین) لەم پەلامارەدا لە گوندی وەرە (٣٦)کەس شەهید بوون (١٧)پیاو و (١٩)ئافرەت .٣٨

لە میانی بەرێوەچوونی ئەم قۆناغەی ئەنفالدا، حکومەتی ئێران رەزامەندی بۆ رێکەوتننامەی راگرتنی جەنگ دەربڕی، بۆیە لە دوای قۆناغی پێنجەم و قۆناغەکانی شەشەم و حەوتەم دواکەوت ئەویش بە هۆی ئەوەی کە لە ١٧ی تەموزی ١٩٨٨ (عەلی خامنەئی) سەرۆك کۆماری ئێران (خافێر پێرێس دیکویلاری) سکرتێری گشتی ئەوکاتی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئاگادار کردەوە کە وڵاتەکەی بە نیازە بڕیاری (٥٩٨)*ی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان قبولّ بکات . ٣٩

رژێم توانی لە رۆژی ٢٦ / ٨ سەرجەم گوندەکانی ئەم دەڤەرەش داگیر و وێران بکات و خەڵکێکی زۆری ئەم ناوچەیە دەستگیر کران، لە میانەی شاڵاوەکانی ئەنفالی (پێنج و شەش و حەوت)دا زیاتر لە (٥٢) گوند لە ناحێکانی خەلیفان و خۆشناو و رەواندوز وێران کران کە سەرجەم (٢٦٠٢) خێزان بوون وە (٥٢) مزگەوت و (٢٤) قوتابخانەی ئەم گوندانە وێران کران ، ئەمە جگە لە کوێرکردنەوەی سەدان کانی و جۆگە و سوتاندنی سەدان رەز و باخی ناوچەکە کە ئەمانە ژێرخانی ئابووری ئەم ناوچانەی پێك دەهێنا .٤٠

* بڕیاری ژمارە (٥٩٨)ی ئەنجومەنی ئاسایش کە لە ٢٠ / ٦ / ١٩٨٧ دەرکرا و داوای دەستبەجێ راگرتنی شەڕی نێوان عێراق و ئێرانی کرد لەژێر سەرپەرشتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا .

قۆناغی هەشتەم و کۆتایی ئەنفال

٢٦ / ٨ تـــا ٦ / ٩ / ١٩٨٨

نەخشەی ژمارە ٧

لە دوای وەستانی شەری نێوان عێراق و ئێران لە ١٩٨٨/٨/٨ سوپای عێراق تەواوی هێزەکانی لە ناوچە سنوورییەکان کشاندەوە بۆ بەرەکانی ئەنفال ، کە لەو کاتەدا ٧ قۆناغی ئەنفال کۆتایی هاتبوو تەنها قۆناغی هەشتەمی ئەنفال مابوو، قۆناغی هەشتەمی شالاَوی ئەنفال بۆ سەر دەڤەری بادینانی سنووری تورکیا بوو ، سنووری پەلاماری قۆناغی هەشتی ئەنفال بریتی بوو لە : دهۆك، زاخۆ ، باتوفە، کانی ماسیٚ، زێوە، دێرەلوك، ئەتروش و زاوێتە. ٤١

لەم هێرشەدا سوپای عێراقی ورەی زۆر بەرز بوو هەر وەك لیوا روکن (یونس محمد زەرب) فەرماندەی فەیلەقی (٥)و سەرپەرشتیاری ئەم قۆناغەی ئەنفال دەنوسێت (ورە زۆر بەرز بوو هەر لە سەرەتاوە بە روخساری سەربازەکانەوە دیار بوو ، بە

تایبەتی لە دوای داتەپینی ئێرانی دوژمن و تێکشکاندنی لەو هێرشە سەرکەوتوانەدا کە بە شەڕی قارەمانانەی (فاو) دەستی پێ کرد و تا شەڕی (محمد رسول الله)ی خایاند) ٤٢.

سەرەتای هێرشەکەش بۆ چاوترساندنی خەڵکەکە بە کیمیابارانکردن دەستی پێکرد، پاش کیمیابارانێکی خەست رژێم هێرشی زەمینی لە رۆژی ٢٨ / ٨ / ١٩٨٨ دەست پێ کرد ، ئەم شاڵاوە لە رۆژئاواوە لە زاخۆوە تا ئامێدی درێژ بووەوە لە باشوور و رۆژهەڵاتیشەوە شێخان و ئاکرێی گرتەوە .

هێزەکانی دوژمن لە ئەنفالی هەشتدا پێك هاتبوو لە سیو هەشت لیوای پیادە و دوو لیوای زرێپۆش و سێ کەتیبەی تۆپ و سەد و حەفتا و یەك فەوجی جاش، هێزی کورد لە ئەنفالی هەشتدا بریتی بوون لە پێشمەرگەکانی لقی یەکی پارتی دیموکراتی کوردستان و هێزەکانی مەڵبەندی چواری یەکێتی لە بادینان و هێزی حیزبی شیوعی و پارتی گەل و حیزب و الله ی کورد و بزووتنەوەی ئیسلامی.٤٣

پاش روخانی سەرجەم گوندەکانی ئەم ناوچەیە لە رۆژی ٦ / ٩ خاتمەی ئەنفال راگەیەنرا و هەر بەو بۆنەیەشەوە لێبوردنی گشتی راگەیەنرا بۆ ئەوانەی کە دەرباز بوون بە پێی خۆیان بگەڕێنەوە ، ئەو خەڵکەی کە سوپا دەستگیری کردبوون بەم جۆرە تۆمار کرابوو :. ئەو تێکدەرانەی خۆیان بەدەستەوە داوە (٨٠٣) پێشمەرگەبوون ، ئەو تێکدەرانەی کەوا گیراون (٧٧١)کەس بوون ، پیاوی مەدەنی (١٤٨٩)کەس ، ژن (٣٣٦٨) ، منداڵ (٦٩٦٤) ، سەرجەمیش (١٣٣٩٥)کەس بوون . ٤٤

هەروەك (منظمة العفو الدولية) لە ١٤ / ٦ / ١٩٩٠ دا سەبارەت بە ئاوارەبوونی خەڵکی گوند نشینەکانی ناوچەی بادینان دەنوسێت: (لە مانگی ٨ـ٩ی ١٩٨٨ زیاد لە (٥٥٠٠٠) کوردی عێراقی لە باکووری عێراق بەرەو تورکیا هەڵهاتن لە ترسی هێرشی سوپای هێزەکانی حکومەتی عێراقی دژی ئامانجە مەدەنییەکان بە کاری دەهێنا هەروەك بە کار هێنانی چەکی کیمیاوی) . **(بروانە پاشکۆی ژمارە ٨)**

کاریگەریەکانی ئەنفال

لە دوای کۆتایی هاتنی سەرجەم قۆناغەکانی ئەنفال و وێران کردنی تەواوی خاکی کوردستان، لەم پرۆسەیەدا بە هەزاران مرۆڤی کوردی تیادا لەناوبراو هەزارانیش دەستگیر کران، ئەم پرۆسەیە لە مانگی شوباتەوە تا سەرەتای مانگی ئەیلولی خایاند و گەورەترین زیانی گیانی بە گەلی کورد گەیاند ، هەروەك (میدلٙ ئیست ووچ) دەنوسێت (پرۆسەی ئەنفال لە ٢٣ ی شوبات تا ٦ ی ئەیلولی ساڵی ١٩٨٨ ی خایاند لەو ماوەیەدا فراوانترین ناوچەی کوردستان بەر شالأوی تێکدان و راپێچان کەوت ، لە هەڵمەتێکی وادا پتر لە (٢٠٠)هەزار مرۆڤی کورد لەناو بران ، وە لای کوردو بزوتنەوەی سیاسی کوردیش (١٨٢) هەزار کەس رۆیوە ، لەناوبردنی ئەو خەڵکە زۆرەش کێشەوگرفتێکی لەچارەنەهاتووی بۆ پاشماوەکەی خۆی و گەلی کورد بەجیٚ هێشت).٤٥

بەڵام سەبارەت بە ژمارەی راستەقینەی ئەنفالکراوان، تا ئێستا هیچ ئامارو داتایەکی راستەقینەی ئەنفالکراون لەبەردەستدا نیە و ئەوەی تا ئەمڕۆش دەوترێت خۆی لە چەند داتاو ئامارێکی جیاوازدا دەبینێتەوە لەوانە:.

١- سەرکردایەتی سیاسی کورد باسی لەناوبردنی (١٨٢ هەزار) مرۆڤی کورد دەکات، کە ئەم ژمارەیە تەنها ژمارەیەکی سیاسیە و یەکەم جار لە ١٩٩١/٩/١١، جەلال تالەبانی سکرتێری گشتی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، لە وتارێکدا لە سلێمانی بە کاری هێنا، کە لەو کاتەدا هیچ ئامارێك لە لایەن دامودەزگایەکی رەسمی لە ئارادا نەبوو.

٢- بەپێی وتەی بەرپرسانی رژێمی بەعس ژمارەی ئەنفالکراوان (١٠٠ هەزار) کەس بووە، لە کاتی گفتوگۆی نێوان سەرکردایەتی بەرەی کوردستانی و

بەرپرسانی رژێمی بەعس لە مایسی ١٩٩١ کاتێ وەفدی کوردی داوای ئاشکراکردنی بێسەروشوێنینانی ئەنفال دەکات و رایدەگەیەنێت کە ١٨٢ هەزار کەس بووە، عەلی حەسەن مەجید هەڵچووە و تەقیوەتەوەو وتویەتی تێکرای ئەوانەی لە ئەنفالدا کوژراون (بەهیچ جۆرێك لەسەد هەزار تێنەپەڕیوە) . ٤٦

٣- بە پێی خەملاندنی میدل ئیست ووچ و رێکخراوە نێو دەوڵەتیەکان لە ئەنفالدا لانی کەم (٥٠ بۆ ١٠٠ هەزار) کەس کە زۆربەیان ژن و منداڵ بوونە لە نێوان شوبات و ئەیلولی ١٩٨٨ دا کوژراون. ٤٧

٤- هاوکات بە پێی ئاماری وەزارەتی مافی مرۆڤی ئیدارەی سلێمانی کە لە ٢٠٠٢ -٢٠٠٣ لە سنووری ئیدارەی سلێمانی هەستا بە ئاماری ئەنفالکراوان، بەڵام تا ئێستا ئامارەکە رانەگەیەنراوە، بەپێی سەرچاوەکان لەبەر کەمی ژمارەکە رانەگەیەنراوە، کە نزیکەی (٢٥ هەزار) کەس بووە، ئەمە لەکاتێکدایە زۆربەی ئەنفالکراون بە نزیکەی (٧٠٪ بۆ ٨٠٪) ئەنفالکراوان لە سنووری ئیدارەی سلێمانیدا بوون، خۆ ئەگەر سنووری هەولێر و دهۆك و ناوچە جێناکۆکەکانیشی بچێتەسەر ناگاتە (٤٠ هەزار) کەس.

لەگەڵ ئەوەی دەبوو تا ئێستا نەك تەنها مرۆڤەکان بەڵکو ئاماری تەواوی رەز و باخ و ئاژەڵ و دارودرەخت و باڵندەی پرۆسەی ئەنفال لەبەر دەستدا بوایە چونکە لە دونیای ئەمرۆدا ئامار و داتای دروست پاڵپشتی گرنگن بۆ سەلماندنی کەیسەکان.

بڕوانە وێنەی ژمارە ١

پرۆسەی ئەنفال بووە هۆی وێران کردنی نزیکەی (٤)هەزار گوند و ، (٤)قەزا ، (٣٠)ناحییە و ، (٣١٠٠)مزگەوت و (١٠٠)کلێسا ، وە لە روی گیانداری‌یەوە بووە هۆی بەتالانبردنی (٢)ملیۆن سەر مەڕ و مالآت و ئاژەڵ ، ئەنفال جگە لەو زیانانەی سەرەوە کارەساتێکی ژینگەیی ئایکۆلۆژی گەورە بوو کەبووە هۆی شێواندنی رواڵەتی گیانداری و رووەکی ناوچەکە و بووە هۆی لەناوبردنی رووبەرێکی فراوان لە باخ و رەز و چەم و چنار کە هاوسەنگی ژینگە لاسەنگ دەکات. ٤٨

هەروەك (د. کەندالْ نزان) دەربارەی شالأوەکانی ئەنفال دەنوسێت (لە شالأوەکانی ئەنفالدا بنەماکانی ژیان لەکوردستان هەڵتەکێنران ، دوای ئەوەی ئەو هستریا شێتانەی جینۆسایدی کورد کۆتایی هات لە (٩٠٪) ی گوندەکانی کوردستان و زیاتر لە (٢٠) شار و شارۆچکە لەسەر نەخشە سڕانەوە ، ناوچە گوندنشینەکان بە (١٥) ملیون مین مینرێژکران ، بەم جۆرەش چالاکی کشتوکاڵی لەو ناوچانەدا کارێکی ئەستەم بوو (١,٥) ملیۆن کوردی گوندنشین بۆ ئۆردوگا زۆرەملێکان گوێزرانەوە ، نزیکەی (١٠٪) ی کوردی دانیشتوانی عێراق لەنێوبران).٤٩

گرتن و زیندانیکردن و لەناوبردن

لە دوای کۆتایی هاتنی تەواوی قۆناغەکانی ئەنفال دەستگیرکردن و کۆکردنەوەی هاولاتیان، سەرەتا لە شوێنی دەستگیرکردنیان لە سەنتەری ناحێکان کۆدەکرانەوە، دواتر دەبران بۆ کەمپی سەربازیی تایبەت، زۆربەی گیراوانی سنوری گەرمیان گوێزرانەوە بۆ (تۆپزاوا) کە بریتیە لە سەربازگەیەکی گاردی میللی لە نزیك کەرکوك لەسەر رێگای (تکریت) ئەم بەندیخانەیە نزیکەی (٣٥)قاوش دەبوو هەر یەکەیان نزیکەی (٢٠٠) کەسیان تێدەکرد ، ئەمیش زۆر قەرەباڵغ بوو ، خەڵکەکە هەموو بە چیچکانەوە دادەنیشتن ، رۆژانە هەر یەکەیان دوو سەمونی رەقیان دەدانێ . ٥٠

سەبارەت بە گیراوانی بادینانیش، دوو شوێنی سەرەکی تەرخان کرابوو، یەکێکیان قەڵا سەربازیەکەی نزارکێی دهۆك و ئەوی تریش بەندیخانەی سەلامیەی موسڵ بوو کە بەپێی راپۆرتی فەرماندەی فەیلەقی پێنج (١٣ هەزار و ٣٩٥) کەس لە ئەنفالی بادینان گیران.٥١

لە دوای کۆکردنەوەی ئەنفالکراوان لە کەمپەکاندا، دەستکرا بە لێکجیاکردنەوەیان، بەپێی تەمەن و رەگەز، لەوێدا پۆلێن کران بەم شێوەیە:.

١- لە تەمەنی ١٢ ساڵ تا ٤٥ ساڵ .

٢- تەمەنی ٥٠ ساڵ و سەروتر .

٣- ژن و منداڵ .

٥- کچ بە جیا .٥٢

بڕوانە وێنەی ژمارە ٢

دوای جیاکردنەوە و پۆلێنکردنیان کەوتنە پلاندانان بۆ دوورخستنەوە و بێسەروشوێن کردنی ئەو خەڵکە بێشومارە ، هەروەك (عەلی حەسەن مەجید) لە کۆبونەوەیەکیدا دەڵێت : (ئایا دەکرا هەروا بە رێکوپێکی دایان نێم ، ئێ من ئەم خەڵکە بێشومارە لە کوێ دابنێم ..؟ .. چی لەم بزنانە بکەم ..؟ خزمەتیان بکەم ؟ نەخێر .... بۆیە کەوتمە دابەشکردنیان بەسەر پارێزگاکاندا و ئەوکاتەش بە بلدۆزەر دەیانکەمە ژێر خۆڵەوە).٥٣

لە دوای چەند رۆژێکی کەم مانەوەیان لەو کەمپانە دەستکرا بە گواستنەوەیان بەسەر سێ بەشدا:.

یەکەم/ ئەو بەشەی کەتەمەنیان لە نێوان (١٢ ـ ٤٥)ساڵ بوو واتا گەنجەکان بەشی زۆریان بە دەست و چاوی بەستراوەوە سواری پاسی داخراو کران و بەرەو باشوور بەرێ کران و پاشان بێسەروشوێن کران، بەپێی گێڕانەوەی ئەو کەسانەی کە لە مەرگەساتەکە رزگاریان بووە، لە بیابانەکانی رومادی و عەرعەردا زیندەبەچاڵ کران.

دووەم/ ئەو بەشەی کە ژن و منداڵ بوون بۆ سەربازگەی (دبس) گوێزرانەوە لە نزیك تکریت ، ئەمانیش هەموو بە پاسی داخراو گوێزرانەوە ، وە ئەم بەندیخانەیە نزیکەی (٧)هەزار بەندی تیَ خزێنرابوو ، دواتر بەشێکیان بێسەروشوێن کران و بەشێکیشیان ئازاد کران.

سێیەم/ ئەو بەشەش کە تەمەنیان لە نێوان (٥٠ ـ ٩٠)ساڵیدا بوو واتە پیروپەککەوتەکان بەرەو قەلاّی بەجێماوی (نوگرەسەلمان)لە باشووری عێراق نێردران ، پاش ئەوەی ئەم پیرانەیان بە ئۆتۆمبێل گوێزایەوە بۆ نوگرە سەلمان کە نزیکەی (١٥)کاتژمێر لە تۆپزاواوە دوورە ، لەم بەندیخانە چۆڵەدا نزیکەی (٨)هەزار بەندی تێدابوو ،کە لەژیانی دۆزەخی ئەم پیروپەککەوتانە پاش لێبوردنەکەی ٦ / ئەیلولی / ١٩٨٨ ئازاد کران.٥٤

تەوەرەی دووەم/ لە نێوان دەرسیم و ئەنفالدا

یەکەم/ هۆکاری سەرهەڵدانی شۆڕشی دەرسیم

دووەم/ پلاندانان بۆ کۆمەڵکوژی دەرسیم

سێیەم/ ژمارەی کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم

چوارەم/ چیرۆکەکانی مەرگ لە دەرسیم و ئەنفال

پێنجەم/ ژن لە کۆمەڵکوژی دەرسیم و ئەنفالدا

تەوەرەی دووەم/ لە نێوان دەرسیم و ئەنفالدا

لەگەڵ ئەوەی لە مێژووی کورددا، دەیان رووداو و کارەسات و کۆمەڵکوژی گەورە هەبووە، کە لە زۆر روووەوە هاوشێوەی جینۆسایدی ئەنفالە، بەڵام لێرەدا بەراوردێکی ورد دەکەین لە نێوان پرۆسەی ئەنفال و کۆمەڵکۆژی دەرسیمدا، بەو پێیەی کۆمەڵکوژی دەرسیم سەرەرای ئەوەی پرۆسەیەکی دەوڵەتی تورکیا بوو بۆ پاکتاوکردنی کوردانی باکووری کوردستان، لە هەمان کاتدا شێوازی کۆمەڵکوژیەکان و وێرانکردنی گوندە کوردیەکان و گوللە بارانکردنی گەنجان و پیاوان و ژن و منداڵەکان، لە جێگەیەکدا دوای کۆکردنەوەیان، تەواو هاوشێوەی پرۆسەی ئەنفالە، ئەمە سەرەڕای دەستدرێژی کردنەسەر ژنان و کچان و حەڵاڵکردنی ژنانی کورد، کە خاڵی جەوهەری ئەم لێکۆڵینەوەیەیە لە هەردوو پرۆسەکەدا.

رەنگە لە مێژوودا دەیان رووداو و کۆمەڵکوژی تر هەبووبێت تیایدا هاوڵاتیان بە کۆمەڵ کوژرابن و دەستدرێژیش کرابێتە سەر ژنان و کچان تیایدا، بەڵام هیچ رووداوێك لە مێژوودا هێندەی کۆمەڵکوژی دێرسیم، نزیك نیە لە پرۆسەی ئەنفالەوە:

١- کۆمەڵکوژی دەرسیم پلان و بەرنامەی حکومەتی تورکیا و مستەفا کەمال بوو بۆ لەناوبردن و سڕینەوەی مۆرکی نەتەوایەتی کورد، پرۆسەی ئەنفالیش هەوڵێك

بوو بۆ سڕینەوەی نەتەوەی کورد و گشت شوێنەوارێکی کلتوری و ژینگەیی و ئاو و هەوای کوردستان.

٢- کۆمەڵکوژی دەرسیم هەولێك بوو بۆ سەرکوتکردن و لەناوبردنی شۆرشی کورد و بەتاییەتیش شۆرشی سەید رەزای دەرسیم، ئەنفالیش هەولێك بوو بۆ سەرکوتکردنی شۆرش و بزووتنەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردستان.

٣- دەرسیم بە بەرنامە و پلانی ورد ئەنجامدرا و حکومەتی تورکیا پێشتر پلانی بۆ دارِشت و دواتر جێبەجێی کرد، ئەنفالیش بە پلان و بەرنامەی ورد و ساڵێك پێشتر نەخشەی بۆ دارێژرا.

٤- لە کۆمەڵکوژی دەرسیمدا جیاوازی نەدەکرا لە نێوان پیاو و ژن و پیر و گەنج و منداڵدا، هەموویان پێکەوە لەناودەبران، لە ئەنفالیشدا بەبێ جیاوازی ژن و پیر و گەنج و منداڵ، هەموو پێکەوە زیندەبەچاڵ کران.

٥- لە دەرسیمدا بە ئاشکرا دەستدرێژی دەکرایەسەر ژنان و کچان ، لە ئەنفالیشدا ئەو رەفتارە هەبووە.

٦- بەشێك لە هاولاتیان لە کۆمەڵکوژیەکاندا بە ئەستەم رزگاریان بووە و حیکایەتە جەرگبڕەکان دەگێڕنەوە، لە ئەنفالیشدا چەند کەسێکی کەم لە گۆرە بە کۆمەڵەکان رزگاریان بووە و حیکایەتی مەرگ دەگێڕنەوە.

یەکەم/ هۆکارەکانی سەرهەڵدانی شۆڕشی دەرسیم

شۆڕش و سەرهەڵدانی کوردانی باکووری کوردستان لە دەرسیم، چەندین هۆکار و فاکتەری لە خۆ گرتبوو، کە ڕەنگە لە گرنگترینیان پەیوەندی بە نکۆڵی دەوڵەتی تورکیای کەمالیەوە هەبووبێت لە نکۆڵی کردن لە بوونی کورد لە تورکیا و ئەژمارکردنیان بە تورکی شاخاوی.

شۆڕشی دێرسم یەکەمین شۆڕش نەبوو لە دوای رووخانی دەوڵەتی عوسمانییەوە، بە پێچەوانەوە چەندین شۆڕشی دیکە بەرپاکرابوون وەکو راپەڕینی کۆچگیری Koçkiri (۱۹۱۹– ۱۹۲۱) و شۆڕشی شێخ سەعید ۱۹۲۵ لە شۆڕشە گەورەکان بوون. هەروەها چەندین ڕاپەرینی بچکۆلەی دیکە کران کە تەنها گرنگییەکی هەرێمییان هەبوو لە ڕۆژهەڵاتی ئەناتۆلیا لە باکوورەوە لە چیایی ئاراراتەوە بیگرە هەتا دەگاتە نسێبین لە باشوور. خەڵکی دێرسیم لە زۆرێك لەو ڕاپەڕینانەدا بەشدارییان کردووە و هەندێك جاریش دەوری سەرەکییان بینیووە. هەروەها باسی ئەوە دەکرێت کە لەشکری تورکیا لە ساڵی ۱۸۷٦ وە، زیاتر لە ۱۱ جار هێرشی کردۆتە سەر ناوچەکانی دێرسیم تاوەکو سزای خەڵکی ئەو ناوچەیە بدات. لە ساڵانی ۱۹۳۰ دا، دیرسیم تاکە ناوچە بوو کە بە تەواوەتی لە دەرەوەی کۆنترۆڵیٚ دەوڵەتی ناوەندیدا بوو. ئەو ناوچەیەش خۆی لە خۆیدا ناوەندێك بوو لە بنیاتی دەوڵەتی نوێی تورکیادا کە سنوورەکانی لە باکوورەوە بە ئەرزنجان، لە باشووریشەوە بە ئلازیگ (خارپوت)ەوە بوو. هەروەها لە هەموو ناوچە کوردییەکانی دیکەوە نزیکتر بوو لە ئانقەرەوە و دەیتوانی ببێتە هۆی بچڕانی پەیوەندییە گەورەکان. جوگرافیاکەی، شاخی سەربەفراوی بەرز و دۆڵی باریکی تێدا هەڵکەوتووە کە ئەویش بەردەوامییەك (یارمەتیدەرێك بوو) بۆ سەربەخۆییەکەی. لەبەر ئەوەی رێگاوبانی زۆر نەبوو و خراپ بوون دەتوانرا بە ئاسانی خۆیان لە داگیرکەران بپارێزن. ٥٥

دیارە شۆڕشی دەرسیم درێژکراوەی شۆرش و ناڕەزایی و راپەڕینەکانی پێشتر بوو دژ بە دەوڵەتی تورکیا کە هەوڵی لەناوبردنی نەتەوەی کوردی دەدا، لە دوای

دامرکانەوەی بێبەزەییانەی ١٩٢٥ بە سەرۆکایەتی شێخی پێران و ئاگری داغ و رابەرایەتی خۆیبوون و ئیحسان نوری پاشا لە ١٩٣٠ – ١٩٣٢، کاربەدەستانی تورکیا بریاریاندا تۆڵەی سەدان ساڵەی خۆیان لە دێرسیم و دانیشتوانەکەی بکەنەوە، راپەڕینی دێرسیم بە زازایی (تەرتەلەی دێرسیم) کاردانەوەیەك بوو بۆ سیاسەتەکانی حکومەتی مستەفا کەمال، تا ساڵی ١٩٣٥ هێشتا دەسەلاتی حکومەتی ناوەندی بەسەر ئەو ناوچەیەدا نەدەڕۆیشت. ٥٦

سەرەرای چەوساندنەوەی نەتەوەویی و سەرکوتکردنی شۆرش و راپەڕینەکانی باکووری کوردستان، دەوڵەتی تورکیا باج و سەرەانی زۆری خستبووە سەرکوردەکان و بەتەواویش لە رووی خزمەتگوزاریەوە پشتگوێی خستبوون، حکومەت بریارێکی تازە و تایبەتی دەرکرد بۆ سەندنی باج لەسەر دانیشتوانی دەرسیم و ئەم بڕیارەی حکومەت بووە هۆی پشێوی و شۆڕشێکی تازە لە ساڵی ١٩٣٧لە ناوچەکەدا دەستی پێ کرد، ئەم بڕیارەی حکومەت و بڕیارێکی تری کە بریتی بوو لە داگیرکردنی زەویوزاری کورد و دابەشکردنی بەسەر ئەو تورکانەدا کە هێنابویانە ناوچەکە ئەوەندەی تر هەڵوێستی ئاڵۆز کرد..... ئەمە سەرەڕای هەڕەشەکردن و ترساندن و سزادان و کوشتوبڕی خەڵك لەسەرجادەکان و وە بۆ ترساندنی خەڵك چەند کەسێکی لە سێدارەدا لەوانەی دژی حکومەت وەستا بوون لە نەدانی باج. ٥٧

دیارە لەو سەردەمەدا دەرسیم، کە دانیشتوانی لە خێڵی بچوك بچوك کە یاسا و رێسای تایبەتی و دابونەریتی تایبەت بەخۆیان هەبوو. هیچ سەرژمێریەکی تەواو لەناوچەکەدا نەکرابوو چونکە خەڵکی ئەو ناوچەیە باج و سەرانەیان نەدەدایە دەوڵەت و هیچ دامودەستگای دەوڵەتی تورکی لە ناوچەکدا نەبوون. بەڵام دانیشتوانی ئەو ناوچەیەی کە دەوڵەتی تورك هێرشی کردەسەر، بە ٦٥ تا ٧٠ هەزار کەس مەزەندە دەکرێت. رەنگە ١٥٠ هەزار کەس لە ناوچەکانی دەرەوەی هێرشە سەربازییەکان ژیابن. ٥٨

دووەم/ پلاندانان بۆ کۆمەڵکوژی دەرسیم

لە ساڵی ١٩٣٦ هێزە سەربازیەکانی تورکیا بە سەرۆکایەتی (جەنەراڵ ئالپ دۆغان) بە فڕۆکە بۆردوومانی ناوچەکەیان کرد و دواتر بە تانك و سوپاوە پەلاماری دێرسیمیاندا، پاش ئەوە پەیامی ئاشتیخوازانەی سەید ڕەزا کوردی عەلەوی لەلایەن جەنەراڵی تورکەوە گوێی لێناگیرێت، هۆزەکانی زازا هاتنە ژێر فەرمانی سەید ڕەزاوە دژی سوپای تورك کەوتنە جەنگ، ٥٩

بەڵام هەر کە نوێنەرانی حکومەت کە پێکهاتبوون لە پۆلیس و کارمەندانی باجوەرگر لە ناوچەکدا خۆیان نیشاندا، کوردەکانی دیرپسم لە ساڵی ١٩٣٧ دەستیان بە ڕاپەڕین کرد، سوپای تورکیا بە ناردنی ٢٥ هەزار سەرباز لە هاوینی ١٩٣٧ وەڵامی دانەوە، ساڵێك دوای ئەوە واتە ساڵی ١٩٣٨، ژمارەی سەربازەکانی گەیاندە ٥٠ هەزار. بە لەبەرچاوگرتنی ژمارەی دانیشتوانی ناوەندی دێرسیم کە خۆی لە ٦٥ تا ٧٠ هەزار کەس دەدا، هێزی تورکیا زۆر زۆر گەورەبوو، ئامانجیش لەوە ئەوە بوو کە بۆ هەتا هەتایە لە ڕەگوڕیشەوە دەریانبهێنن.٦٠

هەر بۆیە حکومەتی تورکیا پلان دادەڕێژێت بۆ سەرکوتکردنی شۆرشگێران و وێرانکردنی ماڵ و حاڵیان، لە ٤ی مایسی ١٩٣٧دا، حکومەتی تورکیا لە کۆبوونەوەیەکدا مستەفا کەمال تیایدا بەشداربووە، لە کۆبوونەوەکەدا (فەزوی چەقماق) سەرۆکی ئەرکانی سوپا ئامادە دەبێت، بڕیاری ناردنی سوپا بۆ دەرسیم دەدەن، هەر لەو کۆبوونەوەیەدا هەندێك بڕیاری مەترسیدار دەردەکەن: رووخاندنی هەموو دێهاتەکان و ئەوەشیان دەمێنێتەوە دووربخرێنەوە. ٦١

سەبارەت بە ژمارەی شۆڕشگێڕانیش ، بەپێی بەڵگەنامەیەکی بەریتانیا ژمارە ١١٢ی بەرواری ٢٢ی مایسی ١٩٣٧ کە نوێنەری بەریتانیا لە ئەستەنبول بۆ وەزیری دەرەوەی وڵاتەکەی ناردووە، هاتووە، کە ژمارەی یاخیە کوردەکان (١٥ هەزار) کەس زیاترە و بەردەوام زیانی گەورە لە هێزەکانی تورك دەدەن.٦٢

شەڕ و ڕووبەڕووبونەوە لە نێوان شۆڕشگێڕانی سەید ڕەزای دەرسیم و هێزەکانی دەوڵەتی تورکیادا ڕوودەدات و شۆڕش بەردەوام دەبێت، لە دوایین هێرشدا سەید ڕەزا بە پلانێکی تۆکمەوە پەلاماری هێزەکانی ئەتاتۆرك دەدات و گورزی کاریگەریان لێدەوەشێنێت، ئەمە دەبێتە هۆی ئەوەی (جەنەراڵ دۆغان) داوای دانوستان لە سەید ڕەزا بکات و ئەویش داواکەی قبوڵ دەکات، وە بۆ وتووێژ بەرەو (ئەرزنجان) دەڕوات، بەپێی پلانێکی نەخشە بۆ ڕێژراو لە ڕۆژی ١٩٣٧/٩/٥ هەموو ڕێبەرانی دەرسیم دەستگیر دەکرێن و بۆ شاری (العزین) ڕەوانە دەکرێن، ڕۆژی ١٩٣٧/١١/١٠ بە ئامادەبوونی ئەتاتورك دادگایی سەید ڕەزا و یارانی دەست پێ دەکات و لەو دادگایەدا سەید ڕەزا و ٢٢٧ کەس لە یارانی بە سزای لە سێدارەدان و ٣ کەسیشیان بە سزای هەتا هەتایی زیندانی دەکرێن و لە ١٩٣٧/١١/١٨ بەرپرسانی تورك سەید ڕەزا و هاوڕێکانی لە شاری (العزیز) لەسێدارەدا. ٦٣

بڕوانە وێنەی ژمارە ٣ دادگاییکردنی سەید ڕەزا و هاوڕێکانی

لەگەڵ ئەوەی لە دوای لە سێدارەدانی سەید رەزا و هاوڕێکانی شۆرش و ناڕەزایی بەردەوام بوو بەڵام حکومەتی تورکیاش بەردەوام بوو لە هێرش و پەلامارەکانی، بەڵام حکومەتی تورکیا بۆ سەرکەوتنی پلانەکەی پرۆسەی سەرکوتکردنی کوردی بۆ چەند قۆناغێك دابەشکرد، لە بەیاننامەیەکدا کە ئەرکانی سوپای تورکیا دەریکردووە، دەڵێت: ئەو موناوەرەیە لە قۆناغی یەکەمدا هەموو ناوچەی دەرسیم دەگرێتەوە... بەم جۆرەش ئەنجام دەدرێت، لە هەموو لایەکی ناوچەکە دەستی پێ دەکرێت، دەبێت بە کەمترین کات و بە توندی و کاریگەرانە یاخیبوان لە هەر کوێیەکدا هەبن و خۆیان شاردبێتەوە لەناویانبەرن و نەهێڵن دزە بکەنە شوێن و ناوچەکانی دیکە.٦٤

هاوکات لە تەلەگرافێکدا بۆ مستەفا کەمال لە ٣٠ی ئابی ١٩٣٨، فەوزی چەقماق سەرۆکی ئەرکانی سوپای تورکیا ئاماژە بەوە دەکات قۆناغی یەکەم و دووەمی موناوەرەکە کۆتایی هات، لە یەکی ئەیلولی ١٩٣٨ قۆناغی سێیەم دەست پێ دەکەین.٦٥

ئەگەر بەراوردی ئەم پلانە و قۆناغەکانی بکەیت، زۆر لە پلان و قۆناغەکانی ئەنفال دەچێت بەوەی رژێمی بەعس پرۆسەی ئەنفالی دابەشکردبوو بۆ ٨ قۆناغ ، هاوکات بە پێی بریاری ژمارە (٢٨ / ٤٠٠٨) کە لە ٢٠ / ٦ / ١٩٨٧ دا دەرچوو بە یەکجاری پێ لەسەر ئەوە دادەگرێ کە ئیتر سیاسەتی کوشتن و وێران کردن لە ٢٢ / ٦ /١٩٨٧ لە دێهاتە قەدەغەکراوەکاندا پیادە دەکرێت ئەم بڕیارەش لە لایەن عەلی حەسەن مەجید، رازگری نوسینگەی باکووری حیزبی بەعس، دەرچووە و کە پلان بوو بۆ وێرانکردنی گوندەکان و لەناوبردنی گوندنشینان. ٦٦

بەو پێیەش رووداوەکانی دێرسیم لە سێ قۆناغدا چڕ دەکرێتەوە لەوانە:.

یەکەم: لە کاتی دانانی یاسای نائاسایی لە ساڵی ١٩٣٥ تا سەرەتای ١٩٣٧، دەوڵەتی تورکی هەوڵیدا کۆنترۆڵی دێرسیم بکات. لەو ماوەیەدا سوپا و هێزی ئاسمانی دامەزران.

دووەم: لە نیوەی یەکەمی ساڵی ١٩٣٧، ژمارەیەکی زۆری سەرباز هێنرانە ناوچەکە تاوەکو بەرهەڵاستکاری هەرێمی سەرکوت بکات، بەڵام تەنها هێرشیان نەکردەسەر شۆرشگێران بەڵکو کورد بەگشتی. لەم قۆناخەدا مرۆڤ دەبینێت، ئامانج پاکتاوکردنی نەژادی بووە لە دێریسم. بۆمبابارنکردنی هەوایی یەکێك بووە لە میتۆدەکان. لە کۆتایی هاویندا سەرکردەی شۆڕشگێڕان لەسێدارە درا و شۆڕشەکە بە شێوەیەکی گشتی خامۆشکرا، ئەگەرچی هەوڵوتەقەلای پاکتاوکردنی نەژادی بەتەواوەتی کۆتای پێ نەهاتبوو.

سێیەم: هاوینی ساڵی ١٩٣٨، لە کاتی داگیرکاریەکاندا ژمارەیەکی زۆرتر سەرباز بەشدارییان تێدا کرد و زیانێکی گەورەیان لە کوردەکاندا، کورد بە شێوەیەکی بەربڵاو ڕاگوێزران و ئابووری ناوچەکە تێکوپێکدرا، پاکتاوی نەژادی جێبەجێ کراو و خێزانە دوورخراوەکان تا چەندین ساڵ دوای ئەوە بۆیان نەبوو بگەڕێنەوە بۆ ناوچەکەیان.٦٧

بڕوانە وێنەی ژمارە ٤

سێیەم/ کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم

هاوشێوەی پرۆسەی ئەنفال کە لە سێ قۆناغدا هاوڵاتیان لەناو دەبران، دەستگیرکردن ، کۆکردنەوە، زیندەبەچاڵکردن، کۆمەڵگوژی دەرسیمیش بە هەمان شێوە، دوای سەرکوتکردن و دامرکاندنەوەی شۆڕشەکەی سەید رەزا، کەوتنە کوشتن و لەناوبردنی هاولاتیان و کاولکردنی گوندەکانیان.

هەروەك عیسمەت ئینۆنۆی سەرۆکایەتی وەزیران لە ١٩٣٧/٥/٢ بڕیارێکی دەرکرد کە لەڕێگای داگیرکردنەوە کۆتایی بە بەرەهەڵستکردنی دوورودرێژی دێرسیم بهێنرێت و رایگەیاند: دەبێت ئەمجارە خەڵکی هەرێمی سەرهەڵداوان کۆبکرێنەوە و رابگوێزرێن، فەرمان بە سوپا کرا کە بەم شێوەیە مامەڵە لەگەڵ پیاوانی شۆڕشگێڕ بکات، لە پەیوەندی لەگەڵ ئەوانەی کە چەکیان هەڵگرتووە، یانیش هێشتا چەکیان پێیە، بۆ هەمیشە لەناویان بەرن و بەتەواوەتی گوندەکانیان کاولوویران بکەن و خێزانەکانیان دووربخەنەوە.٦٨

سوپای تورکیا هێرشەکانی بۆسەر گوندەکان لە دوای شۆرش دەستپێکردووە و لە هەرگوندێکدا هاولاتیانیان کۆکردۆتەوە و گولله بارانیان کردوون، زۆرجار هاولاتیانی چەند گۆندێك کۆکراونەتەوە و پێکەوە گوللەباران کراون، بۆ نمونە سوپا هاولاتیانی ژمارەیەك گوندی هۆزی حەیدەریە کۆدەکاتەوە و کە نزیکەی (٦٠٠ بۆ ٧٠٠) کەس دەبن و هەموویان پێکەوە گوللەباران دەکات. ٦٩

بڕوانە وێنەی ژمارە ٥

سەربازان زۆر بێبەزەییانە ژن و منداڵانیان گرتووە و کوشتویانن، هەر وەك دیبلۆماتێکی بەریتانی نووسیویەتی زۆر سەرچاوە ئەوەیان پشتڕاست کردۆتەوە کە لە کاتی پاکتاوکردنی ئەو ناوچە کوردییە (مەبەست لە دێرسیمە)، دامودەزگا سەربازییەکان هاوشێوەی ئەو میتۆدانەیان بە کار هێناوە کە لە سەردەمی جەنگدا بە دژی ئەرمەنییەکان بە کاریان هێناوە: هەزاران کورد بە ژن و منداڵەوە کوژران" ئەوانی دیکە کە زۆربەیان منداڵ بوون فڕێدرانە ناو ئاوی رووبای فوراتەوە" هاوکات هەزاران کەسی دیکە کە کەمتر وەکو دوژمن چاویان لێکراوە دوای ئەوەی دەستگیراوە بەسەر مەڕوماڵات و سەروەتوسامانیاندا بۆ ناوەراستی ئەنادۆڵ راگوێزراون.٧٠

سەبارەت بە ژمارەی قوربانیانی کۆمەڵکوژیەکەی دێرسیم تا ئێستا ئامارێکی رەسمی نیە بەڵام بە شێوەیەکی نافەرمی سەرچاوەکان ژمارەی قوربانیانیان راگەیاندووە، ژمارەی تەواوەتی قوربانییەکان بە گوێرەی راپۆرتێك لە لایەن چاودێری هێزەکانی سوپاوە و رۆژنامەی رادیکاڵ وەکو سەرچاوە نیشانی دەدات، (١٣ هەزارو ١٦٠) کەس کوژراون و (١١ هەزارو ٨١٨) کەسیشی راگوێزراون. بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە ژمارەی دانیشتوانی ناوچەکە (٧٠هەزار) کەس بووە، ئەوا لە ٣٥٪ دانیشتوانەکەی لە دەست داوە. دیار نییە کە ئاخۆ سوپا ئەو ژمارەیەی لەسەر چ بنەمایەك دەرخستووە. بەڵام بە ئیحتیمالێکی زۆر ئەوان تەنها ئەوانەیان حساب کردبێت کە راستەوخۆ لە شەڕەکاندا کوژرا بێتن، نەك ئەوانەی کە دواتر بە هۆی برینداریيەوە گیانیان لە دەست داوە، یانیش خەڵکانی دیکە بێچەك کە بە هۆی دژواریەوە لە کاتی راکردنیاندا گیانیان لە دەست داوە لە نێو شاخە بەرزەکاندا. زانیاری زیاتر کە لە لایەن کوردەکان بڵاو دەکرێتەوە، باسی ٤٠ هەزار کوژراو دەکات، بەڵام زەحمەتە مرۆڤ بتوانێت پشتڕاستیان بکاتەوە. ٧١

بەڵام بەپێی ئاماری فەرمی دەوڵەتی تورکیا، لە ساڵی ١٩٣٧ دا (١٠ هەزار و ٧٣٧) کەس و لە ساڵی ١٩٣٨ یشدا (٦ هەزار و ٨٦٨) ژیانیان لە دەست داوە.٧٢ بەڵام ژمارەیەکی کەم لە کوشتاری دەرسیم کە بە فەرمی تۆمارکراوە، بڵاو کراوەتەوە. ٧٣

بڕوانە خشتەی ژمارە ٢

لە ساڵی ١٩٣٧ ئەو پیاوانەی کە کوژراون لە دێرسیم

ز	ڕەگەز	تەمەن لەنێوان	ژمارەی قوربانی	ساڵ
١	نێر	٩-٠	٢٣٨	١٩٣٧
٢	نێر	١٩-١٠	١٠٨	١٩٣٧
٣	نێر	٢٩-٢٠	٦٠	١٩٣٧
٤	نێر	٣٩-٣٠	٩٥	١٩٣٧
٥	نێر	٤٩-٤٠	١٠٢	١٩٣٧
٦	نێر	٥٩-٥٠	١٢٣	١٩٣٧
٧	نێر	٦٩-٦٠	٨٨	١٩٣٧
٨	نێر	٧٠ و.....	٨٩	١٩٣٧

لە ساڵی ١٩٣٧ ئەو ژنانەی کە کوژراون لە دێرسیم

ز	ڕەگەز	تەمەن لەنێوان	ژمارەی قوربانی	ساڵ
١	مێ	٩-٠	٢٢٦	١٩٣٧
٢	مێ	١٩-١٠	١٣٧	١٩٣٧
٣	مێ	٢٩-٢٠	٦٣	١٩٣٧
٤	مێ	٣٩-٣٠	١٠٩	١٩٣٧
٥	مێ	٤٩-٤٠	٩٢	١٩٣٧
٦	مێ	٥٩-٥٠	٩١	١٩٣٧
٧	مێ	٦٩-٦٠	٦٥	١٩٣٧
٨	مێ	٧٠ و.....	٧١	١٩٣٧

نەخشەی ژمارە ٣

لە ساڵی ١٩٣٨ ئەو پیاوانەی کە کوژراون لە دێرسیم

ز	ڕەگەز	تەمەن لەنێوان	ژمارەی قوربانی	ساڵ
١	نێر	٠-٩	٨٤٠	١٩٣٨
٢	نێر	١٠-١٩	٥٣٥	١٩٣٨
٣	نێر	٢٠-٢٩	٢٥٠	١٩٣٨
٤	نێر	٣٠-٣٩	٣٣٢	١٩٣٨
٥	نێر	٤٠-٤٩	٤١٩	١٩٣٨
٦	نێر	٥٠-٥٩	٣٨٢	١٩٣٨
٧	نێر	٦٠-٦٩	٢٨٤	١٩٣٨
٨	نێر	٧٠ و......	٣٩٣	١٩٣٨

لە ساڵی ١٩٣٨ ئەو ژنانەی کە کوژراون لە دێرسیم

ز	ڕەگەز	تەمەن لەنێوان	ژمارەی قوربانی	ساڵ
١	مێ	٠-٩	٧٠٧	١٩٣٨
٢	مێ	١٠-١٩	٧٢٩	١٩٣٨
٣	مێ	٢٠-٢٩	٣٥٤	١٩٣٨
٤	مێ	٣٠-٣٩	٤٢١	١٩٣٨
٥	مێ	٤٠-٤٩	٢٨٧	١٩٣٨
٦	مێ	٥٠-٥٩	٣٢٩	١٩٣٨
٧	مێ	٦٠-٦٩	٢٢٨	١٩٣٨
٨	مێ	٧٠ و......	٢٥٨	١٩٣٨

چوارەم/ چیرۆکەکانی مەرگ لە دەرسیم و ئەنفال

لە نێوان پرۆسەی ئەنفال و کۆمەڵکوژی دەرسیمدا دەیان چیرۆکی هاوشێوە هەیە کە لە کۆمەڵکوژیەکاندا لە بەردەم گوللەی سەربازەکان بە قەدەر رزگاریان بووە، تەنانەت هەندێك لە چیرۆکەکان کە لە زمانی رزگاربووانەوە گێڕدراوەتەوە ئەگەر ناوەکەیان لابرێت هەمان چیرۆکن و هەست ناکرێت دوو روداوی جیاواز بن، رووداوەکانیش لە زاری رزگاربووان خۆیانەوەیە، لێرەدا سێ بەراوردی چەند چیرۆکێکی رزگاربووانی هەردوو روداوی ئەنفال و دەرسیم دەکەین، وەك دوو کۆمەڵکوژی هاوشێوە، کە یەکێکیان بە دەستی سەربازانی مستەفا کەماڵ ئەتاتورك لە ساڵانی ۱۹۳۷ و ۱۹۳۸ و ئەوی دیکەشیان بە دەستی سەربازانی رژێمی بەعس لە ساڵی ۱۹۸۸.

حەسەنێ ئیبراهیم ئاغا، کە خەڵکی گوندی (مەرخۆ) یەو لە کاتی کوشتارەکەی دەرسیمدا منداڵ بووە و دێیەکەی ئەمانیش بەر کوشتار کەوتوون ئاماژە بەوە دەکات: کە سەربازەکان هاتن و ئێمەیان گرت و کۆیانکردینەوە، دایکم منی خستە ژێر کراسەکەی و گوتی: ئەگەر کەوتم لەژێرەوە چاوەڕێ بکەو زوو دەرمەچۆ تا سەربازەکان دەڕۆن، بەڵکو رزگارت دەبێت، لە کاتی گوللەبارانکردنمان من لەژێر کراسەکەی دایکم بووم، دایکم بەرکەوت و کەوت، منیش لەژێرەوە مامەوە، ماوەیەك تێپەڕی، سەربازەکان رۆیشتن، بەڵام زۆر دوور نەکەوتبوونەوە، منداڵێك لەو کاتەدا دەگریا، سەربازەکان هەمدیسان هاتن و و گەڕان و منداڵەکەیان دۆزیەوە، هیچی لێنەهاتبوو بەڵام کوشتیان، هەر چەندە حەسەنێ لە ترسان دەبورێتەوە، بەڵام دواتر بەئاگا دێتەوە و هەڵدەستێت و لەو ناوە دوور دەکەوێتەوە و شوانێك دەبینێت و لەگەڵ خۆی دەیبات. ٧٤

ئەم رووداوە دوای ٥٠ ساڵ کوتومت لە پرۆسەی ئەنفالدا دووبارە بۆتەوە، تەیمور عەبدوڵا ئەو منداڵە ١٢ساڵەی کە خەڵکی کوڵەجۆی سەر بە ناحیەی تیلەکۆی گەرمیانە، دوای ئەوەی بە ئۆتۆمبیلی تایبەت دەیان بەن و لە چۆڵەوانییەکی خواری عێراق، چاڵیان بۆ هەڵدەکەنن و دەیانکەنە چاڵەکەوە و گوللەبارانیان دەکەن لەو

کاتەدا تەیمور لە دایك و خۆشکەکانی دادەبڕێت و ئەوان دەکوژرێن، بەڵام گوللەیەك بەر شانی تەیمور دەکەوێت، بەڵام دوای ئەوەی سەربازەکان کارەکەیان تەواو دەکەن دەڕۆن، لەو تاریکی شەوەدا تەیمور هەست بە جوڵەیەك دەکات لەو لای خۆیەوە تەماشا دەکات کچێکی منداڵە و گولەی بەر نەکەوتووە، ئەوجا تەیمور پێی دەڵێت با راکەین بەلام کچەکە دەڵێت ناتوانم زۆر لە سەربازەکان دەترسم، بەڵام تەیمور رانەوەستاوە و لە چاڵەکە دەردەچێت و رادەکات، دواتر ناوچەکە جیٚ دێلێت و دەگاتە ماڵێکی رەشماڵنشین کە سەرقاڵی مەڕدارین و لەویٚ دەمێنێتەوە. ٧٥

ئەم دوو چیرۆکە لە دەیان رووەوە لە یەك دەچن، ئەگەرچی ٥٠ ساڵ جیاوازیان هەیە یەکەمیان ١٩٣٨ رووی داوە و دووەمیان ١٩٨٨ ، هەردووکیان منداڵ بوون، هەردووکیان دایك و خۆشکەکانیان کوژران، هەردووکیان منداڵ دەبینن کە زیندوو بووە، هەردووکیان رادەکەن و شوان دەیانگرێتە ئەستۆ.

لە کوشتن و قەتلۆعامکردنی هاولاتیانی کورددا سوپای تورکی دەستی نە پاراستووە لەو هاوڵاتیە کوردانەش کە لەگەڵ حکومەتدا کاریان کردووە، کەسوکاری ئەو کەسانەش کوژراون کە سەربازی حکومەتی تورکیا بوون، هەر وەك چۆن لە پرۆسەی ئەنفالدا هەرگیز سوپای عێراق دەستی نە پاراستووە لەو کەسانەش کە لەگەڵ حکومەتی عێراق بوونە.

ئیڤرایمیٚ حەسەنیٚ عەلییٚ ئاڤاشی ، کە خەڵکی گوندی (بێرەسك)ی سەربە قەزای (دەرسیم – تونجەلی) ە، خۆی لە کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم رزگاری بووە ئاماژە بەوە دەکات کە دوای ئەوەی مام و خێزانەکەی و چەندین ژن و منداڵی دیکەیان کوشت، موسای ئامۆزام لە سەربازی بوو عەسکەری بۆ دەوڵەت دەکرد، ئەو کاتە بە مۆڵەت گەڕابووەوە گوندەکەمان. دەبینێت خێزانەکەیان بردووە ئەویش بە جلی سەربازیەوە، یەك راست دەچێتە لایان و دەڵێت (تەماشاکەن منیش وەکو ئێوە سەربازم بە مۆڵەت گەڕاومەتەوە، ئێوە بۆ دایکم و باوکم و خۆشکەکانمتان هێناوە

؟ چۆن دەبێت؟! هەر کە وا دەڵێت، ئەویش باڵبەست دەکەن و لەوێدا دەڵێت: سەربازیمان بۆ دەوڵەت کرد و بەکارمان نەهات، هەر لەوێدا دایکوباوکی گوللەباران دەکەن. ٧٦

هاوکات لە پرۆسەی ئەنفالدا خێزان و منداڵەکانی هاوڵاتی (عاصی مستەفا ئەحمەد) کە خەڵکی شاری چەمچەماڵە، کە سەربازی سوپای عێراقی دەبێت و دیلی ئێران دەبێت دوای گەڕانەوەی لە دیلی لە ساڵی ١٩٩٠ ئازاد دەکرێت و دەبینێت ژن و منداڵەکەی نەماون و ئەویش نامەیەك ئاڕاستەی سەرۆك کۆماری عێراق دەکات و داوای چارەنووسیان دەکات، بەڵام نوسینگەی سەرۆك کۆماری عێراق وەلامی عاسی مستەفا ئەحمەد دەداتەوە و دەڵێت: ئاماژە بە بەزەیی نامەکەت لە ٤ ی تشرینی یەکەمدا ، ژنەکەت و منالەکانت لە سەردەمی عەمەلیاتی ئەنفالدا کەوا لە ساڵی ١٩٨٨ لە ناوچەی باکووردا ئەنجام دراوە ون بون . ٧٧

هاوکات لە کۆمەڵکوژی دەرسیمدا دەیان چیرۆکی کوشتن و گولەبارانکردنی تیایە کە لە زۆر رووەوە هاوشێوەی چیرۆکەکانی ئەنفالە ، ئۆسێنی ئیڤرایمی، دێیەکەمان ناوی (ئاموتقە) یە و سەر بە هۆزی (قۆچانین)، ئەو باس لە کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم دەکات و دەڵێت، دوای ئەوەی سەربازەکان هاتن ئێمەیان کۆکردەوەو ، دواتر ریزیان کردین و بەستیانینەوە، بەڵام بەرە بەرە دەستمان کردەوە... بەر لەوەی بڵێن (Aress) واتا تەقەبکە، دەستم کردەوە، لەپڕ رامکرد، کە من رامکرد رەشاش دەستی پێ کرد، ئێمە چوار ، پێنج کەس بووین رامان کرد، بەڵام تەنها من گوللەم بەرنەکەوت، ئەوانی تر کەوتن، شیوێك نزیکمان بوو خۆم هەڵدایە ناو زەل و قامیشەلانەکەوە، من رزگارم بوو، ئەو ژنەش کە رزگاری بوو ناوی (ئەردیفە) ،کە تەقەیان لێدەکەن دەکەوێتە ژێر لاشەکانەوە و بە سوکیش بریندار دەبێت، دوای ماوەیەك دێتەوە سەرخۆی و هەڵدەستێت تەماشا دەکات هەموو کوژراون، لەوێ خۆی دەردەکات و دەڕوات.٧٨

بڕوانە وێنەی ژمارە ٦

لە چیرۆکێکی دیکەدا کە کۆمەڵکوژی لە ناوچەیەکی دیاریکراودا نزیکەی ٦٠٠ بۆ ٧٠٠ کەس گوللەباران دەکەن، زەینەڵ قەمەر کە خەڵکی گوندی (وارتنیگا) یە سەر بە هۆزی (حەیدەران)ە ئەو لە کاتی کۆمەڵکوژیەکەی دەرسیم تەمەنی ١٣ ساڵ بووە، ئاوا ڕووداوی قەتلۆعامی ناوچەکەیان دەگێڕێتەوە، ساڵی ١٩٣٨ ئێمەیان بردە ئەوبەری ڕووبار، کە سەر بە هۆزی (ئاڵان) بوو، من لە گۆمەمشێ مامەوە،، ڕۆژێك سەربازەکان بە دێکاندا دەگەڕان، هاتنە ئەو دەوروبەرەی ئێمە، بە خەڵکەکەیان گوت: وەرن بۆ زستان زەخیرە و ئازوقەتان دەدەینێ ، ئەو کاتەش دێیەکان چۆڵ کرابوون، مەزرا و خەلەودانەکان لە شوێنی خۆیان ڕزابوون، وتبوویان وەرن گەنموجۆتان دەدەینێ ، دواتر پیاوانی دێ کۆبوونەوە و هەموویان ڕۆیشتن، بەڵام دوو سێ ڕۆژی پێ چوو نەگەڕانەوە، دوای چوار ڕۆژ ئەم جارە سەربازەکان لە ڕێگای موختارەکانەوە خەبەریان بۆ ناردین، دەبێ گەورەوبچوکی (حەیدەریەکان) خۆیان تەسلیم بکەن، ئەوەی لە دێکەدا بمێنێتەوە دەیکوژین، ئەمجا خۆیان هاتن و هەموومانیان کۆکردەوە لە گۆمەمشێ دار توو هەبوو، هەموومانیان لەوێدا کۆکردەوە خەڵکێکی زۆریان هێنا بوو، دانیشتوانی (کورتە سورە ، گۆمە مشێ ، پورتك ، وەلی کاسۆ) هەموو لەوێدا کۆیانکردینەوە، نزیکەی (٦٠٠ بۆ ٧٠٠)

کەسێك دەبووین، تا ئەو کاتەش هیچ سۆراغی ئەو پیاوانە نە دەزانرا کە بۆ ئازوخە بردبویانن، دەمەوئێوارە ئێمەیان بردە (وەلێ باخێ) لە رێگاکە سەرەوژورێك هەیە، لەوێدا بە دزیەوە هەڵگەڕامە سەر بەرزاییەکە و رامکرد، سەربازەکان بینیمیان دەستیانکرد بە تەقە، بەڵام من خۆم رزگار کرد، بۆ بەیانی ئەو هەموو مرۆڤانە لە دۆڵێکدا گوللەباران کرابوون، تومەز پیاوەکانیش کە بۆ ئازووقە هێنابوویانن هەر لەوێدا قەتڵوعام کرابوون، ئەو شوێنە کە کۆمەڵکوژییەکەی تیدا ئەنجامدرا، دۆڵی (زوخوری) پیێ دەڵێن.٧٩

ئەو چیرۆکانەی کۆمەڵکوژی دەرسیم لە ساڵی ١٩٣٧، بە تەواوی لە چیرۆکی رزگاربوانی کۆمەڵکوژی ئەنفال دەچێت، ژمارەیەك کەس لە کۆمەڵکوژی ئەنفال لە بیابانەکانی روومادی رزگاریان بوو، یەکێك لەوانە فەرەجی تۆپخانەیە (فەرەج محەمەد عەزین) لەدایکبووی ساڵی ١٩٥٠ یەو لە گوندی تۆپخانەی سەر بە ناحیەی قادرکەرەم لەدایك بووە، دوای ئەوەی لە قۆناغی سێیەمی ئەنفالدا دەستگیر دەکرێن و دەبرێن بۆ سەربازگەی تۆپزاوا، دوای چەند رۆژێك مانەوە لەوێ، بە سەیارەی تایبەت شەوانە بەش بەش دەیانبەن و بێسەروشوێن دەکرێن، دواتر فەرەج و ساڵحی ئامۆزای لە سەیارەیەکدا بەیەکەوە دەبن و دەیانبەن بۆ مەرگ، دوای ئەوەی شەو دەیانبەن بۆ بیابانی روومادی شەو دەستدەکەن بە گوللەبارانکردنیان و دوو دوو لە ئۆتۆمبیلەکانیان دایاندەگرن و دەستوچاویان دەبەستنەوە و گوللەبارانیان دەکەن، فەرەج کە لەگەڵ ساڵحی ئامۆزایدا بەیەکەوە دەبن لە تاریکە شەودا گوللەبارانیان دەکەن بەڵام فەرەج گوللەی بەرناکەوێت، بەڵام خۆی دەکات بە مردوو دواتر رایاندەکێشنە ناو ئەو چاڵانەی بە بلدۆزەر بۆیان هەڵکەنراوە، دوای ئەوەی خۆڵ دەکەن بە سەریاندا فەرەج لە تاریکی شەودا خۆی

دەرباز دەکات و را دەکات و دەربازی دەبێت، بەڵام سەرجەم ئەوانەی کە لەگەڵیدابوون گوللەباران کران و زیندەبەچاڵیان کردن. ٨٠

یەکێکی تر لەو ڕووداوی کۆمەڵکوژیانەی ئەنفال کە ژمارەیەك کەس تیایدا رزگاریان بوو لە مەرگەساتێکی گەورەدا، هەریەك لە (عوزێر و عومەر و ئیبراهیم) بوون کە ئەوانیش لە قۆناغی ئەنفالی سێدا دەستگیرکراون و دوای ئەوەی دەگوازرێنەوە بۆ بەندیخانەی تۆپزاوا بەپێی گێڕانەوەی خۆیان لە دەوروبەری ١٥بۆ ١٧ی نیسانی ١٩٨٨، (واتا چەند رۆژێکی کەم دوای دەستپێکی پرۆسەی ئەنفالی سێ چونکە قۆناغی سێیەمی ئەنفال لە ٧ بۆ ٢٠ی نیسان بەڕێوەچوو لە گەرمیان) لەو بەندیخانەیەوە بە کۆمەڵ و بە ئۆتۆمبیلی جام داخراو گوازراونەتەوە کە لەو کاروانەدا بە وتەی عوزێر زیاتر لە ٣٥ ئۆتۆمبیل دەبوون و هەریەکەیان نزیکەی ٣٥ کەسی گرتووە، بەرەو بیابانی موسڵ رۆیشتوون، دوای ئەوەی هەست بەوە دەکەن کە لە بیاباندا گوللەبارانیان دەکەن و ئۆتۆمبیلەکەی ئەمان لە دوایین ئۆتۆمبیلەکان بووە، بۆیە کاتێك دەزانن گوللەبارانیان دەکەن، پلان دادەنێن کە هەر کات سەربازەکە هاتە ناو ئۆتۆمبیلەکەیانەوە، ئەوان بە هەموویان پەلاماری بدەن و چەکەکەی لە دەست وەرگرن، هەر بۆیە کاتێك سەربازەکە دێتە ناو پاسەکەیانەوە بۆ ئەوەی بیانبات بۆ گوللەبارانکردن و زیندەبەچاڵکردن، پەلاماری دەدەن و چەکەکەی لێدەستێنن، بەڵام مەخزەنەکەی لەسەر دەردەکات و دواتر سەربازەکانی تر بە هانایەوە دێن و ئەو ئۆتۆمبیلە گوللەباران دەکەن بەلام عوزێر و عومەر و ئیبراهیم لەو کاتەدا لە ئۆتۆمبیلەکە دێنە دەرەوە و دەچنە ژێرەوە، بەڵام دواتر ئەمان رزگاریان دەبێت و سەرجەم سەرنشینەکانی ناو ئۆتۆمبیلەکە گوللەباران دەکەن و زیندەبەچاڵیان دەکەن بەلام عوزێرو عومەر و ئیبراهیم هەر یەکە و بە لایەکدا رادەکەن و کە هەر یەکەیان بە سووکی بریندار دەبن بەڵام رزگاریان دەبێت دوای ئەوەی بەسەر چەندین چاڵی پڕ لە لاشەی گوللەباران کراودا رادەکەن. ٨١

پێنجەم/ ژن لە کۆمەڵکوژی دەرسیم و ئەنفالدا

هەمیشە لە جەنگ و شەڕ و کوشتارەکاندا ژنان و منداڵان دەبنە قوربانی ئەو جەنگانە، لە مێژووی کورددا دەیان رووداو و کارەسات و کوشت و کوشتار بەسەر گەلی کورددا هاتووە، لە زۆربەی ئەو جەنگانەدا ژنان بوونەتە قوربانی و رووبەڕووی دەستدرێژی و کوشت و کوشتار بوونەتەوە، کۆمەڵکوژی و کوشتاری دەرسیم لە ساڵەکانی ١٩٣٧ و ١٩٣٨ سەرەرای وێرانکردنی گوندەکان و کوشتنی پیرو گەنج و لاوانی کورد، لە تەواوی ئەو هەڵمەتەدا ژنان و کچان بونەتە قوربانی و لاقەکراون و دەستدرێژیان کراوەتە سەر، دواتریش لە جینۆسایدی کوردە فەیلیەکان و راگواستنیان لە ساڵی ١٩٨٠، بەشێك لە ژنانی فەیلیەکان فرۆشراون بە وڵاتان یان شێخ و سەرۆك عەشیرەتەکان، دواتریش لە پرۆسەکانی ئەنفالدا لە ساڵی ١٩٨٨ دا سەرەڕای دەستدرێژیکردنی سەربازانی سوپا بۆ سەر ژنان و کچان و زیندەبەچاڵکردنیان، بە سەدانیشیان لێ فرۆشراوە بە وڵاتانی میسر و سعودیە و کەنداو و لەناوخۆی عێراقیشدا وەك دیاری دراوە بە سەرۆك عەشیرەت و ئەفسەرەکانی سوپا.

گەر بەراوردێك بکەین لە نێوان رەوشی ژنان لە کوشتاری دەرسیم و پرۆسەی ئەنفالدا، لە زۆر رووەوە رووداوەکان و گێڕانەوەکان لەیەك دەچن و هاوشێوەن، لێرەدا بەراوردی دوو رووداو دەکەین کە چۆن ژنان بونەتە قوربانی لە درەسیم و ئەنفالدا.

بێزا خدێ ئاوزەتی کە لە قەتڵوعامەکەی ١٩٣٨ی دێرسیم بەرکەوتووە دەیگێڕێتەوەو دەڵێت: سەرەڕای کوشتن و قەتڵوعامکردنی هاوڵاتیان و کۆمەڵکوژیان پێکەوە، بەبێ جیاوازی ژن و پیاو و پیر و گەنج و منداڵ، دەستدرێژی کردنە سەر ناموسی ژنانی کورد لە لایەن سەرباز و جەندرمەکانەوە رویانداوە، لەوانە ژنەکەی (ئیڤیکا تەمەر ئاغا) ناوی (سەدرە) بوو، زۆر جوان بوو، دوای لاقەکردنی کوشتویانە، کچەکەی جەمشید ئاغا ناوی (چاکی) بوو، خێزانی (تەسلیم ئەیوب ئاغا) بوو، لە نێوان دێی (ئنێ) و (ئینجیغە)دا، راستاییەك هەیە، لەوێ دوای دەستڕێژیکردنە سەری کوشتیان.

شوانێك چاوی پێوە دەبێت چی لەو ژنە دەکەن لە پێشدا منداڵێکی بە باوەشەوە دەبێت منداڵەکەی لێدەستێنن، تا دەستیان بیگرێت وەکو بەردێك فرێی دەدەن، کە وا دەکەن (چاکی) هاوار دەکات ، شوانەکە دەڵێت، قیژەکەی لەو دەشتە دەنگی دایەوە، ئەوجا، کەوتنە سەرخۆی، ژنەیان پاڵخست، قاچیان لەیەك ترازان، بەو حاڵە دەستدرێژیان کردەسەری دوا جاریش کوشتیان. ٨٢

بڕوانە وێنەی ژمارە ٧

لە بەشێکی تردا بێزا خدێ ئاوزەتی، ئاماژە بە لاقەکردنی کچان دەکات لە لایەن سەربازانی سوپای تورکیاوە و دەڵێت: بینیم لاشەی چەند کەسێکی تر کەوتبوون بە سونگە سکیان هەڵتلێشابوو... ئافرەتەکان لەشیان بەدەشتەوە بوو... لاقەی کچی عازەبیان کردبوو، بەو خوێنەدا دیار بوو کە لەناو گەڵیاندا رژابووە سەر خۆڵەکە...!١ وەکو دەگێڕنەوە لەناو ئەو گروپەدا، یەکێك لە سەربازەکان خەڵکی دێکەیان دەبێت، ژنەکە دەناسێت... دەبینێت زۆر دەپاڕێتەوە (ناموسم بپارێزن ... بمکوژن)، ئەو سەربازەی کە دەیناسێت گوللەیەکی پێوە دەنێت تا دەست بۆ ناموسی درێژ نەکرێت. ٨٣

وە لە کاتی کوشتاری کوردانی دەرسیمدا سەربازەکان بۆ ئازاردانی کوردان، ئافرەتەکانیان رووتکردۆتەوە و لە بەرچاوی پیاوەکانیان دەستدرێیان کردوونەتە سەریان و پاشان گوللەبارانیان کردوون.

بڕوانە وێنەی ژمارە ٨

ڕەحمە عبالکریم دەربازبووەیەکی ئەنفال دەڵێت (بە چاوی خۆم لە سەربازگەی تۆپزاوا دەستدرێژیکردنە سەر ئافرەتانم بینیوە ، کچێکی زۆر جوان کە ناوی بەیان بوو خەڵکی یەکێك لە گوندەکانی قەرەحەسەن بوو ، تەمەنی " ١٤ ـ ١٥ " ساڵ بوو عەسکەرەکان پەلاماریاندا ، هەر ئەو شەوە لە تاوا شێت بوو دوایی لە قاعەکان بە زنجیر دەیانبەستەوە بە پەنجەرەکانەوە)   ڕەحمە عبدالکریم ئاماژە بەوەش دەکات :(دوو هەفتە بوو برابوینە دووبز ، ڕۆژێك کۆمەڵێك سەیارەی جام ڕەش هاتن، هەمووی عەرەبی دزداشە لەبەر بوون بە ناو قاعەکەدا دەگەڕان ، زابتی قاعەکەی ئێمە پیاوێکی باش بوو پێی ووتین هەرچی ژنی جوان و جەحێڵ هەیە لەچکەکانتان لە دەموچاوتانەوە بئاڵێنن ، ئەمانە هاتوون هەرچی جوان بێت و عەقڵیان بیبڕێت دەیبەن بۆ خۆیان ، کۆمەڵێکیان جیاکردەوە و بردیانن). ٨٤

هاوکات لە بەندیخانەکانی ڕژێمدا کە ژن و پیاویان لێك جیاکردبووە، زۆر دیمەنی ترسناك و دەستدرێژیان دیوە، ئافرەتی بە قژ هەڵواسراو مەمکیان بڕابووەوە یان چاویان هەڵکۆڵدرابوو، نینۆکەکانیشیان هەڵکێشرابوو. ٨٥

ئافرەتێکی هەڵهاتووی عەرعەر دەیگێڕێتەوە: ڕۆژی وا هەبووە دوانزە پیاو هاتوونەتە لام و دەستدرێژیان کردۆتە سەر ناموسم. ٨٦

سەرچاوەکانی بەشی یەکەم

١. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥، لاپەرە٢٨.

٢. لويس معلوف ـ المنجد ، الطبعة خامسة والثلاثون ، ص ٨٢٨ .

٣. ابي الغداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي، تفسير القران العظيم، الرياض، ج٢، ٢٠٠٢م، ض ١٧٧.

٤. راغب الاصفهاني ـ الفلظ القران ، دارالقلم ديمشق ، ١٩٩٢ ،ص ،٨٢ .

٥. راغب الاصفهانی، هەمان سەرچاوە، لا ٨٢ .

٦. سورەتی ئەنفال ، ئایەتی (١).

٧. عەبدولرەحمان سدیق، ئەنفال لە روانگەی ئیسلامەوە، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٤) ٢٠٠٢ ، لا ٨٨– ٣٨٩.

٨. سورەتی الانسان ، ئایەتی (٨).

٩. د. محەمەد گەزنەیی، کورد قڕانی ساڵی ١٩٨٨ و هۆکارەکانی ناونانی بە ئەنفال، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە(٢٤) ، ٢٠٠٢، لا ٣١٧ – ٣١٨ .

١٠. عبدالرحمان صديق ، ئەنفال لەروانگەی ئاینی ئیسلامەوە گۆڤاری پەیامی راستی ، ژمارە (٦٥)، ئازاری ٢٠٠٢ هەولێر .

١١. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٢٣.

١٢. میدلٚ ئیست ووچ، جینۆساید لەعێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد، و.سیامەندی موفتی زادە، چاپی یەکەم، سلێمانی ،١٩٩٩، لاپەڕە ١٢٦ .

١٣. كنعان مكية، قصوة والصمت، منشورات هيئة الارسال العراقية، طبع الاول، ١٩٩٦، ص ١١٠ .

١٤. تۆفیق عەبدوول، ئەنفالەکان و رایەکی تایبەت سەیارەت بە چارەنوسیان، گۆڤاری ئاران، ژمارە ٦،لا ٦٩.

١٥. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٦٥.

١٦. میدلٚ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٢٨ .

١٧. شۆڕش حاجی رەسول، ئەنفال، کوردو دەوڵەتی عێراق، چاپی دووەم ٢٠٠٣، لاپەڕە ٨٣.

١٨. زیاد عبدالرحمن، توونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لە بەڵگەنامەکانی رژێمدا، تەورێز ١٩٩٥، لاپەرە ٢١٧.

١٩. شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٧.

٢٠. شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٧.

٢١. میدلٚ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٩٥.

٢٢. نەوشیروان مستەفا ئەمین ـ سەچاوەی پێشوو لاپەڕە ١٤٦

٢٣. بەهجەت رەئوف ـ بیرەوەری ئەنفالی بەدناوی یەك ، روژنامەی کوردستانی نویٚ ، ژ (٤٥٥) ١٩٩٣/٨/٦.

٢٤. شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٨.

٢٥. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٦٧.

٢٦.کوردستانی نویٚ ، ژمارە ٦٧ ، ١٥ /٤ /١٩٩٢,

٢٧. زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا ١٢٤ .

٢٨. رۆژنامەی هاوکاری ، ژمارە (٩٥٣) ، ١٩٨٨/٤/٤ .

٢٩. میدلٚ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٢٤١.

٣٠. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٧٢,

٣١.ناهیدە تاڵەبانی، جاسم محەمەد، ئەنفالی گەرمیان، رەهەندە دیمۆگرافی، ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢ ، لاپەرە ٣٠,

٣٢.زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا ٨ .

٣٣.زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا ١٢٤ .

٣٤. چنار نامق، جینۆساید و ئەنفالی کورد، چاپی یەکەم ٢٠١٣، لاپەرە ٧٢,

٣٥.شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٥.

٣٦. یوسف دزەیی، ئەنفال ، کارەسات، ئەنجام و رەهەندەکانی، چاپی یەکەم هەولێر، ٢٠٠١، لا ١٢٠,

٣٧. زیاد عبدالرحمان ـ سەرچاوەی پێشوو ، لا ١٢٤ .

٣٨. کەریم عبدالله هەرتەلی ـ کارەساتی گوندی (وەرە) ، ئالأی ئازادی ، ژ ـ (١٢٠) .

٣٩. میدلٚ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە ٣٥٧ .

٤٠. یوسف دزەیی، تاونی ئەنفال بەرامبەر کورد ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ، ژ ١٩ ،٢٠٠١ ، لا ٤٢ .

٤١. شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ١١٧,

٤٢. میدلٚ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە ٤٣٨ .

٤٣. شۆڕش حاجی رەسول، سەرچاوەی پێشوو، لا ١١٨,

٤٤. میدلٚ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە ٤٨٠,

٤٥. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٨٢,

٤٦. میدلٚ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە ٢٤,

٤٧. میدلٚ ئیست ووچ ـ سەرچاوەی پێشوو ،لاپەڕە ١٧,

٤٨. تۆفیق عەبدوول، سەرچاوەی پێشوو، لا ٦٧,

٤٩.پ.د. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی، ئۆپەراسیۆنەکانی ئەنفال، چەند تێبینیەك و سیما سەرەکیەکانی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە ٤، ٢٠٠٢، لا ١٠٣,

٥٠. خالید سالٚح، ئەنفال جینۆسایدی کورد لە عێراقدا ، و. کاوە جەمال، گۆڤاری رەهەند، ژمارە ٧، ١٩٩٩.لا,١٠١

٥١. یوسف دزەیی، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ,١٥٢

٥٢. د.مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی یەکەم، ١٩٩٧، ئەمستردام، لا٦٥

٥٣.ئەنفال، گۆڤاری خاك، ساڵی سێیەم، ژمارە ٣٤، ١٠ی نیسانی ,٢٠٠٠

٥٤. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە٨٥، ,٨٦

٥٥. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، راپەڕینی دێرسیم لە ساڵی ١٩٣٧ – ١٩٣٨ و پرسیار لەمەڕ کۆمەڵکوژی، رۆژنامەی رووداو ، ژمارە ١٨٩، دوشەممە ٢٠١١/١٢/٥.

٥٦. مونزور چەم، ئەمە لەدەرسیم روویدا، لەدەمی قوربانیەکانەوە، وەرگێڕانی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، چاپی یەکەم ٢٠١٣، لا ١٤.

٥٧.م. رەسوڵ هاوار، کورد و باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دوهەمی جیهانی، بەرگی سێیەم، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤، لا ,٢٦٧

٥٨. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٥٩. چنار نامق، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ,٣٣

٦٠. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٦١. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ,٢٥

٦٢. بیلال ن. شمشیر، بەڵگەنامەکانی ئینگلیز، لەبارەی کێشەی کوردی تورکیاوە، چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠٠٢، لاپەرە ,٤٨٤

٦٣.محەمەد عەلی سوڵتانی، بزووتنەوەی سەرهەڵدانی عەلەویەکانی زاگرۆس، بەرگی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر ٢٠١١، لا ٢٣٧ ، ٢٣٨ ، ٢٣٩ .

٦٤. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ,٢٦

٦٥. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ,٢٥

٦٦. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە٦١.

٦٧. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٦٨. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٦٩. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٨,

٧٠. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٧١. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، سەرچاوەی پێشوو.

٧٢. چنار نامق، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٣٧,

٧٣. چنار نامق، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٣٩,

٧٤. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٤٤,

٧٥. مێدل ئیست وۆچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٤٣٣، ٤٣٤ .

٧٦. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ١١٣,

٧٧.میدڵ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو لاپەڕە ٨ ، ٩.

٧٨. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٢٢,

٧٩. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٨,

٨٠. عارف قوربانی، لە تۆپخانەوە بۆ عەرعەر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤ ، لاپەرە ٧٥–٧٦.

٨١. میدڵ ئیست وۆچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٤٠٨.

٨٢. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٧,

٨٣. مونزور چەم، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٣,

٨٤. عارف قوربانی ـ شایەد حاڵەکانی ئەنفال ، بەرگی یەکەم ، سلێمانی ، ٢٠٠٢ ، لا ١٠٦ ، ١٠٩ .

٨٥. تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان، لە بڵاوکراوەکانی بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق، زنجیرە ١ ، لاپەرە ٦.

٨٦. تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان، هەمان سەرچاوە، لاپەرە ٩.

بەشی دووەم

تەوەرەی سێیەم

یەکەم/ دۆخی ژنان لە پێش ئەنفالدا

دووەم/ دۆخی ژنان لە پرۆسەی ئەنفالدا

سێیەم/ فرۆشتني كچانی ئەنفال

چوارەم/ جوولاندنی کەیسی فرۆشتني كچانی ئەنفال

یەکەم/ دۆخی ژنان لە پێش ئەنفالدا

زیان و کاریگەریەکانی پرۆسەی ئەنفال، تەنها بوارێك لە بوارەکان یاخود رەهەندێکی ژیانی هاوڵاتیانی کوردستانی نەگرتۆتەوە بەڵکو تەواوی رەهەندەکانی ژیانی لە کۆمەڵگەی کوردیدا گرتۆتەوە و ئەم پرۆسەیە وێڕای لەناوبردنی مرۆڤی کورد و سوتان و وێرانکردنی تەواوی گوندەکانی کوردستان و رەزوباخ و لەناوبردنی تەواوی زیندەوەرانی کوردستان، بەڵام ئەم پرۆسەیە کاریگەری گەورەی لەسەر دۆخی کۆمەڵایەتی و سیاسی و سایکۆلۆجی تاکەکانی کۆمەڵگە دروست کردووە بە جۆرێك، تا ئەمرۆش ئەو کاریگەریانە شوێنیان لەسەر جەستەی کۆمەڵگەی کوردیدا ماوە.

ئەم پرۆسەیە وێڕای کاریگەریە گەورەکانی لەسەر تەواوی تاکەکانی کۆمەڵگە، بەڵام کاریگەری گەورە و مەترسیداری لەسەر ژنان دروست کرد بەوەی بەشێکی زۆری ژنان و کچان لە پرۆسەی ئەنفالدا بوونە قوربانی و رووبەڕووی دەیان فشاری سایکۆلۆجی و هەڕەشە و کوشتن بوونەوە و بەشێکیشیان لە دوای دەستگیرکردنی هاوسەرەکانیان ئەرکی سەرپەرشتیاری خێزانیان گرتە ئەستۆ لەناو دۆخێکی تەواو شێواوی کۆمەڵایەتی و خراپی ئابووریدا، هاوکات گۆڕانی کار و وەزیفەی ژنان بەو پێیەی لە لادێکاندا ئەرکی ژنان لە پاڵ پیاواندا کشتوکاڵ و مەڕداری و دانەوێلە چاندن بووە بەڵام لە دوای ئەنفال و نیشتەجێبوون لە ئۆدوگا زۆرە ملێکاندا ئەو وەزیفەیە نەما و هیچ ئەرکێکیان نەبوو جگە لە چاوەروانی و خەفەت و فرمێسکڕشتن لە چوارچێوەی دیواری ماڵدا.

بۆیە ناکرێت قسە لەسەر دۆخی ژنان بکرێت لە پرۆسەی ئەنفالدا، دۆخی ژنان یاخود رۆڵی ژنان لە پێش پرۆسەی ئەنفال فەرامۆش بکرێت.

بارودۆخی کۆمەڵگەی کوردەواری بە تایبەتیش پێش پرۆسەی ئەنفال، کۆمەڵگەیەکی لادێنشینی کشتوکاڵی بوو، پابەندیش بووە بە کۆمەڵێك دابونەریت و

بنەمای تایبەتی خۆی کە جیاوازبووە لە کۆمەڵگەکانی دەوروبەری ، دیارە ئافرەتیش وەکو توێژێکی سەرەکی ڕۆڵوئەرکی خۆی لە بنیاتنانی کۆمەڵگەدا بینیوە و بونی خۆی لە گشت بوارەکانی ژیاندا پیشان داوە .

دیارە ژن وەك هەر تاکێکی کۆمەڵگە ئەندامێکە لە دامەزراوەی خێزانی، خێزانیش بنەمای سیستمی کۆمەڵایەتیە و کاریگەری گەورەی هەیە لەسەر گواستنەوەی دابونەریتەکان لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەیەکی تر، بەو پێیەی زۆرێك لە خێزانەکانی کوردستان لەسەر سیستمی باوکسالاری دەڕۆن و ئەم سیستمەش بە شێوەیەکی بەربلاو لە ناوچە لادێنشینەکان و لای بەشێك لە شارنشینەکانیش تاکۆ ئێستا برەوی هەیە، لەم جۆرە خێزانانەدا بە شێوەیەکی گشتی پیاو سەرۆك خێزانە.١

هەرچەندە کۆمەڵی کوردەواری پەیوەستن بە سیستمی باوکسالاریەوە کە ئەمەش پەیوەندی بە سیستمی خێڵایەتییەوە هەیە، ئەم سیستمە تاکو ئیستا توانیویەتی پارێزگاری لە مانەوەی خۆی بکات بە تایبەت لە لادێکاندا بەوەی کە باوك ڕۆڵی سەرەکی هەیە لە بڕیارە کۆمەڵایەتی و خێزانیەکان و .(ئەم سیستمەش وای کردووە لە رووی کۆمەلایەتیەوە هەمیشە پیاوان خاوەنی دەسەلات و بڕیاربن و لێپرسراویش بن لە بەرامبەر ژنان ، هەر بۆیە زۆربەی کارە گرنگ و چارەنوسسازەکانی خێزان لە دەستی پیاواندا بووە و پیاوان بەو ئەرکە هەستاون ، لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا ناکرێ نکوڵی لەوە بکرێ کە ژن پایەیەکی بەرچاوی هەبووە لە کۆمەڵگەی کوردیدا ، هەر لەناو خێزانەوە تاکو دەگاتە یەکە کۆمەلایەتیەکانی تر ، هەروەها ژنان تا رادەیەك لە ژیانی رۆژانەیاندا سەربەست بوون ئەم سەربەستیەش لەشارەکانەوە بۆ لادێکان گۆڕاوە) ٢

ئافرەتی کورد هەر لەسەرمتاوە ئافرەتێکی زەحمەتکێش بووە و گەلێ ئەرکی لەسەر شانە وەك ئەوەی دایکە، منداڵ بەخێوکەرە، کارکەرە لە نێو ماڵ و

دەرەوەدا، ئیشی کشتوکاڵ و بازرگانی و مێوانداری و مەڕومالات و گەلێ جار ئیشوکاری پیاوانیش دەکات.٣

سەرەڕای هەموو ئەو دابونەریت و گیروگرفتە کۆمەڵایەتیانەی کە بە سەر ئافرەتە گوندنشینەکاندا سەپێنراوە و زۆر جار بۆتە هۆی دواکەوتنی لە روی کۆمەڵایەتی و رۆشنبیری و رامیاریەوە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەمیشە ئافرەتی کورد شانبەشانی پیاوان بەشدار بوونە لە گشت بوارەکانی ژیاندا .

(ئافرەتی کورد بە حوکمی باری جوگرافی ناوچەکە و دابونەریتی خۆی هەمیشە شانبەشانی پیاوان لە بوارەکانی کارو گوزەران و ژیان بەڕێوەبردندا بەشداربونە و لە هەمان کاتیشدا رۆڵی جوامێرانە و بەرچاویان لە ئیدارەی کاروباری سیاسیدا نواندووە).٤

سەرەڕای ئەوەی ژنان لەکۆمەڵگەی کوردیدا لە پاڵ کاری رۆژانە و ئیشوکاری ناوماڵ و ئاژەڵداری و کشتوکاڵ ، لە هەمانکاتدا بەخێوکەر و پەروەردەکەری منداڵانیش بووە ، (ژنان لە کۆمەڵگەی لادێنشینی کوردیدا ، بەشداری پیاوانیان کردووە لە کشتوکاڵ و ئاژەڵداریدا بەشێکی زۆری کارەکانی لادێ لە لایەن ژن و پیاوەوە پێکەوە کراون ، سەرباری ئەوەی ژن ماڵداریشی لەسەر بووە). ٥

وێڕای هەمو ئەو ئەرکانەی کە لەسەر شانی ژنی کورد بووە ، ژنان توانیویانە رۆڵی گەورەیان هەبێت و لە قۆناغە جیاجیاکاندا دەسەڵاتی سیاسیان گرتۆتە دەست و بەشداریان لە بەڕێوەبردنی کاروباری دەوڵەتدا هەبووە هەر وەك خانزادی میری سۆران و عادیلە خانم و حەبسەخانی نەقیب و چەندانی تر کە توانیویانە ئەسپی خۆیان تاو بدەن و رۆڵی سیاسیانەی خۆیان بگێڕن (ئەوەتە حەبسەخانی نەقیب لە بیست وسییەکانی سەدەی بیستەمدا چەندین جار نامەی تایبەتی ناردووە بۆ بارەگای یەکێتی نەتەوەکان لە جنێف وتێیدا باسی ئەو جەوروستەمە زۆرەی کردووە کە بە سەر کورددا هاتوون ، هەروەها میناخانمی خێزانی پێشەوا قازی

محەمەدی نەمر لە روژگاری کۆماری مهاباتدا جێگای حەبسەخانی نەقیبی گرتبووەوە وا دیارە خەریکی دامەزراندنی یەکەمین رێکخراوی ئافرەتان بووە). ٦

هەروەها ئەمین زەکی بەگ سەبارەت بە رۆڵی ژن لە کۆمەڵی کوردەواریدا دەڵێت (لە مێژووی هۆز و تیرە کوردییەکاندا کۆمەڵێك ئافرەت هەبون کە توانیان رۆڵی بەرچاویان هەبێت و کاروباری خێڵ و هۆزەکانی خۆیان بەڕێوەبەرن ، لەوانەش حەلیمەخان لە هەکاری و عادیلە خان لە هەڵەبجە و کوێخا نێرگز لە شوان) ٧

لەگەڵ هەموو ئەو زەحمەت و ئیشوکارە زۆرەی لە ئەستۆی ژنان بووە بەلاَم پێدەچێت دۆخی ژنانی کورد لە لادێکاندا لە دۆخی زۆرێك لە ژنانی ولاَتانی ناوچە باشتر بووبێت، زۆرێك لە رۆژهەلاَتناسەکان ئاماژە بە رۆڵی گرنگی ژنانی کورد دەکەن لە کاروباری رۆژانەی ئیداری و کۆمەلاَیەتی، لەو بارەیەوە رۆژهەلاَتناس ئەدموۆنز دەڵێت: بارودۆخی ژنی کورد رەنگە زۆر باشتر بێت لە بارودۆخی ژنان لە رۆژهەلاتی ناوەراستدا.... هەروەها مینۆرسکی لە کتێبەکەیدا (کورد ، تورك ، عەرەب) دەڵێت: ژنان بەشداری کۆبوونەوەکانیان دەکرد و بە ئازایانەوە، بەشداری پیاوانیان دەکرد لە گفتوگۆکاندا.... تەها هاشم عەقراویش لە لێکۆڵینەوەکەیدا دەربارەی ژنی کورد نوسیویەتی: ژنان لە کۆمەڵگەی کوردیدا پشتگیریەکی گەورەیان لێ دەکرێت لەلایەن پیاوانەوە و لە زۆر باردا بە سەریاندا زاڵە. ٨

ژنان لە لادێکاندا پەیوەندی کۆمەلاَیەتییان زیاتر بۆ دەرەخسێ لەگەڵ خەڵکانی تردا بەهۆی چونە دەرەوەیان لە ماڵ بۆ کاری رۆژانەیان (کارکردن لە دەرەوەی خێزاندا بۆتە هۆی ئەوەی کە ژنان لە چوارچێوەی ماڵدا گۆشەگیر نەبن و بواری تێکەلاَوبونیان بۆ برەخسێت ، هەر بۆیە ژنانی جوتیار زیاتر کۆمەلاَیەتی ترن لەچاو ژنانی تردا و، سەربەستی هاتوچۆ و سەردانیان هەبووە و بەشداری پرسە و شاییان کردووە). ٩

سەبارەت بە شێوازی کاروپیشەی ژنان لە پێش پرۆسەی ئەنفال و دوای پرۆسەی ئەنفال ، کە گۆڕینی کاروپیشە کاریگەری راستەوخۆی لەسەر ژیانی ژنان هەبووە، بۆ خستنەڕووی کارو پێشەی ژنان چەند لێکۆڵینەوە و توێژینەوەیەك دەخەینەڕوو لەسەر کاروپیشەی ژنان، لە لێکۆڵینەوەی (محەمەد رەئوف ، ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی)١٠

بڕوانە خشتەی ژمارە ٤

سەرپەرشتیاری خێزانی					
سەرپەرشتیاری خێزان پێش شالاْوەکە			سەرپەرشتیاری خێزان پاش شالاْوەکە		
باوك	١٦١	٨٨,٤٦	باوك	٤٨	٢٦,٣٧
دایك	١٥	٨,٢٦	دایك	١٢٠	٦٥,٩٣
برا	٥	٢,٧٤	برا	١٢	٦,٥٩
خوشك	١	٠,٥٤	خوشك	٢	١,٠١
كۆ	١٨٢	٪١٠٠	كۆ	١٨٢	١٠٠

لەم خشتەیەوە روون دەبێتەوە کە لە پێش شالاْوەکانی ئەنفالدا سەرپەرشتیاری خێزانی (٨٨,٤٨)ی نمونەکە لەژێر دەسەلاْتی باوکدا بووە ، بەرامبەر بە رێژەی (٨,٢٦)ی کە لەژێر دەسەلاْتی دایکدا بووە، ئەمیش ئەوە نیشان دەدات کە لە ژیانی خێزانی کۆمەڵی کوردەواریدا باوك سەرپەرشتیاری خێزان بووە هەتا دەمرد ئینجا دایك دەبوو بە سەرپەرشتیار .

بەلاْم دوای شالاْوی ئەنفال رێژەی سەرپەرشتیاری خێزانی (٢٦,٣٧)لەژێر دەسەلاْتی باوکدا بووە بەرامبەر بە رێژەی (٦٥,٩٣) لەژێر دەسەلاْتی دایکدا بووە.

لێرەوە بۆمان دەردەکەوێت سەرپەرشتیاری خێزانی لە پاش شالاّوەکە گوێزراوەتەوە لە باوکەوە بۆ دایك ، ئەمیش ئەوە دەردەخات کە رێژەی هەرە زۆری ئەو کەسانەی بەر شالاّوی ئەنفال کەوتوون رێژەی پیاوانن کە سەرپەرشتیاری خێزانن کە ئەمەش بۆشایی دەسەلاّتی خێزانی دروست کردووە لە دوای شالاّوەکە کاریگەری زۆری لەسەر پەروەردەی خێزانی دروست کردووە .

سەبارەت بە پیشەی ژنان لە پێش ئەنفال و دوای ئەنفال، بەپێی لێکۆڵینەوەی (هێمن باقر و بەرهەم عومەر ، ئەنفالی سێ و کاریگەریە کۆمەلاّیەتیەکانی لەسەر ژنی پاشماوەی ئەنفال)١١

بڕوانە خشتەی ژمارە ٥

پیشەی ژنان پێش ئەنفال و دوای ئەنفال

پیشەکان	پێش ئەنفال		دوای ئەنفال	
	ژمارە	رێژە٪	ژمارە	رێژە٪
کاری ماڵەوە	٨١	٢٩.٨	٩٩	٥٥
جوتیاریی	٧٦	٢٧.٩	١٠	٥.٦
ئاژەڵداریی	٨٥	٣١.٣	١٥	٨.٣
کرێکاریی	٩	٣.٣	٢٥	١٣.٩
کاری دەستیی	٢١	٧.٧	١٦	٨.٩
فەرمانبەریی	******	******	١٥	٨.٣
کۆی گشتی	٢٧٢	١٠٠	١٨٠	١٠٠

بەپێی خشتەی ژمارە ٥ ژنانی ئەنفال لە پێش پرۆسەی ئەنفالدا (٢٧,٩٪) یان جوتیار بوونە بەلاّم لە دوای پرۆسەی ئەنفال ئەو رێژەیە کەمبۆتەوە بۆ (٥,٦٪) واتا رێژەکە بە شێوەیەکی بەرچاو کەمی کردووە، هاوکات لە پێش پرۆسەی ئەنفال

ژنان (٣١,٣٪) كاری ئاژەڵداریان كردووە، بەڵام لە دوای پرۆسەی ئەنفال ئەو ڕێژەیە دابەزیوە بۆ (٣،٨٪).

سەبارەت بە فەرمانبەری لە پێش پرۆسەی ئەنفال هیچ یەك لە ژنان فەرمانبەری حكومی نەبوون، بەڵام لە دوای پرۆسەكە و نیشتەجێبوونیان لە ئۆردوگاكاندا (٨,٣٪) یان بونەتە فەرمانبەر.

لێرەوە ئەوەمان بۆ دەردەكەوێت كە ژنان پێش پرۆسەی ئەنفال و لە گوندەكاندا :

١- ئافرەتان لە كۆمەڵگەی كوردیدا وێڕای هەموو ئەو دابونەریت و كۆتوبەندانەیان بەشداری گرنگیان لە بنیاتنانی كۆمەڵگەدا هەبووە .

٢- سەرەڕای ئەرك و كاری ڕۆژانەی ژنان لە كۆمەڵگەی كوردیدا ، توانیویەتی بەشداری لە بەڕێوەبردنی وڵات و كاروباری سیاسیدا بكات .

٣- بە هۆی بەشدارییان لە پرسە و شایی و پەیوەنیە كۆمەڵایەتیەكاندا ژنان زیاتر كراوەتر و كۆمەڵایەتی بونە و خاوەنی جۆرێك لە سەربەستی خۆیان بوونە .

٤- هەرچەندە لە خێزاندا باوك سەرپەرشتیارە، بەڵام لە لادێكاندا ژنان بەشداری كاری كشتووكاڵی و ئاژەڵداری و زۆربەی كارەكان بە هاوكاری پیاوان پێكەوە دەكەن .١٢

دووەم/ دۆخی ژنان لە پرۆسەی ئەنفالدا

أ. دۆخی ژنان لەناو پرۆسەی ئەنفالدا

سوپای عێراق لە کاتی پرۆسەی ئەنفالدا هیچ جیاوازییەکی نەکردووە لە نێوان ژن و منداڵ و پیاواندا، ئەم هەنگاوەی سوپای عێراق لە بڕیارێکی عەلی حەسەن مەجید، رازگری نوسینگەی باکووری حیزبی بەعسەوە وەرگیراوە، کە بە بڕیاری ژمارە (٢٨ /٤٠٠٨) لە بەرواری ١٩٨٧/٦/٢٠ دەرچووە و لە خاڵی (٤)ی بڕیارەکەدا هاتووە: سوپا پێویستە هەر کاتێك بێت بۆردوومان بکات و تۆپ و هەلیکۆپتەر و فڕۆکە بە کار بهێنێت، تاکو زۆرترین ژمارەی ئەو کەسانە لەناو ببات کە لە ناوچە قەدەغەکراوەکاندان... هاوکات لە خاڵی (٥) یشدا ئاماژە بەوە دەکات کە هەر کەسێك بەبێ جیاوازی لەو ناوچانە بگیرێت دوای لێکۆڵینەوە دەبێت بکوژرێت.

ئەم رووداوە بە تەواوی دەستی سوپا و هێزەکانی عێراقی والاکرد کە هیچ جیاوازیەك نەکەن لە نێوان پێشمەرگە و خەڵکی مەدەنی و لە نێوان ژن و پیاودا، بەڵام ئەوەی لەو پرۆسەیەدا زۆرترین قوربانیدا ژنان بوو، بەوەی لە کاتی پرۆسەکە و لەناو زیندانەکانیشدا بە توندترین شێوە سزا دراون و دەستدرێژیان کراوەتە سەر، سەرەڕای پرۆسەی ئەنفال، بەردەوام لە پێش هێرشەکانی ئەنفالدا سوپای عێراق بە تۆپ و هێلیکۆپتەر هێرشی کردۆتەوە گوندەکان و دەستی نەپاراستووە لە گوندنشینەکان، هەر وەك ژنێکی گوندی زینانەی خوارو دەڵێت: هیچ چارەیەکمان نەمابوو لە ترسا بە رۆژ دەچووینە شاخوهەردەکان و لە نێو ئەو چەموشیوەدا خۆمان دەشاردەوە، بە شەویش دەگەڕاینەوە بۆ ئاوایی. ١٣

هەر وەك ئایشە كە ئافرەتێكی دووگیانی تەمەن ٢٠ساڵ بوو لە دێی شێخ حەمید، ئاماژە بەوە دەكات لە كاتی هێرشی سوپای عێراق بوردوومان و تۆپ و تەیارە ئاواییەكەی خۆیانی جێهێشتووە و لەگەڵ خەلكەكەدا رووی كردۆتە شاخ و ئەشكەوتەكان و سێ رۆژ لەوێ ماوەتەوە و لە دووەم رۆژدا ئایشە منداڵی دەبێت و هیچ شتێكی پێ نابێت منداڵەكەی پێ بپێچێتەوە، منداڵەكە لە ئەشكەوتە دادەنێت و دێتە درەوە بۆ خواردن و جلوبەرگ بەڵام لە لایەن دەوریەیەكی جاشەوە دەستگیر دەكرێت. ١٤

هەر بۆیە لە كاتی پرۆسەی ئەنفالدا سوپا بە تەواوی بریارەكانی عەلی حەسەن مەجیدی جێبەجێ كردووە و یەك مامەڵەی كردووە لەگەڵ ژن و منداڵ و پیاواندا، هەر وەك حەبسە بەهادینی خەڵكی گوندی "لەكی قادر سەرهەنگ" و ئیستا دانیشتووی شۆڕشە دەڵێت (پاش ئەوەی جەیشوجاش بە پاڵپشتی توپ و تەیارە و شۆفڵ هاتن دایان بە سەر دێكەماندا ، بەبێ جیاوازیكردن لە نێوان ژن و منداڵ و پێرو گەنج دا هەموومانیان كۆكردەوە و خستیانینیانە ناو ئیڤاوە و بۆ لیواكەی چەمچەماڵ ، لەوێشەوە بۆ تۆبزاوا كاتێ گەیشتین دەتگوت رۆژی حەشرە هێندەی خەڵك لێ بوو قیژەی ژن و منداڵ دەگەیشتە كەشكەلانی فەلەك)١٥

هاوكات لە كاتی شاڵاوی ئەنفالدا سەرباز و جاشەكان سوكایەتیان بە ژنان و كچان دەكرد و بەزۆر پارە و ئاڵتونیان لە دەست و گوێیان دەكردەوە و بۆ خۆیان دەبرد، ژنێكی گوندی زینانەی خواروی سەر بە قەزای كفری لە بارەی بارودۆخی ژنان لە شاڵاوەكانی ئەنفالدا دەڵێت: لە ملەسوورە عەسكەریە گرتینیان، هەرچی پارەوپول بوو لێیان سەندین و بردیان، بەزۆر بازنگیان لە قۆڵی كچەكان دادەماڵی و لەچكەكانی سەریان لا ئەدا و بە دوای گوارەی ئاڵتوندا دەگەڕان، پاشان خستیانینە

ناو زیلی عەسکەریەوە، لە هەر سەیارەکدا چوار سەرباز لە هەر سوچێکی زیلەکەدا حیمایە بوون، بە قافڵەیەکی درێژ رووەو قەڵای (قۆرەتوو) بردینیان، تەماشامان کرد قورەتوو پڕ کراوە لە خەڵك، دوو شەو و ڕۆژ لەوێ هێشتیانینەوە، لە ماوەی ئەو دوو رۆژەدا بە تراکتۆر و زیلی عەسکەری بەردەوام خەڵکیان دەهێنا. ١٦

بەشی زۆری ئەو کەسانەی کە لە پرۆسەی ئەنفالدا دەستگیر دەکران ژن و منداڵان بوون چونکە بەشی زۆری پیاوان پێشمەرگەبوون یان لە دەرەوەی گوندەکان بوون بۆیە ژن و منداڵەکان لە گوندەکاندا دەمانەوە، هەر وەك بەپێی راپۆرتی دەستنووسی رۆژانە ژمارە (٨٢٨٠)ی ٦ی مایسی ١٩٨٨ لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ عەمەلیاتی سوپا، ئەوانەی ئەو رۆژە لە نزیك تەقتەق دەستگیر کراون، (٦٠) پیاو ، (١٢٩) ژن ، (٣٩٦) منداڵ . ١٧

هاوکات لە قۆناغی هەشتی ئەنفال لە بادینان کە دوای قۆناغی پرۆسەی ئەنفال بوو بە هەزاران ژن و منداڵ گیراون، بەپێی راپۆرتی سوپای عێراق سەرجەمی ئەوانەی دەستگیر کراون لەو قۆناغەدا (١٣٣٩٥) کەس بوونە لەو ژمارەیە (٦٩٦٤) کەسیان منداڵ بوونە بە رێژەی (٥٢٪) و ژنان (٣٣٦٨) کەس بوون بە رێژەی (٢٥٪) ، بەم شێوەیە: ١٨

ئەو تێکدەرانەی خۆیان بەدەستەوە داوە	٨٠٣
ئەو تێکدەرانەی گیراون	٧٧١
پیاو	١٤٨٩
ئافرەت	٣٣٨٦
منداڵ	٦٩٦٤
سەرجەم	١٣٣٩٥

ب.   دۆخی ژنان لەناو زیندانەکاندا

لە دوای کۆتایی هاتنی هەر قۆناغێکی ئەنفال، ئەو هاوڵاتیانەی دەستگر دەکران لە لایەن یەکەکانی سوپا و جاشەوە، راستەوخۆ دەگوزارانەوە بۆ نزیکترین بنکەی سەربازیی بەشێکی زۆری ئەوانەی لە گەرمیان دەستگیر دەکران دەبران بۆ قەڵای قۆرەتوو کە بارەگای فیرقەی پیادەی ٢١ی سوپای عێراقی لێ بوو کە لە ساڵانی هەشتاکاندا دروست کراوە، بە وتەی شایەتحاڵێك : بە لای کەمەوە ١٠ هەزار کەس لەو قەلایەدا بەند کرابوون، هەموو ماندوو و برسی بوون و ترس دای گرتبوون، کەس نەیدەزانی چی روو دەدا ..... ئێمە لە بارەگای فیرقە ماوەی سێ رۆژ ماینەوە، رۆژانە تەنها یەك نانمان وەردەگرت .... بە وتەی تەیمور عەبدوڵا تەواوی خەڵکی گوندەکانی ناوچەی کەلار لەوێ بوون و هەرچی قاوش بوو پڕ بوو لە خەڵك، کە لەوانەیە ٥٠ قاوش بوبێت و هەر یەکەیان ١٠٠ – ١٥٠ کەسی دەگرت و خواردنێکی زۆر کەمیان پێ دەدان.١٩

بەشێکی تری دەستگیرکراوانی ئەنفالی سێ و ئەنفالی چوار گوێزرانەوە بۆ لیوای چەمچەمال و لەوێ کۆکرانەوە و هەندێکیشیان بۆ تەقتەق بەشێوەی کاتی بەڵام دواتر هەموویان گوازرانەوە بۆ کەمپی سوپای میللی لە تۆپزاوا .

بڕوانە وێنەی ژمارە ٩ کەمپی تۆپزاوا

پاش گەیشتنی خەڵکەکە بە سەربازگەی تۆبزاوا کە مەڵبەندی سەرەکی کۆکردنەوەی ئەنفالەکان بوو بە تایبەتیش لە قادرکەرەم و لەیلان و چەمچەماڵ وتەقتەقەوە ، پاشان لە تۆبزاوا دەست کرا بە دابەشکردنی خەڵکەکە بەسەر چوار گروپدا هەر وەك بەسیرە عەلی لەدایك بووی ساڵی ١٩٦٤ کەرکوك دەلێت (لە ناونوسینەکەدا لە یەکتری جیاکراینەوە ، هەرچی پیاوی گەنج بوایە ئەیان خستە ریزێکەوە و ئەوەی پیربوایە بۆ ریزێکی تر و ژن و منداڵ پێکەوە و کچە عارەبەکانیشیان بۆ قاعەیەکی تر برد) ٢٠

بە گەیشتنی ئەنفالکراوان بۆ تۆپزاوا پرۆسەی پۆلێنکردن و جیاکردنەوەیان دەستی پێکرد کە لێرەدا ژن و پیاو و کچ و دایك و منداڵ جیاکرانەوە و ئەو جیاکردنەوەیە لە نێو قیژە و هاواری دایك و کچ و منداڵ لە یەکتری ،کرا.

بەپێی نوسراوێکی نهێنی و شەخسی بەڕێوەبەری ئەمنی سلێمانی بۆ بەڕێوەبەری ناونەبراوی ئاساییشی ناوچەی ئۆتۆنۆمی لە ٢٩ی ئۆکتۆبەری ١٩٨٨ دوای دوو مانگ لە تەواوبوونی پرۆسەی ئەنفال، ئاماژە بەوە دەکات کە وا (٢٥٣٢) کەس و (١٨٦٩) خێزان کە سەرجەمیان ژمارەیان (٩٠٣٠) کەسە، لەوانەی لە عەمەلیاتی ئەنفالی قارەماندا گیراون، نێردراون بۆ کەمپی سوپای میللی لە پارێزگای تەئمیم (کەرکوك) بە واتایەکی تر تۆپزاوا. ٢١

هەر لەناو زیندانەکەشدا بە جۆرەها شێوە ئازاری جەستەیی و دەروونیان دەدان ، زۆربەی کات لە بەرچاوی ژنان تەعزیبی پیاوانیان ئەدا و هەروەها منداڵنیان لێ دادەبڕین هەر وەك (سەبریەیە عبدالکریم)ی دانیشتووی سمود دەڵێت (بۆ زیاتر ئازاردانمان زۆربەی جار شەو دەهاتن هەرچی منداڵ بوو لێیان دەسەندین ، منداڵ هەبوو شیری دەخوارد ، هەبوو لە شیرینی خەودا بوو ، دەیانکرد بە پەلیدا و دەیانبرد ، قیژەوزریکەی منداڵ و هاواری دایکان ئاسمانی کاس دەکرد ، کوێر دەبوین ئەوەندە دەگریاین ... پاش چەند سەعاتێك بۆیان دەهێنایەنەوە) ٢٢

سەرەڕای ئەوەی زۆرێك لە ژنان دووگیان بوون مناڵەکانیان لەباردەچوو یاخود لەناو ئەو حەشاماتەدا منداڵیان دەبوو ، هەر وەك " فەیرۆز ئیسماعیل جەلال " دانیشتووی سمود دەڵێت (لەناو ئەو هەموو دەردەسەری و رەزالەتیەی تۆپزاوادا بەو هەموو ژان و ناڕەحەتیەوە بە سکێك دوو منداڵم بوو ....! تۆ بیربکەرەوە ژنێك زەیستان بە دوومنداڵی روتەوە و لەناو ئەو هەموو زوڵموزۆر و برسێتی و بەتبەختیەدا بەبێ کەلوپەل ئەبێت ژیان چۆن بێت ....! ئەمە سەرەڕای سوکایەتی کردن و ئازاردانی سەربازەکانیش لەولاوە بوەستێت) ٢٣

تۆپزاوا شوێنێکی سەرەکی بوو بۆ کۆکردنەوەی تەواوی ئەنفالەکان تەنانەت هاوڵاتی بلە و دۆڵی ئاکۆیانیش هێنران بۆ ئەو کەمپە لە قۆتاغی ئەنفالی پێنج و شەش و حەوت، هاوکات بەشێك لە ئەنفالکراوانی هەڵەبجەشی تیادا بووە، مامۆستا فەرەج کە تەمەنی ٣٩ ساڵ بووە دوای کیمیابارانی هەڵەبجە دەچێتە ئێران و دوای دوو مانگ دەگەرێتەوە لەگەڵ ژن و منداڵەکانی لە خاڵی پشکینینی رانیە دەگیرێن و دوای لێکۆڵینەوە لە ئەمنی سلێمانی بە پاسێك کە ٢٥ کەسی هەڵەبجە و کەلاری تیادا بووە دەبرێن بۆ تۆپزاوا. ٢٤

دواتر دوای بردن و بێسەروشوێنکردنی پیاوە گەنجەکان و بەشێك لە ژن و منداڵەکان، هەندێك لە زیندانیەکان دە گوازنەوە بۆ کەمپی سوپای میللی لە تکریت و زۆربەشیان دەگوێزنەوە بۆ بەندیخانەی ئافرەتان لە دبس، کە ٤٥ کیلۆمەتر دەکەوێتە باکووری رۆژئاوای کەرکوکەوە.

یەکێك لە گاردەکانی دبس بە بەندیەکی تازە گەیشتبووی گوتبوو گوایە کەمپەکە لە دوو بینا و کۆمەڵە خانویەك پێکهاتووە، (٧٠٠٠) بەندی کوردی تێدایە...... ئەو کۆمەڵە ئافرەت و منداڵە لە دبس ماوەی چوار بۆ پێنج مانگ ماونەتەوە، تاوەکو رژێمی عێراق دواسەرکەوتنی بە سەر پێشمەرگەدا راگەیاند و لێبوردنێکی گشتیی بۆ کورد دەرکرد.٢٥

لە زیندانی دبسدا ژنان ژیانێکی زۆر سەختیان هەبوو بە هۆی قەرەباڵغی و نەخۆشیەوە زۆربەی مناڵەکان گیانیان لە دەستدا ، هەر وەك (گەوهەر عەلی) کە

ژنێکی تەمەن (٣٥)ساڵ و خەڵکی دوز بوو بۆمان دەگێڕێتەوە و دەڵێت : (کاتێك لە تۆپزاوا جیایان کردینەوە بردیانین بۆ سەربازگەی دبس ، لەوێ خواردنمان نەبوو ژیانمان زۆر خراپ بوو ، وە سەربازەکان زوو زوو ئەهاتنە سەرمان و لێیان دەداین بە کێڤڵ بۆ چاوترساندنمان ، وە منداڵەکانمان زۆر دەترسان هەر بۆیە بەشێکی زۆریان لەترس و برسێتی و بە هۆی بڵاوبونەوەی نەخۆشییەوە دەمردن ، پاش ئەوەی لێبوردنەکە دەرچوو هەندێکمان بەربووین و هەندێکیشمان بێسەروشوێن کراین) . ٢٦

بەشێکی تری ئەنفالکراوانی قۆناغی ٨ی ئەنفال کە ناوچەی بادینانی گرتەوە، رەوانەی قەڵا سەربازییەکەی دهۆك کران لای نزارکی ، ئەم قەڵایە بینایەکی کۆنکرێتی ئیجگار قەبە و زەبەلاحە و لە ساڵانی حەفتاکاندا لە سەر رەنگڕێژی سۆڤیەت دروست کراوە و لەو (١٣٣٩٥) کەسەی کە لە ئەنفالی بادینان گیران زۆربەیان لە شوێنی دەستگیرکردنیانەوە بە ئیڤا راپێچی ئەو قەڵایە کران، سەربازەکان لەو زیندانەدا زۆر دڕاندانە مامەڵەیان کردووە، بە جۆرێك شقارتەیان بە ریش و سمێڵی بەندیەکانەوە دەنا، ئیرەم کە ئافرەتێکی گەنجی خەڵکی گوێزی بوو لەسەر چیای گارە، بە بەرچاویەوە شوبراکەیان زۆر دڕندانە فەلاقە کردبوو، هەموو گیانیان خەڵتانی خوێن کردبوو، ئیرەم کەوتە پاڕانەوە لێیان(بۆ خاتری خوا ... بۆ خاتری پێغەمبەر) بۆ ئەوەی رێگەی بدەن بچێت خوێن و زامەکانی بشوات، بەڵام سەربازەکان نەیان دەهێشت و جڕتێکیان بۆ لێ دەدا و وتیان (ئێوە نە خواتان هەیە و نە پێغەمبەر).٢٧

پاش چەند رۆژێك مانەوە لە قەڵا سەربازیەکەی دهۆك، ئەو زیندانیانە بە ئیڤا و ئۆتۆمبیلی سەربازی رەوانەی سەربازگەی سەلامیە کرد کە چەند میلێك لە باشووری موسڵەوە بووە، کە بینایەکی گەورەی یەك نهۆمی بووە، بەڵام دوودەستە قاوش بووە، هەر قاوشە و شوێنی ناوچەیەکی تیا بووە، بەڵام سەرجەمیان خەڵکی بادینان بوون و هیچ کەسێکی سۆرانی تیا نەبووە، لە رێگەدا ژنێکی دووگیان ژان دەیگرێت و داوا لە شوفێرەکە دەکەن بوەستێت بەڵام ئەو ناوەستێت و بەردەوام دەبێت،

بۆیە بەدەم ڕۆیشتنی ئۆتۆمبیلە پڕ لە عەشاماتەکە و هەڵبەز و دابەزەوە بە ریگادا ژنە منداڵەکەی بوو، منداڵ ماو ناویان نا هاوار ، هەر لەوێدا ا بەشێك لە پیاوەکان بە وەجبە و بەش بەش دەبرێن، هەروەك ژنێکی خەڵکی گولی دوای رزگاربوونی بە میدلَ ئیست وۆچی وت ، پیاوەکانم بینی چاویان دەبەستنەوە و دەیانکردنە ئۆتۆمبیلی سەبازیەوە ،ئەو ئۆتۆمبیلە سەربازیانەی کە تەنها کونێکیان لە دواوە هەبوو، هەر کە دوو ئۆتۆمبیل بار دەکران دەڕۆیشتن و دوانی تر دەهاتنە جێگەیان، ئەو ژنە شەش رۆژ ئەو حاڵەتەی بینیوە. ٢٨

ئەو بەشەش کە تەمەنیان لە نێوان (٥٠ ـ ٩٠)ساڵیدا بوو واتە پیروپەککەوتەکان بەرەو قەلأی بەجێماوی (نوگرەسەلمان)لە باشووری عێراق نێردران ، پاش ئەوەی ئەم پیرانەیان بە ئۆتۆمبێل گوێزایەوە بۆ نوگرە سەلمان کە نزیکەی (١٥)کاتژمێر لە تۆپزاواوە دوورە ، لەم بەندیخانە چۆڵەدا نزیکەی (٨)هەزار بەندی تێدا بوو کە لەژیانی دۆزەخیدا دەژیان هەر وەك ئەفسەرێك لە تۆپزاوا پێی وتبوون : (کورد هەموو خائین و ناپاکن و خۆمان دەزانین بۆ کوێتان دەنێرین ، دەتان نێرین بۆ ئەو دۆزەخەی کە بە تایبەت بۆ کورد دروست کراوە).٢٩

سەبارەت بەو ژیانە سەختەی نوگرەسەلمان (حاجی عبداللە) ی تەمەن (٧٠)ساڵە بۆمان دەگێڕێتەوە : (پاش ئەوەی لە تۆپزاوا سواری پاسیان کردین لە بەیانی زووەوە بە ڕێوە بووین نزیکەی (١٣ ـ ١٥) سەعات لە سەیارەدا بووین ، پاشان بردیانینە قەلأیەکی کۆنی بەجێماو سەیرمان کرد حەشاماتێکی لێ بوو ، کردیانینە قاعەی گەورەوە کە هەر یەکەیان نزیکەی(٢٠٠)کەسی تیا بوو ، روژی سەمونێکیان دەدایني ئەم زیندانە وەك دەیانگوت نزیکەی (٨)هەزار کەسی تێدا بوو ، لێرەدا خەڵکیی زۆری بێ توانا بوون ،برسێتی و نەخۆشی باڵی بە سەر زیندانەکەدا کێشابوو ، لە هەمووی ناخۆشتر ، ئەفسەرێکی رەشی لێ بوو ناوی (حەجاج)بوو زۆر خراپ بوو لەگەڵمان زۆر ئازاری دەداین ، پاش چەند مانگێك بە هۆی برسێتی و نەخۆشیەوە نزیکەی (٣)هەزار کەسمان لێ مردن وە مردووەکانیشمان دەناشت لە چاڵی بچوکدا لەبەر ئەوەی توانامان نەبوو گۆڕیان بۆ

هەڵبكەنین ، تەنها بە لم دامان دەپۆشین بەڵام پاش ئێمە شەش حەوت سەگی زل دەهاتن لمەكەیان لا دەدا و مردووەكانیان دەخوارد).٣٠

لە زیندانی نوگرە سەلمان، ئەنفالكراوانی هەڵەبجەشی لێ بووە، عیرفان حەمە سدیق، كە خۆی و باوك و دایكی و خانەوادەكەی دوای كیمیابارنی هەڵەبجە دەچنە ئێران و بەڵام لە دوای گەڕانەوەیان لە ئێران سوپای عێراق بە ئیڤا و ئۆتۆمبیلی سەربازی لە سنوورەوە دەیانهێنێت بۆ ئەمنی سلێمانی دوای پێنج رۆژ مانەوە دەیانبەن بۆ بەغداد و لەوێشەوە راستەوخۆ بۆ نوگرە سەلمان، دواتر لە لێبوردنە گشتیەكەدا بەر دەبن، ٣١

(ئەم چاوپێكەوتنە لەناو زیندانی نوگرە سەلمان كراوە نوسەر لەگەڵ ژمارەیەكی زۆر لە رۆژنامەنووس سەردانی نوگرە سەلمانیان كردوو لە ٢٠٠٣/٧/٢٢، چەند كارێكی رۆژنامەوانیان كرد... نوسەر)

بڕوانە وێنەی ژمارە ١٠ نوگرەسەلمان

له نوگره سه‌لمان زیندانیه‌کان به توندترین شێوه ئازار دراون به تایبه‌تیش له لایه‌ن حه‌جاج که گه‌نجێکی که‌چه‌ڵی زله‌ی سه‌ر به باره‌گای ئه‌منی به‌غداد بووه و به‌رپرسی زیندانی نوگره سه‌لمان بووه، عه‌بدولقادر عه‌بدوڵا عه‌سکه‌ری که له‌دوای لێبوردنه‌که له نوگره‌سه‌لمان ئازاد کراوه ئاماژه به‌وه ده‌کات: حه‌جاجم بینی تاقمێك ئافره‌تی گه‌نجی دابووه به‌ر شه‌ق و تێهه‌ڵدان و به سۆنده‌ی پلاستیکیش هاتبووه وێزه‌یان ئه‌م ئافره‌تانه تازه له دبسه‌وه گه‌یشتبوون.٣٢

هه‌روه‌ها سه‌باره‌ت به دڕنده‌یی حه‌جاج باس له‌وه ده‌کرێت که (حه‌جاج کاتێك ئافره‌تێکی حامیله‌ی ببینیایه به‌و سۆنده‌یه‌ی ده‌ستی له سکی ئه‌و ئافره‌ته‌ی ده‌دا و ده‌یگوت ئه‌مانه لاو و زۆڵه‌کوردن. ٣٣

شاهیدعه‌یانێك له به‌ندیخانه‌ی نوگره سه‌لماندا ده‌یگێرێته‌وه‌و ده‌ڵێت: له قرچه‌ی گه‌رمای هاویندا،رۆژانه یه‌ك دوو ئافره‌تیان ئه‌هێنلیه ده‌ره‌وه و به عامودی ناوحه‌وشه‌ی به‌ندیخانه‌که هه‌ر له به‌یانی تاکو نیوه‌ڕۆ ئه‌یان به‌ستنه‌وه، هه‌تا ئه‌بورانه‌وه و نه‌ده‌بوایه که‌سیش نزیکیان بکه‌وێته‌وه، شه‌وانیش که سه‌ربازه‌کان سه‌رخۆش ده‌بوون، به‌زۆری لوله‌ی چه‌ك و له‌ژێر هه‌ڕه‌شه‌دا گۆرانیان پیێ ده‌گوتن و هه‌ڵپه‌رکێیان پیێ ده‌کردن. ٣٤

ئه‌م پیرۆپه‌ککه‌وته و ژن و منداڵانه‌ی له نوگره‌سمان بوون، پاش لێبوردنه‌که‌ی ٦ ی ئه‌یلولی ١٩٨٨ ئازاد کران، لێبوردنی ٦ی ئه‌یلولی ١٩٨٨ به ژماره (٧٣٦)ی ئه‌نجومه‌نی سه‌رکردایه‌تی شۆڕش دوای نیوه‌رۆکه‌ی رۆژی ٦ی ئه‌یلول له دوای نوێژی نیوه‌رۆ له رادیۆوه خوێندرایه‌وه، بڕیاره‌که (لێبوردنێکی گشتی و فراوانی) راگه‌یاند، تاقه‌که‌سیش که‌وا ئه‌م لێبوردنه نه‌یگرته‌وه(جه‌لال تاڵه‌بانی خائین بوو، .. چونکه چه‌ند جاره به ئه‌نقه‌ست قانون و نیزام پێشێل ده‌کات، ته‌نانه‌ت پاش ئه‌وه‌ی که چه‌ند هه‌ل و ده‌رفه‌تیشی پیێ درا که به‌خۆیدا بچێته‌وه و خۆی چاك بکات) ٣٥

## ج.	زیندەبەچالکردنی ژنان

زۆرێك لەوانەی دەستگیرکران، بە شێوەیکی زۆر دڕندانە لە لایەن یەکەکانی سوپای عێراقەوە بە پلان و بەرنامەی ورد، لە کەمپەکانەوە بە ئۆتۆمبیلی جامداخراو برانە بیابانەکانی و لەوێدا زیندەبەچاڵ کران، هەر وەك (یوست هڵتەرمان) دەڵێت : (پاش ئەوەی ئەو خەڵکە لە گوندەکانی خۆیان دەستگیر کران بەرەو مەرکەزەکانی جەیشی شەعبی لەکەرکوك پەلکێش کران ، لەوێشەوە لە لایەن کەرتی تایبەتی ترەوە لەناو ماشێن و پاسی کیلۆنکراو و پەنجەرەڕەش کراودا بەرەو رۆژئاوای عێراق لەباکوورەوە بۆ باشووری بیابان دەگوێزرانەوە و لەوێشدا پیاوان و لە زۆربەی حاڵەتەکانیشدا ژنان و مناڵەکانیش رەمی دەکرێن دەکوژرێن و بە بلدۆزەر مردووچاڵیان دەکەن ، بە تەقدیری ئێمە نزیکەی (١٠٠) هەزار کەس لە پیاو و ژن و مناڵ کە زۆربەیان مەدەنی بوون بە شێوەیەکی سیستماتیکی دەکوژرێن). ٣٦

وەك دەردەکەوێت ژمارەیەکی زۆری ئەم ژن و منالآنەشیان لەبیابانەکانی دیوانیە و سەماوەدا زیندەبەچاڵکرد ، هەر وەك بەسەرهاتی (تەیمور عبدالله)و دایکی و خۆشکەکانی کە زیندەبەچاڵیان کردن ، وە هەموو ئەو کاروانەی لەگەڵ تەیموردا زیندەبەچاڵ کرابوون ژن و مناڵ بوون .٣٧

لێرەوە دەردەکەوێت کە زیندەبەچاڵکردن تەنها پیاوە گەنجەکانی نەگرتەوە بەڵکو بەشێکیش لە ژن و مناڵ زیندەبەچاڵکران ، هەر وەك (محەمەد عبدالکریم بەرزنجی) کە یەکیچکە لە زیندانیە سیاسییەکان ، لەو زیندانەی ئەمی تیا بوو چەندین تاوانباری تیا بوو ، کە بەشدارییان لە زیندەبەچاڵ کردنی ئەنفالەکاندا کردووە ، یەکێك لەو تاوانبارانە بەم شێوەیە دەیگێڕایەوە :. (من رۆژانە دەمبینی و بە پێش چاومدا بە ماشێنی گەورە ژن و مناڵ و پیر و گەنجیان ئەهێنا ، بە کۆمەڵ ریز دەکران و گوللەباران دەکران ، گریان و هاوار و ئاخوئۆف بەرز ئەبووەوە ، رۆژێکیان ماشێنێکی پڕ لە خەڵکیان هێنا بۆ شوێنی جێبەجێ کردنی تاوانەکە لە

کاتێکدا ویستیان دایانبەزێنن ، سەرجەمی خەڵکی ناو ماشێنەکە دانەبەزین و مانیان گرت ، هەر بۆیە لێپرسراوەکە فەرمانی دەرکرد ماشێنەکە ئاگر تێبەردەن ،بەڵێ ماشێنەکەیان بەو هەموو خەڵکە بێدەسەلاتەوە ئاگر تێبەردا و هەموویان بە ماشێنەکەوە سوتاندن وە بە ماشێنەکەشەوە فڕێدرانە ناو چاڵەکەوە،ئەم کارانە لە سنوری پارێزگای (رومادی ، سەماوە، دیوانیە)دا بوو.٣٨

بەپێی زۆرێك لە زانیاری‌یەکان ئەم گەنجانە بەشی زۆریشان ئافرەتی گەنجیان لەگەڵدا بووە لە بیابانەکانی عەرعەر و رومادی و سەماوە زیندەبەچاڵ کراون ، زۆر بە دەگمەن لەو دۆزەخە رزگاریان بووە ، ئەو چەند کەسەشی کە رزگاریان بووە هەندێکیان گەڕاونەتەوە کوردستان و هەندێکیشان رویان لە ولاتانی دراوسێ کردووە، بۆ ئەم مەبەستە " م. حاجی شەوکەت رەفعەت " مامۆستای مزگەوتی شوعلە لە خانەقین کە لە ساڵی ٢٠٠٢ دا سەفەری حەجی کردووە یەکێك لەکچە ئەنفالکراوەکانی بینیوە لە لای پیاوێکی عەرەب لە سعودیە ، مامۆستا حاجی شەوکەت دەڵێ : (من لەکاتی حەجکردندا لە بازاڕی مەککەدا بووم ، پیاوێکی عەرەب کە زانی من کوردم وتی وەلا منیش ژنەکەم کوردە ، ئەگەر حەزدەکەی بیبینی با بچین بۆ شوقەکەمان ، چونکە ئەوانیش هاتبوون بۆ حەج شوقەیان گرتبوو لە مەککە بەلام خۆیان خەڵکی (نەجد) بوون ،شارێکی سعودییە لە نزیك سنووری عێراق ، کاتێك چومە شوقەکە ئافرەتە کوردەکەم بینی تەمەنی لەنێوان ٣٠ ـ ٣٥ ساڵ دەبوو ئافرەتێکی ژیر و هێمن بوو بەلام زۆر بە ترسەوە مامەڵەی دەکرد زۆر دەترسا چونکە هێشتا بەعس مابوو لە ئەمن و ئیستخبارات دەترسا ، هەر کە چەند وشەیەکی کوردی لە من بیست دەستی کردە گریانێکی بەکوڵ ، پاشان هەناسەیەکی هەڵمژی و وتی تۆ بۆنی کەسوکارمت لێ دێت ، بە ترسەوە

روداوەکەی گێڕایەوەو وتی : خەڵکی دێیەکی نزیکی (دەربەندی خانم) لە شاڵاوەکانی ئەنفالدا و لە شەوێکدا ئێمەیان لەگەڵ دەیان کوڕوکچی گەنجدا بردە بیابان و هەر لەوێدا گوێم لە دەنگی دەستڕێژی گوللە و هاوار و قیژەی خەڵك بوو . ئێمەیان برد بەرە و چاڵێکی گەورە و گوللەبارانیان کردین ، بۆیە هەر لەوێدا بە چاوی خۆم دایکمم بینی کە بەرکەوت ، بەڵام من بەر نەکەوتم لەبەر تاریکی سەربازەکان منیان نەبینی لەو چاڵە پڕ لە خوێن و مەرگە دوورکەوتمەوە بە ترس و لەرزی زۆرەوە ،دوایی لەگەڵ ٢ کوڕ و ٢ کچی رزگار بوودا یەکمانگرت و بە درێژایی ئەو شەوە رێگەمان بڕی تا گەیشتینە ئاوەدانی و دێیەکی نزیك نەجدی سعودی ، لەوێ لە ماڵێکداماینەوە تا ماوەیەك ، تا ئەم پیاوە عەرەبەم بینی کە هاموشۆی گوندەکەی دەکرد و شوم پێ کرد یەکێك لە کوڕە رزگاربووەکان بووە (ولی امرم)، ماموستا حاجی شەوکەت دەڵێ هەرچەندە لە ترسا ناوی خۆی نەوت بەڵام وتی ناوم ئوم محەمەدە و سێ مناڵیشم لەم پیاوە هەیە ، هەرچەندە داوام لێ کرد بێتەوە کوردستان ، پیاوەکە وتی من مانعم نییە ، بەڵام ئەو وتی من١٤ ساڵە لەگەڵ ئەم پیاوە دەژیم و وە کەسم نەماوە دایکوباوکم و کەسووکارم هەمووی زیندەبەچاڵ کراون).٣٩

یەکێکی تر لەو بەڵگەنامانەی رژێم کە بە ئاشکرا ددان دەنێت بە لەناوبردنی ئەنفالەکاندا وەڵامی ئەو بەزەییینامەیە بوو کە (عاصی مستەفا ئەحمەد)ی خەڵکی شاری چەمچەماڵ ئاڕاستەی سەرۆکی عێراقی کردبوو کە ئەم خۆی دیلی جەنگ بوو لە ئێران پاش گەڕانەوەی لە ٢٤ / ٨ / ١٩٩٠ دا بۆی دەرکەوت کە ژن و مناڵەکانی بەر شاڵاوی ئەنفال کەوتوون بۆیە بەزەییینامەیەکی ئاڕاستەی سەرۆکی عێرراقی کردبوو ، ئەویش بەم جۆرە وەڵامی داوەتەوە :.

بەناوی خوای گەورەو میهرەبان

کۆماری عێراق

دیوانی سەرۆکایەتی

ژمارە . ش ع / ٤ / ١٦٥٦٥

رۆژ ٢٩ی تشرینی یەکەمی ١٩٩٠

بەڕێز / عاسی مستەفا ئەحمەد

پارێزگای سلێمانی / قەزای چەمچەماڵ / گەڕەکی بێکەس / مزگەوتی حاجی ئیبراهیم

ئاماژە بەبەزەییینامەکەت لە ٤ ی تشرینی یەکەمدا ، ژنەکەت و منداڵەکانت لە سەردەمی عەمەلیاتی ئەنفالدا کەوا لەساڵی ١٩٨٨ لە ناوچەی باکووردا ئەنجامدرا ون بون .

دڵسۆزتان

سەعدون علوان مصلّح

سەرۆکی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار

(بڕوانە پاشکۆی ژمارە ٩)

د. دەستدرێژی سەربازەکان

سەرەڕای لێدان و ئەشکەنجەدان و ترساندنی ژنان و کچانی ئەنفال لەناو زیندانیەکانی تۆپزاوا و دبس و نوگرە سەلمان، بە پێی زۆرێك لە گێرانەوەکان، هەندێك لە کچان و ژنان رووبەڕووی دەستدرێژی بەزۆر بونەتەوە، ئەگەر ئەو دەستدرێژیانە لە لایەکەوە بەزۆر و بەوپەڕی ئازار و نەهامەتی بوو بێت ئەوا لە لایەکی تر گەورەترین کاریگەری لەسەر سایکۆلۆجی ئەو ژنانە دروست دەکات بەوەی لە کۆمەڵگەی کوردیدا دەستدرێژیکردن بە یەکێك لە هەرە کارە قێزەوون و نەفرەت لێ کراوە کۆمەڵایەتیەکان دادەنرێت، هەر بۆیە تا ئەمڕۆش ئەو حاڵەتانەی کە لە لایەن هەندێك لە بەندیەکانەوە دەگێردریتەوە و بینیویانە، لە لایەن هیچ یەك لە قوربانیەکانەوە نەگێڕدراوەتەوە و ئاماژەی بۆ نەکراوە.

رێکخراوی میدڵ ئیست وۆچ لەو بروایەدایە، کە دەنگ و باسێکی زۆر ترسناك هەیە کەوا لە بارەی کۆمەڵێکی گەورەی کچە عازەبەوە دەدوێت ،گوایە بە جیا لە بەندیەکانی تر دایاننناون و بەردەوام ئەمنەکان دەستدرێژیان کردونەتە سەر، هەروەها باسی ئەوەش هەیە کە یەکێك لەم ئافرەتانە لە ئەنجامی ئەم کارەدا خۆی بە چەقۆیەك کوشتووە، دەستدرێژی کردنە سەر ئافرەتی بەندکراو لە عێراقدا لە هەموو شوێنێکی تر زیاتر بەڵگەی بە دەستەوەبووی هەیە و تەنانەت وا زانراوە کە لەسەر کاسێتی ڤیدیۆش تۆمار کرابێت. ٤٠

ئەو چەند رۆژەی کە لە تۆپزاوا بوون ژنان توشی دنیایەك لە مەینەتی و دەردەسەری و ئازاری جەستەیی و دەروونی بونەتەوە . تا دەگاتە سەردەستدریژی کردنە سەر ئافرەتان .(کاتێك پیاو و ئافرەتەکان لێك جیاکرانەوە ، جەلادەکان دەستدرێژییان کردۆتە سەر ناموسی ئافرەتەکان و تەعەدایان لێ کردوون). ٤١

بە دوور لە هەموو دابونەریتێکی مرۆڤایەتی سوکایەتیان بە کەرامەتی هاوڵاتیان کردووە ، زۆربەی شایەدحاڵەکان دەستدرێژی ناموسییان بینیوە ، "رەحمە

عبالكريم " دەڵێ (بە چاوی خۆم لە سەربازگەی تۆپزاوا دەستدرێژی کردنە سەر ئافرەتانم بینیوە ، کچێکی زۆر جوان کە ناوی بەیان بوو خەڵکی یەکێك لە گوندەکانی قەرە حەسەن بوو ، تەمەنی " ١٤ ـ ١٥ " ساڵ بوو عەسکەرەکان پەلاماریاندا ، هەر ئەو شەوە لە تاوا شێت بوو دوایی لە قاعەکان بە زنجیر دەیانبەستەوە بە پەنجەرەکانەوە) . ٤٢

هەروەها ئافرەتێکی هەلأتووی عەرعەر دەلێت (رۆژی وا هەبووە دوانزە پیاو هاتونەتە لام و دەستدریژیان کردۆتە سەر ناموسم) . ٤٣

هاوکات لە زیندانی نوگرە سەلمانیش سەربازەکان دەستدرێژیان دەکردە سەر ئافرەتەکان، حاجی حەمە ئەمین، کە یەکێك بوو لە زیندانیەکانی نوگرەسەلمان ئاماژە بەوە دەکات کە جارێکیان چووم بۆ ژورەکەی حەجاج بۆ هەندێ کار، لە دەرگاکەوە بینیم ئافرەتی بردبووە ژوورەوە بۆیە بە توڕەییەوە دەریکردمە دەرەوە. ٤٤

هاوکات زۆرێك لەو ژنانەی کە دەستدرێژیان کراوەتە سەر لەبەر دۆخی کۆمەلأیەتی ناتوانن راستەوخۆ ئەو پرسە باس بکەن، بەلام لە لای کەسانێك کە دڵنیابن لێیان ئەو پرسە باس دەکەن، رێکار مزووری، چالاکی بواری ئەنفال و جینۆساید، (بە نووسەری) راگەیاند: لە کاتی کۆکردنەوەی بەڵگە بۆ کەیسی ئەنفال لە دادگای باڵای تاوانەکان لە ساڵی ٢٠٠٦ – ٢٠٠٧ چاوپێکەوتننمان لەگەڵ ١٠ ژنی ئەنفالدا کردووە لە کۆمەڵگە زۆرەملێکان (دیارە ناوی ژنەکان و شوێن و جێگەیان لای رێکار مزوری پارێزراوە) خۆیان لەگەڵ پارێزەران و داکۆکیکارانی ئەو بوارە کۆبوونەتەوە و سەردانیان کردوون، باسی دەستدرێژیان کردووە لە زیندانی تۆپزاوا، تەنانەت کەسێکیان وێنەی (ئەشیعەی) ئەو سەردەمی پێ بوو کە حەوزی شکاوە، لە کاتی دەستدرێژی بەزۆری سەربازەکاندا حەوزی شکاوە و نەشتەرگەری بۆ کراوە، بەهۆی ئەو حاڵەتەوە.

چوارەم/ فرۆشتنی کچانی ئەنفال

زۆرێك لە گێرانەوە و شایەدحاڵەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە بەشێك لەو ژن و کچانەی ئەنفالکراون و بێسەروشوێن کراون، لە ناوخۆی عێراق و لە دەرەوەی عێراق فرۆشراون، هەرچەندە تا ئێستا هیچ یەك لەو کچانە نەهاتوونەتەوە هەرێمی کوردستان و ئەو دەنگۆیانە بسەلمێنن، بەڵام هەندێك پێیان وایە بەشێك لەو کچانەی کە لە ناوخۆی عێراقدا بە ئەفسەر و سەرۆك عەشیرەتەکان فرۆشراون، هاتوونەتەوە کوردستان بەڵام لەبەر سومعە و لایەنی کۆمەڵایەتی قسە ناکەن.

لەبەر ئەوەی تا ئێستاش ئامار و داتایەکی دروست، لە لایەن دەزگا پەیوەندیدارەکانی حکومەتی هەرێمەوە لەسەر ژمارەی راستەقینەی ئەنفالکراوان لە بەردەستدا نیە، بە تایبەتیش کچانی ئەنفالکراو کە ئامانجی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوەیەیە، بۆیە پەنا بۆ توێژینەوە ئەکادیمیەکان دەبەین، بە تایبەتیش ئەوانەی فۆرمی راپرسیان لەناو کەسوکاری ئەنفالکراواندا پڕکردۆتەوە.

بەپێی لێکۆڵینەوەی (ئەنفال ، کارەسات، ئەنجام و رەهەندەکانی) لە نوسینی (یوسف دزەیی) کە وەك نامەی ماستەر پێشکەشی بەشی کۆمەڵناسی لە کۆلێجی ئادابی زانکۆی صەلاحەدین کردووە، کە ٣٩٤ کەیسی وەرگرتووە، گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە رێژەی ئەنفالکراوان (٦٥,٥٪) یان لە رەگەزی نێرینەن و (٣٤,٥٪) لە رەگەزی مێینەن، ئەو رێژەیەی کە لە رەگەزی مێیینەن و تەمەنیان لە نێوان (١١ بۆ ٣٠)ساڵیدایە کچانن لە (٣٤,٥٪) ئەنفالکراوان پێك دێنن و بێسەروشوێنکراون، کە کۆی تەمەنەکانی تر کە ئەنفالکراون بە منداڵ و پیرو سەرو ٣٠ ساڵیەوە لە رەگەزی مێ لە (٦٥,٥٪) پێك دەهێنن. ئەو کەسانەی لە رەگەزی مێیینەن و ئەنفالکراون و نەگەڕاونەتەوە رێژەیەکی بەرچاوی ئەنفالکراوان پێك دەهێنن.٤٥

له ئەنجامی توێژینەیەوەیەکی زانستیدا بە ناوی (ئەنفالی گەرمیان، رەهەندە دیموگرافی و ئابووری کۆمەڵایەتیەکانی) لە نوسینی (جاسم محەمەد عەلی) کە پێشکەشی بەشی جوگرافی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی کردووە،کە ٣٢٧ کەیسی وەرگرتووە، گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە رێژەی ئەنفالکراوان (٥٣,٥٪) یان لە رەگەزی نێرینەن و (٤٦,٥٪) لە رەگەزی مێینەن، ئەو رێژەیەی کە لە رەگەزی مێیینەن و تەمەنیان لە نێوان (١١ بۆ ٣٠) ساڵیدایە کچانن لە (٤٦٪) ئەنفالکراوانی پێك دێنن و بێسەروشوێن کراون، کە کۆی تەمەنەکانی تر کە ئەنفالکراون بە منداڵ و پیرو سەرو ٣٠ ساڵیەوە لە رەگەزی مێ لە (٥٤٪) پێك دەهێنن. ئەم لیکۆڵینەوەیە گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە زۆرترین ئەو کەسانەی لە رەگەزی مێیینەن و ئەنفالکراون و نەگەڕاونەتەوە تەمەنیان لە نێوان (١١ بۆ ٣٠) ساڵیدایە.٤٦

بەڵام لە توێژینەوەی (ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی)ی (محەمەد رەئوف) کە وەك لێکۆڵینەوەی دەرچوون پێشکەشی بەشی کۆمەڵناسی زانکۆی سلێمانی کردووە لە ساڵی ٢٠٠٢، کە ١٨٢ کەیسی وەرگرتووە، دەرکەوتووە لە ((٦٠,٩٧٪)ی ئەنفالکراون لە رەگەزی نێرن و رێژەی (٣٩,٠٢٪)یان لە رەگەزی مێن، لە رەگەزی مێدا (٣٨,٣٥٪)یان لە تەمەنی (١١ بۆ ٣٠) ساڵیدان.٤٧

لە هەر سێ توێژینەوەکەدا دەرکەوتووە کە ئەو کچانەی ئەنفالکراون و تەمەنیان لە نێوان (١١ بۆ ٣٠) ساڵیدایە، زۆرترین ژمارەی ئەنفالکراوانی رەگەزی مێینە دەگرنەوە، ئەمەش ئەوە دەخاتەڕوو کە بەشی زۆری ئەوانەی ئەنفالکراون لە رەگەزی مێ ،کچان و ژنە گەنجەکانن ، کە یان زیندەبەچاڵکراون و یاخود فرۆشراون.

أ- فرۆشتنی کچانی ئەنفال لە ناوخۆی عێراقدا

فرۆشتن و بردنی کچانی ئەنفال لە لایەن ئەفسەران و سەرۆك عەشیرەتەکان و سەرۆك جاشەکانەوە، هەروا بە ئاسانی و لەخۆوە نەبووە بەڵکو لە لایەن حیزبی بەعسەوە شەرعیەتی پێ دراوە، بەو پێیەی بەرپرسانی حیزبی بەعس بە نهێنی تەواوی ئەفسەر و فەرماندە سەربازیەکانیان ئاگادار کردۆتەوە لەوەی لە کاتی پرۆسەی ئەنفالدا هەر شتێکیان دەستکەوت بۆ خۆیان و ژنەکانیشیان بەپێی شەرع حەڵاڵە.

لە کۆبوونەوەیەکی ئەفسەرانی ئیستخباراتی سوپا لەگەڵ موستەشارەکان پێیان رادەگەیەنن کە میدڵ ست وۆچ لە زاری مستەشار محەمەد عەلی جاف گواستویەتیەوە، پێیان وتراوە: ئێوە هەر ماڵ و سامانێکی پێشمەرگە هەیە و لە شەڕدا دەستی بە سەردا دەگرن بۆخۆتانی ببەن، ژنەکانیشیان بەپێی شەرع و یاسا حەلاڵی ئێوەیە. ٤٨

ئەم قسەیەی بەرپرسانی ئیستخبارات، هەروا ساناو لەخۆوە نەبووە بەڵکو بڕیاری حیزبی بەعس بووە و دواتر ئەم بڕیارە لە پرۆسەی ئەنفالدا رەنگی داوەتەوە.

ئەگەرچی فرۆشتنی کچانی ئەنفال لە لایەن رژێمی بەعسەوە لێرەولەوێ دەبیسترا، بەڵام بۆ یەکەمجار ئەم پرسە لە لایەن بەرەی کوردستانیەوە بە ئاشکرا راگەیەنرا و لە راپۆرتی بەرەی کوردستانی کە لە شەش حیزب پێك هاتبوو لە ٢٤ \ ٢ \ ١٩٨٩ لە یاداشتێکدا، لیستێك لە قوربانییانی ئەنفالی گوندەکانی هەردوو پارێزگای کەرکوك و سلێمانی بۆ لیژنەی ماڤی مرۆڤی نەتەوەیەکگرتووەکان ناردووە کە تەنها لە هەردوو مانگی ئادارو نیسانی ١٩٨٨ . زیانەکان بەو شێوەیە بووە:

١. (٧٢٨) گوندو شار و شارۆچکە وێرانکراون.

٢. (٤٠ هەزار) خێزان راگوێزراون (١٦ هەزاریان) لە زیندانەکانی رژێمدان.

٣. (٧٤٠٧) ژنی ناوچەکانی زەنگەنە و جەباری و سەنگاو لە زیندانی دوبز بەندکراون.

٤. (٥٦٠٠) ژنی ناوچە جیاجیاکان لە ناحیەی یایچی بەندکراون .

٥. (٤٥٦٠) منداڵ لەگەڵ ئافرەتاندا کە بە دەیانیان لێ مردوون و. منداڵانی تەمەن شەش مانگ تا یەك ساڵی، هەر یەکەی بە ٥٠ دینار فرۆشراون

٦. (٧٦٤٠) پیاو شوێنبزر کراون .

٧. سوکایەتی بە رەوشت و کەرامەتی ئافرەتان و ئازاردانیان، دوور لە هەموو دابونەریتێکی مرۆڤایەتی. ٤٩

بەپێی سەرجەم گێڕانەوەکان و وتەی شایەدحاڵەکان، بەشێك لەو کچانەی تەمەنیان لە نێوان (١٢ بۆ ٢٥) ساڵیدایە بە تایبەتیش ئەوانەی کە جوان و بەرچاوی بوون دراونەتە ئەفسەر و شێخە عەرەبەکان و لە بەرامبەریشدا بڕێك پارەشیان پێ دراوە، هەر وەك هاوڵاتیەکی خەڵکی شاری سلێمانی دەیگێڕێتەوە (نەیویست ناوی بڵاوبکرێتەوە) لە ساڵی ١٩٨٨ لە حیلە سەرباز بووە، رۆژێك یەکێك لە سەربازەکان دێت و پێیان دەڵێت: هەر کەسێك دەیەوێت کچی کورد بهێنێت، دەتوانێت داوای بکات و بۆی دێنن و ٥٠ دیناریشی دەدەنێ. ٥٠

فرۆشتنی کچانی ئەنفال لە نووسینی نووسەرە گەورەکانی عێراقیشدا باس کراوە، کەنعان مەکیە، نووسەری گەورەی عێراقی لە کتێبی (القصوة وصمت)دا دەنوسێت : پێش ئەوەی سەردانی باکووری عێراق بکەم چەندین حیکایەتی سەیرم بیستبوو، بیستبووم ژنانی کورد لە بازاڕی کۆیلەفرۆشەکانی کەنداو دەفرۆشرێن.......ئاماژە بەوەشدەکات کە: شوفێرێکی کورد لە رێگای بەغد – عومان کاری کردووە، کاتێك ئۆتۆمبیلەکەی لە رێگای نزیك شاری رومادی پەکی دەکەوێت، دوو ئافرەتی کورد لێی نزیك بوونەتەوە و بە زمانی کوردی لەگەڵیدا دواون، لێ دەپاڕێنەوە بیانگەیەنێتە سلێمانی، پاش گفتوگۆ لە نێوان ئافرەتەکان و شوفێرەکە پێیان وتووە کە ئەوان لە کاتی شاڵاوەکانی ئەنفالی ١٩٩٨ دا دەستگیرکراون و ئەفسەرێکی بچوك لە سوپای عێراقی بە سەرۆك خێلێکی ناوچەی پارێزگای ئەنباری فرۆشتوون، بەڵام شوفێرەکە، داواکاری ئەو دوو ژنە رەت دەکاتەوە.٥١

لە لایەکی تریشەوە بەشی زۆری ئەو ئافرەتە گەنجانە درانە ئەفسەر و رەفیق حیزبی و سەرەك عەشرەتەکان و بەزۆر لێیان مارەکراون بەبێ گوێدانە هیچ یاسا و دابونەریتێك .(ئامینە حەمە ئەمین صالح، ١٢ ساڵ و لەدایك بوی ١٩٧٦ خەڵکی

گوندی گوپتەپەیە لە کیمیابارانەکەی گۆپتەپەدا دایکی و باوکی و چوار خوشك و دوو برای شەهید بوون ، خۆشی ئەنفال دەکرێت و رژێم دەیداتە یەکێك لە رەفیق حیزبیەکان و ١٠ هەزار دیناریشی بە خەلأت دەداتێ ، ئێستا ئامینە خێزانی ئەو رەفیق حیزبیەیە و دانیشتووی شارۆچکەی " تەیمومەیە" لە پارێزگای بەسرە و چوار منالێشی هەیە).٥٢.

هەروەها بەشێکی زۆری خەلکی شارەکانی بەغدا و باشووری عێراق ئاگاداری ژیان و چارەنوسی ئەو کچانەن کە دراون بە رەفیق حیزبییەکان . ئەوەتا سیروان ئەحمەد بەگ ، دانیشتووی شاری بەغدا لە گەرەکی رەشید دەلێت (هاورێییەکم بەناوی ئەحمەد حاجی ئەمین ناسراو بە ئەبو ئازاد شوێنی زیاتر لە ٤٠ کچی کوردی ئەنفالکرا و پێ دەزانێت کە لە لایەن رژێمەوە دراون بە رەفیق حیزبییەکان ، هەروەها ئەبو ئازاد زانیاری تەواوی لەسەر شوێنی ئەو کچە کوردە ئەنفالکراوانە هەیە). ٥٣

سەرەرای فرۆشتی ئافرەتان بە ئەفسەر و رەفیق حیزبییەکان زۆر جار بەکۆمەڵ عەرەب چونەتە ناو زیندانیەکان و ئافرەتە جوانەکانیان هەلبژاردووە ، هەر وەك رەحمە عبدالکریم دەلێت :(دوو هەفتە بوو برابوینە دووبز ، رۆژێك کۆمەلێك سەیارەی جامرەش هاتن ، هەمووی عەرەبی دزداشەلەبەر بوون بەناو قاعەکەدا ئەگەران ، زابتی قاعەکەی ئێمە پیاوێکی باش بوو پێی ووتین هەرچی ژنی جوان و جەحێل هەیە لەچکەکانتان لە دەموچاوتانەوە بئالێنن ، ئەمانە هاتوون هەرچی جوان بێت و عەقلیان بیبرێت ئەیبەن بۆ خۆیان، کۆمەلێکیان جیا کردەوە و بردیانن).٥٤

هاوکات بەدریە جەلال، ئەوە دەگێرێتەوە کاتێك بەرەو تۆپزاوایان بردن لەگەڵ کچە تەمەن ١٨ سالەکەی و براو کەسوکارەکەی و مێردەکەی لە یەکتریان جیاکردنەوە، تەنها خۆی و کچە تەمەن ١٨ سالەکەی بەیەکەوە مانەوە تا دوو مانگ شەوانە هەر جارەی کۆمەلێك جل سەوز دەهاتن هەر یەکەیان کچێکیان لەگەڵ خۆیاندا دەبرد و نەیاندەهێنایەوە کاتێکیش پرسیارمان دەکرد دەیانوت بردوومانەتەوە بۆ لای

کەسوکارەکانیان لە شەوێکی دوای ئەو دوو مانگە هاتن و کچەکەی منیشیان بۆ هەتا هەتایە برد ئێستاش چاوەڕوانیم رۆژێك کچەکەم بگەڕێتەوە.٥٥

(ئەوەی جێگای قێزلێبوونەوەیە رژێم ئەنجامی دابێت ئەوەیە کە وێڕای سوکایەتی کردن بە ئافرەتان و ئازاردانیان ، رژێم کەوتە مامەڵە و سەودایەکی تر ، ئەویش فرۆشتنی ئافرەتان بوو، هەر وەك چەرخەکانی ناوەڕاست و کڕینوفرۆشتنی بەندە " عەبد" و گەڕانەوە بۆ سیستمی " عبودییەت ") ٥٦

لە لایەکی تر رژێم تەنها بەوە نەوەستاوە و کەوتۆتە دابەشکردنی کچانی ئەنفال بە سەر مالانداو وەك کۆیلە دابەشی کردون، لە چاوپێکەوتنی نووسەر و مێژوونووس (صدیق صالح) لەگەڵ کەسێکدا بەناوی (رەزا عەبدولرەحمان) کە لە ساڵی ١٩٨٨ چەندین جار بۆ کڕینی کەلوپەلی دوکانداری لە سلێمانیەوە چۆتە بەغداد حاجیەکی عەرەب دەناسێت، کە نێوەرۆ دەچێتە ماڵی و لەوێ حاجی باسی کچانی ئەنفال دەکات و دەڵێت: چەند رۆژێك لەمەوبەر، رێکخراوی حیزبی بەعسی گەڕەکەکەمان، بانگی کوڕەکەمیان کرد، کە چونە ئەوێ دەبینن ژمارەیەکی زۆر ئافرەتی گەنجی کوردیان داناوە و خەریکن بە سەر ئەو ماڵانەدا بیانبەخشنەوە کە خۆیان مەبەستیانە و پێشتر دیاریان کردوون، بەزۆر دوان لەو کچانە دەدەن بەسەر کورەکەمداو، لەگەڵ خۆیدا هانیانیە ماڵەوە، ئێمە کە خێزلنێکی شیعە مەزهەبین، ئەمەیان بۆ چاودێریکردن و تاقیکردنەوەمان لەگەڵدا کردوون، چونکە دەزانن ئەم کارەمان بەلاوە ناڕەوا و نامرۆڤانەیە، کورەکانم کە ئەو دوو کچەیان هێنایەوە وتیان بابە ئێمە ئەو دووانە بە خۆشکی خۆمان دادەنێین، تا بۆمان بکرێت رێز و شەرەفیان دەپارێزین، وە ناهێڵین لە گوڵێك کاڵتریان بەرامبەر بکرێت.

جا ئەوەبوو هێنامان دڵنەواییمان کردن و ب ەنەرمونیانی لەگەڵیاندا جووڵاینەوە، لە قاتی سەرەوەی خانووەکەماندا ژورێکمان بۆ تەرخان کردن، هەموو پێویستیەکی ژیانی رۆژانەمان بۆ دابین کردن، هەر لە جلوبەرگەوە تا خواردەمەنی و شتی تر، ئێستاکە حەز ئەکەم کە تۆ کوردی و جێی متمانەی منی بیان بینی و دڵیان بدەیتەوە، دڵنیایان بکەی کە ژیانیان پارێزراو دەبێ و سەلامەت و سەربەرز دەبن لە لامان، وا من دەچمە دەرێ و هەردووکیانت دەنێرمە لا، واقم وڕمابوو، نەمدەزانی

چی بڵێم دەتگوت خەون دەبینم، تۆبڵێی ئەمە راست بێ: هێندەم زانی دەرگای هۆدەکە کرایەوە و دوو کچە کوردی کزۆڵەی خەمگین، وەك دوو کۆترە کێویی باڵ کراو، هاتنە ژوورەوە، هەر کەمنیان بینی، بە سیماوڕواڵەتمدا زانییان کوردم، هەر دوو دایان لە پڕمەی گریانێکی سەرگەردانانە و کرۆزانەوە و شیوەنێکی درێژخایەنیان کرد، کە بەردی دەکرد بە ئاو و داری دەهێنایە قسە، دەت وت بەسەر دوونیاوە نیم وەك برایەکی خوشك لێ بزربوو بە جۆش گریام، ئەمجا ئارام بوومەوە و کەوتمە قسەکردن لە تەکیاندا و دڵدانەوەیان، وتم ددان بە خۆتاندا بگرن، تازە قەوماوە و نابێت زۆر ناڕەحەتبن، باسی چاکیماڵەکەیان کرد، وتیان : ئێمە خەڵکی گەرمیانین کاتێك هێزی ئەنفال گەڕان،پەلاماری ناوچەکەی داین، دایکمان و برایەکی بچووکمان دیوە کوژراون، نازانین باوك و براکانمان چییان لێ بە سەرهاتووە، دواجار کە ئێمەیان گرت و دووریان خستینەوە لەوێ لەتەك کۆمەڵێك ئافرەتی هاوتەمەنماندا جودایان کردینەوە و هێنایانینە ئێرە، یەك یەك و دووان بە سەر چەند ماڵێکی عەرەبدا دابەشیان کردین.

پرسیم کەس لە سلێمانی دەناسن، ئەوانیش ناونیشانی ئامۆزایەکی دوکانداریان دامێ گفتم دانێ کە زووزوو سەریان لێ بدەم، و دڵخۆشیم دانەوە کە خەمیان نەبێ و ئەو ئامۆزایەیان بۆ دەدۆزمەوە، دوای گەرانەوەم بۆ سلێمانی دووکانی ئامۆزاکەیانم دۆزیەوە، کە باسەکەم بۆ گێڕایەوە سەرەتا لە ترسا نکۆڵی لە ناسینیان دەکرد، بەڵام کە باسەکەم بۆ گێڕایەوە متمانەی پێ کردم، داوای کرد لەگەڵ خۆمدا بیبەمە لایان، لە سەفەری دواتردا ئەویشم برد، هەرسێکیان باوەشیان بەیەکتردا کردوو، دواتر لەگەڵ خۆماندا ئەوانمان هێنایەوە. بۆ سلێمانی.٥٧

بەپێی بەدواداچونێکی رۆژنامەی خەبات، لە ناوچەی شەترە و شەنافیە و دیوانیە ئافرەتی ئەنفالکراو هەیە کە بە سەرۆك عەشیرەتەکان فرۆشراون، لە ناوچەی شەترە (شەترە قەزایەکە سەر بە پارێزگای زیقار) چاویان بە چەند کەسێك کەوتووە کە گوتویانە (٤ — ٥) ئافرەت لەوێ هەن بە ئەسڵ کوردن و شوویان بە عەرەب کردووە، لە ماوەی ئەنفالدا هێناویانە گوتوویانە ئەم ئافرەتانە بەشوو دەدەین کێ مارەیان دەکات، ئێستا ئەوان لەوێن و منداڵیان هەیە، گەورەبوون،

پێیان وتین ئێوە چیتان دەوێت لێیان، وتمان مادام ژنەکان کوردن ئەگەر پێیان خۆش بێت لەگەڵ هاوسەرەکانیان بمێننەوە ئەوا با بمیننەوە، ئەگەر پێیان خۆش نیە هەر شتێك بێتە کردن بۆیان دەکەین، هەتا ئەگەر پێکەوە بیانبەینەوە بۆ کوردستان، بۆیە پیاوەکانیان رێگەیان نەدا چاوپێکەوتن لەگەڵ ژنەکاندا بکەین بەڵکو تەنها خۆیان قسەیان بۆ کردین، هاوکات لە دیوانیەش لە دوای راگوێزانی هاوڵاتیانی کورد بۆ ئەو ناوچەیە ژمارەیەك لە ئافرەتەکانیان دراونەتە سەرۆك عەشیرەت و ئەفسەرەکان. ٥٨

بڕوانە وێنەی ژمارە ١١

لەگەڵ فرۆشتنی کچان و ژنانی ئەنفال، رژێم کەوتە فرۆشتن و سەوداکردن بە منداڵانی ئەنفال، بەپێی وتەی د. زەکیە ئیسماعیل کە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بووە لە ٢٠٠٦ * بەپێی بەڵگەنامەیەك رژێمی عێراق ٢٠٠ منداڵی ئەنفالی داوەتە یەکێتی ئافرەتانی عێراق، بەپێی نوسراوێکی بەڕێوەبەرایەتی کەرکوکی موخابەراتی عێراقی کە بۆ بەرێوەبەرایەتی گشتی موخابەراتی عێراقی لەوێشەوە بۆ رەفیقە مەنال یونس سەرۆکی یەکێتی گشتی ئافرەتانی عێراق نێردرابوو، باس لەوە دەکات کە لەگەڵ ئەو نوسراوەیاندا، وەجبەی یەکەمی

منداڵانی گیراو لە هەڵمەتەکانی ئەنفال لە باکووری عێراق بۆ یەکێتی گشتی ئافرەتانی عێراق دەنێرین(اتخاذ ماترونة مناسبا بحقهم — بۆ ئەنجامدانی ئەوەی بە پێویست دەزانن بەرامبەریان) ، زەکیە ئیسماعیل ئاماژە بەوەش دەکات، لەو بەڵگەنامەیەدا باسی تەمەنی ئەو منداڵانە کراوە نەك ناوەکانیان ،کە تەمەنیان لە نێوان ٢ مانگ تا ٤ ساڵدا بووە، ژمارەی ئەو وەجبەیەی یەکەمیان زیاتر لە ٢٠٠ منداڵی کورد بووە، ئەو مندالانە بەپێی هەندێ زانیاری ئەوانە ئەو کات بردراونەتە (القریە العراقیە ٩ کە لە ساڵی ١٩٨٠ دامەزرێندرا بوو، دەکەوێتە بەرەی کەرخ لە بەغدا، هەروەها هەندێ زانیاری باس لەوە دەکەن کە ئەو منداڵانە بەو حسابەی سەرۆك کۆمار باوکیانە بەناوی ئەوەوە تۆمار کراون، دواتر خراونەتە ناو سوپای مێردمنداڵانی سەددام و سوپای فیداییەکانی سەددام. ٥٩

*دکتۆرە زەکی ئیسماعیل حەقی، کوردی فەیلیە و لە بەغداد لەدایك بووە، دکتۆرای هەیە لە یاسای نێودەوڵەتیدا و لە دوای پرۆسەی ئازادی عێراق لە ئەمریکاوە دەگەڕێتەوە عێراق و لە ئازاری ٢٠٠٤ دەبێتە راوێژکاری وەزارەتی دادی عێراق، لە ساڵی ٢٠٠٦ دەبێتە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق. لە ساڵی ١٩٥٤ بۆتە ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردستان و لە شۆڕشی ئەیلولدا دەبێتە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی، هاوکات سکرتێری یەکێتی ئافرەتانی کوردستان بووە لە ساڵی ١٩٧٠.

بەڵام بەپێی بەڵگەنامەیەکی (القیادە العامە للقوات المسلحە) فەرماندەی گشتی هێزە چەکدارەکانی عێراق ، کە لە ١٩٨٨/٤/٢٣ دا ئاراستەی فەیلەقی یەك کراوە، کە ئەوکات عەمید روکن عەدنان ناجی فەرماندەی بووە، فەرمان دەدات ئەو (٢٥٠) تێکدەر و بەکرێگراوەی کە دەستگیریان کردوون (پیاوەکان) بنێردرێنە فەرماندەیی فەیلەقی (٤) کە بنکەکەی لە عەمارەیە ، ئافرەتەکان بنێردرێنە فەرماندەی فەیلەقی (٣) کە بنکەکەی لە بەسرا بوو، منداڵەکانیش بنێردرێنە سەربازگەکانی مەشقی تانك و زرێپۆش لە تکریت. ٦٠

بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٠

ب– فرۆشتنی کچانی ئەنفال بە وڵاتانی دەرەوە

سەرەرای دەستدرێژی کردنە سەر ئافرەتان لەناو زیندانەکان و دواتریش فرۆشتنی بەشێك لە کچان و ئافرەتان، بەپێی زۆرێك لە بەڵگەنامەو گێڕانەوەی شایەتحاڵەکان، بەشێکی زۆری کچان و ئافرەتان فرۆشراون بە وڵاتانی ناوچەکە، چونکە بەشی زۆری ئەو کەسانەی ئەنفال کران و نەگەڕانەوە لە رەگەزی مێ ئەوانەن کە تەمەنیان لە نێوان ١٢ بۆ ٣٠ساڵیدایە، چونکە لە دوای بردنیان لە زیندانەکانی دبس و تۆپزاوا ئیتر نەبینرانەوە، هەر وەك ئەمین جەلال ئەمین لەدایك بووی ١٩٣٤ی گوندی هەیدەربەگی سەر بە ناحیەی ئاغجەلەر دەڵێت: کچە جوان و جاحێڵەکانیش کەس نەیدەزانی بۆکوێیان بردوون و چییان بە سەر هات، ئەوەندە ئەزانین تاوەکو تۆپزاوا هەمووماں پێکەوە بوین و لەوێ لە یەکتر جیاکراینەوە . ٦١

بەپێی زۆرێك لە بەڵگە و گێڕانەوەکان رژێمی بەعس، دەرگای بۆ میسریەکان کردۆتەوە کە ئەو کچانە ببەن بۆ خۆیان، لە دیارترین بەڵگەنامەش، بەڵگەنامەی فرۆشتنی (١٨) کچی ئەنفالە بە وڵاتی میسر ، بەپێی بەڵگەنامەی ژمارە (٦٠١) ساڵی ١٩٨٩ رژێم لەسەر داوای وڵاتی میسری عەرەبی (١٨)کچی کوردی ئەنفال رەوانەی مەلهاکانی ئەو وڵاتە دەکات ، هەر وەك لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە :\

به ناوی خوای گەروە و میهرەبان

نهێنی و زۆر بەپەلە — ژمارە / ١٦٠١

بەڕێوەبەرایەتی هەوالگری پارێزگای کەرکوك — بەروار / ١٠ / ١٢ / ١٩٨٩

بۆ / بەڕێوەبەرایەتی موخابەراتی گشتی

بابەت / جێبەجێ کردن

دوای ئاماژەی راستەوخۆ لە لایەن سەرکردایەتی سیاسییەوە ، هەڵسایین بە ئەنجامدانی پرۆسەکانی ئەنفالی (یەکەم و دووەم) ، کە تیایدا کۆمەڵێکی جۆربەجۆرمان لە هاولاتیانی ئەو ناوچانە دەستگیرکرد ، لەگەڵ ژمارەیەکی بەرچاو لە کچان کە تەمەنیان لە نێوان (١٤ - ٢٩) ساڵیدان ، هەروەها بەپێی فەرمانەکانی ئێوەی بەڕێز ژمارەیەك لەو ئافرەتانەمان رەوانەی " مەلهاو یانە شەوی‌یەکانی " ولاتی میسری عەرەبی کرد ، ئەویش لەسەر داوای خۆیان واتە " دەولەتی میسر " ، ئەمەش لیستی ناوی سەرجەم ئەو کچانەن لەگەڵ تەمەنەکانیان بفەرموون بۆ ئاگاداریتان لەگەڵ رێزدا :

ناوەکان	تەمەن
گەلاوێژ عادل رەحیم	١٧
چیمەن نازم عەباس	٢٣
لەیلا عەباس جەوهەر	٢١
لەمیعە نازم عومەر	١٩
پەیمان شوکر مستەفا	١٦
خۆراسان عبداللە تۆفیق	٢٠
قەدری‌یە ئەحمەد ئیبراهیم	١٧

گولیلك ئیبراهیم عەلی	١٩
خەولە ئەحمەد فخرالدین	٢٥
عیسمەت قادر عەزیز	٢٤
نەجیبە حەسەن عەلی	١٨
حەسیبە ئەمین حەمزە	٢٩
شلێر حەسەن عەلی	٢٠
شوكریە رۆستەم محەمەد	٢٧
حەسیبە هیدایەت ئیبراهیم	١٥
كوێستان عەباس مولود	٢٦
سروە عوسمان كەریم	١٧
سۆزە مەجید بەسیم	٢٩

ئیمزا

بەڕێوەبەری موخابەراتی پارێزگای كەركوك

٢٠ / ١٢ / ١٩٨٩

(بڕوانە پاشكۆی ژمارە ١١)

بڵاوبوونەوەی ئەم بەڵگەنامەیە زۆرترین کاردانەوەی بە دوای خۆیدا هێنا، بەوەی هەندێك بە دروستی دەزانن و هەندێکیش بە نادروستی دەزانن، چۆنیەتی بڵاوبوونەوەی ئەو بەڵگەنامەیە بەم شێوەیەیە:

د. زەکی ئیسماعیل حەقی، کە ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق بووە لە هاوپەیمانی شیعەکان لەساڵی ٢٠٠٦، ئاماژە بەوە دەکات کە ئەو بۆ یەکەمینجار ئەو بەڵگەنامەیەی بڵاو کردۆتەوە، رایدەگەیەنێت: من راوێژکاری وەزارەتی داد بووم، نوسینگەکەم لە سەرەوەی نوسینگەی پۆڵ بریمەر حاکمی عێراق بوو، ژمارەیەك لاوی رۆژنامەنوس و کارمەندی دیکەی عێراق لەو کۆشکەدا دەمانەوە، شەوێك یەکێکیان پێی بەر وێنەیەك دەکەوێ و وێنەکە بەردەبێتەوە کە گەنجینە (خزنە) یەکی لە پشتدا دەبێ و هاوار دەکات (١٠٪)ی بۆ منە و خۆم دۆزیمەوە، ئەو گەنجە وای دەزانی خەزێنەی پارەیە، ئەمریکیەکان هاتن وتیان کەس نابێ بیکاتەوە تاوەکو جەنەراڵ کامبلی قازی هێزەکانی ئەمریکا نەیەت.

د. زەکیە بەردەوام دەبێت و دەڵێت، کە جەنەراڵ کامبل هات و گەنجینەکە کرایەوە یەکسەر سەدان بەڵگەنامە بەدەرکەوتن و هەندێکیان کەوتنە سەر زەوی، لاوەکە دەگریا دەیگوت هیچم دەستنەکەوت، زۆر کاسێتی ڤیدیۆیی کۆبوونەوەکانی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراقی تێدا بوو، د. زەکیە ئەوە دەخاتە روو کە بەڵگەنامەی ئەو ١٨ کچە من لەوێ بینینم کە لە موخابەراتی کەرکوکەوە نێردراوە، هەروەها دەڵێ تەنها ١٨ کچ نین بەڵکو ٧٥ کچ دراونەتە وڵاتە عەرەبیەکان. ٦٢

سەرجەم ناوەکانی ناو بەڵگەنامەکە راستن و بونیان هەیە، بەشێك لە کەسوکارەکەیان لە دووزخورماتو وە بەشێکیشیان لە کفری نیشتەجێن، بەشارەت ئەمین هەمزە، کە برای حەسیبە ئەمین هەمزەیە لەگەڵ هەردوو کچەکەی نەجیبە حەسەن عەلی ١٥ ساڵ و شلێر حەسەن عەلی ١٢ساڵ کە ناویان لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە، لەگەڵ حەسیبە هیدایەت ئیبراهیمی براژنی ، دەڵێ (لە پاش ئەنفالکردنیان لە گوندی وارانیی خواروو هێنایانە دوزو و لەوێوە بۆ تۆبزاوا وە پاشان بۆ دبسیان بردن ، ئێمە تا ئەوێ هەواڵیان ئەزانین ئەویش بە هۆی نیعمەت وارانی کەتا دبس لەگەڵیان بوو پاشان ئەو بەربوو ، ئێمە تا ئەمساڵ هەواڵیانمان نەئەزانی بەڵام کاتێك

زانیمان ناویان لەبەڵگەنامەکەدا هاتووە زۆرمان پێ خۆشبوو ، بەڵام کاتێك زانیمان ناردویانن بۆ میسر زۆر ناڕەحەت بووین چونکە ئەوان بەزۆر براوون، ئەوان زۆر بە رەوشت بوون، لەگەڵ ئەوەشدا خوادەکا ئەوان سۆراغیان دەبێت و دێنەوە زۆر پێ خۆشحاڵ دەبین، خوشکەکەم حەسیبە خۆی و پیاوەکەیی و شەش کچی ئەنفالە ، بەڵام ناوی دوو کچیان لەبەڵگەنامەکەدا هاتووە، هەروەها براو برازنەکەشم ئەنفالە)٦٣

هەروەها مام هیدایەت ئیبراهیم و فەتحیەیە جەلالی دایکوباوکی حەسیبە هیدایەت ئیبراهیم کە ناوی لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە سەرەتا مام هیدایەت وتی (ئێمە کاتێ زانیمان هەواڵی کچەکەمان هەیە زۆرمان پێ خۆش بوو بەڵام کە بۆمان دەرکەوت نێردراون بۆ میسر ، زۆر جەرگبڕ بوو چونکە کچەکەمان زۆر رەوشت بەرز بوو ... چی بکەین... حەمد بۆ ئەو خوا ..... وەڵاهی دەسەڵاتم هەبوایە پەنجا بەعسیم ئەکوشت ..... بەڵام ئاخ خ خ .. چی بکەم پیری و نەخۆشی)، هەروەها فەتحیەجەلالی دایکی دەڵێ : کچەکەم سێ ساڵ بوو شووی کردبوو منالی نەبوو ، پیاوەکەشی ئەنفالە ئیتر نازانم ئەڵێن ناردویانە بۆ مەلها ، ئیمە ،هەرکات بێنەوە وەك نوری چاومان رێزیان لێ دەگرین) ٦٤

لە لایەکی ترەوە نامق عبداللە تۆفیق کە برای خۆراسان عبداللە تۆفیقە و کچەکەی بە ناوی چیمەن نازم عەباس ناویان لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە ،دەڵێ : خوشکەکەم چوار منالی هەبوو مێردەکەشی ئەنفالە ، بە راستی بە بیستنی هەواڵەکە لە لایەك زۆرمان پێ خوش بوو کەماون، لە لایەك مردنمان دەخواست، هەرچەندە شتەکە هیچ دەسەڵاتی ئەوانی تێدا نیە ، بەڵام ئەوەی لامان گرانە ئەوەیە کە کەس لە کاربەدەستان بە دەنگمانەوە نەهاتوون ، وەفدێکیان نە ناردووە بۆمیسر بۆ ئەوەی سۆراغیان بزانین) ٦٥

ئەم بەڵگەنامەیە زۆرترین لێکدانەوەی بۆ دەکرێت، زۆرێك پێیان وایە بەڵگەنامەیەکی ناڕاستە و زۆرێکیش پێیان وایە دروستە، هەندێکیش پێیان وایە بەڵگەنامەکە ناڕاستە بەڵام فرۆشتنی کچانی ئەنفال راستەیەکی حاشا هەڵنەگرە، لێرەدا شیکاریەکی ورد بۆ لایەنی راستی و ناڕاستی ئەو بەڵگەنامەیە دەکەین.

یەکەم/ راستی بەڵگەنامەکە

راستی و دروستی بەڵگەنامە پەیوەستە بە چەند خاڵێکەوە لەوانە:

١. ئەو کەسەی بەڵگەنامەکەی بڵاوکردۆتەوە، خۆی دکتۆرای لە یاسای نێودەوڵەتیدا هەیە و کوردی فەیلیە و یاساناسێکی نێودەوڵەتیە، هەروەها خۆی بەڵگەنامەکەی لە سندوقێکی ناو کۆشکەکانی سەدامدا دەست کەوتووە، واتا لە دەستی یەکەم بووە لە دەستی کەسی دووەم وەری نەگرتووە.

٢. ناوی تەواوی ئەو کچ و ژنانەی لە بەڵگەنامەکەدا هاتووە راستن و هەموویان لە پرۆسەی ئەنفالدا، بەرکەوتوون و نەگەڕاونەتەوە.

٣. شوێنی بەڵگەنامەکە لە کەرکوکەوە نێردراوە بۆ بەڕێوەبەریتی ئاساییشی گشتی، واتا لەو پارێزگایەوە کە ئەو کچ و ژنانەی لێ گیراون و لەو زیندانەش (تۆپزاوا) کە ئەوانی لێ زیندانی کراون.

٤. شایەتحاڵەکان خۆیان ئەو کچانەیان بینیوە کە لە لایەن میسرەکانەوە براون، " ئەڵماس پیر داود هەیاس " کاکەیی لەدایك بوی ١٩٣٩ ی شاری کەرکوکە دەڵێت (من لەساڵی ١٩٨٨ کریکاربووم لە باخچەی " مەقەڕی قیادەی جەیشی شەعبی لیوای کەرکوك " بەیانیەك کارم دەکرد لە حەدیقەکەدا سێ میسری لە بەصرەوە هاتبوون ،هاتن بۆ لای " سەردار " زابت تەوجیهی سیاسی ، وتیان هاتوین بۆ ژنی کورد ، ئەویش زانیاری نەبوو لەسەر شتی وا بۆیە حەبسی کردن ، بەیانی "قایدی جەیشی شوعبە " ناتق هات سەردار پێی وت : ئەوانە هاتوون بۆ ژنی کورد، تو هیچ زانیاریەکت هەیە لەسەریان، ناتقیش وتی من هیچ مەعلوماتێکم نیە بۆیە دەچم بۆ (فەرع) واتا فەرعی کەرکوکی حیزبی بەعس، نا تق چوو پاش نیوسەعات گەڕایەوە، بە سەرداری وت ئەو سێ میسریە بێنن ،بەڵێ شتی وا هەیە، لەگەڵ خۆیدا سواری کردن چون بۆ مەعەسکەری تۆپزاوا، کە هاتنەوە مەقەڕی قیادە سێ ئافرەتیان لەگەڵ خۆیان هێنابوو، بە چاوی خۆم هەرسێ ئافرەتەکانم بینی ، تەمەنیان لەنێوان " ١٨ - ٢٠ "ساڵ دەبوون و جلوبەرگی کوردییان لەبەردا بوو، دواتر ئافرەتەکانیان برد و رۆیشتن) ٦٦

٥.	بەڵگەیەكی تری فرۆشتنی كچانی ئەنفال بە وڵاتی میسر، فرۆكەوانێكی میسریە كە خۆی كچە ئەنفالەكانی بینیوە لە میسر، كە لە لایەن مستەفای حەسەنە گەورە، چالاكی بواری ئەنفالەوە قسەی لەگەڵ كراوە و ئاوا دەیگێرێتەوە:

لە فرۆكەخانەی برۆكسل بە ڕێكەوت ژنێكی مەغریبیم ناسی كە دوو منداڵی جوانكیلەی پێ بوو، دوای ئەوە وتم كوردم و لەڕێكخراوی چاك كار دەكەم لەسەر دۆسیەی ئەنفال و هەڵەبجە، یەكسەر پێی ووتم ئۆی مێردەكەم فرۆكەوانێكی میسریە و زۆر جار باسی بیرەوەریەكانی خۆیم بۆ دەكات ، یەكێك لەو چیرۆكانەی باسی هاتنی كۆمەڵێك كچی كورد بوو لە ساڵی ١٩٨٨ بۆ فرۆكەخانەی قاهیرە، وتم بەڵكو قسە لەگەڵ مێردەكەت بكەم و سۆراغێكیان بكەین، وتی بە سەر چاو هەر كە گەڕامەوە قسەی لەگەڵ بكە ئەوەش ژمارە تەلەفۆنی ماڵمانە.

دوای حەفتەیەك تەلەفۆنم بۆیان كرد، مێردی ژنەكە كە فرۆكەوانێكی خانەنشینكراوە ناوی حیكمەت بوو زۆر میهرەبان بوو وتی هەرچیەك بە من بكرێت بۆتی دەكەم، وە وتی من بە چاوی خۆم دەیان كچی كوردم بینیوە هەندێكیان هەر لە فرۆكەخانە ئەفسەر و فرۆكەوانەكان بۆ خۆیان بردیانن، وتم دێم بۆ لات بەڵكو یەكێكیان بدۆزینەوە، وتی زۆر چاكە من وەزیری ناوخۆ برادەری كۆنمە دەچین داوا لەو دەكەین، لە بەختی ڕەشی ئێمە هێندەی نەبرد ئەو فرۆكەوانە نەخۆشكەوت و ماڵئاوایی لە ژیان كرد، فریای ئەوە نەكەوت سۆراغێكمان بۆ بكات، بەڵام لەمیانەی ئەو چەند جارەی بە تەلفۆن قسەمان كرد، زۆر ڕاشكاوانە دەیوت ئەو خۆی بینیونی و ئەو كچانەی كە زۆر جوان بوون ، ئەفسەرەكان بۆ خۆیان بردیانن.٦٧

بۆیە ئەو بەڵگەنامەیە، چۆن ئەو ناوانەی دەست كەوتووە، بۆچی ناوی كەسی تری تیا نیە كە چەندین ژن و كچی تر لەگەڵیاندا گیراون، ئەو بەڵگەنامەیە بۆچی لە سندوقێكی ماڵی سەدامدا بووە و بە نهێنی هەڵگیراوە، هەموو ئەو شایەتحاڵانەی كە میسرییان بینیوە و هاتوون داوای كچی كوردیان كردووە، ئاماژەن بۆ دروستی بەڵگەنامەكە و فرۆشتنی كچی ئەنفال بە وڵاتی میسر و ولاتانی تری عەرەبی.

دووەم/ نادروستی بەڵگەنامەکە

هەموو بەڵگە و گێڕانەوەکان ئاماژەن بە فرۆشتنی کچان و ژنانی ئەنفال بە وڵاتانی ناوچەکە بەڵام بەڵگەنامەی فرۆشتنی (١٨) کچی ئەنفال بە شێوەیەکی رەسمی فرۆشرابن بە وڵاتی میسری، ئەگەر بە وردی بە دواداچوون بۆ ئەو پرسە بکرێت و لێکۆڵینەوەی زانستی بۆ ئەو بەڵگەنامەیە بکرێت، چەند خاڵێکی نادروستی تێدا بەدی دەکرێت لەوانە:

١- بەڵگەنامەکە تەنها کۆپییەکەی بڵاوبۆتەوە و وێنە ئەسڵیەکەی تا ئێستا نەبینراوە، چونکە لە ناوەندە یاساییەکاندا کاری پێناکرێت.

٢- بەرواری بەڵگەنامەکە، مانگی ١٢ی ١٩٨٩ یە و تا زیاتر لە ساڵێك و ٨ مانگ بەسەر قۆناغی سێیەمی پرۆسەی ئەنفالدا تێپەریوە، کە ئەو کچانەی تیادا ئەنفالکراوە، بۆیە سەرجەم ئاماژە و بەڵگەکان ئەوە دەخەنە روو کە لەدوای کۆکردنەوەیان لە تۆپزاوا و پۆلێنکردنی ئەنفالەکان دوای چەند مانگێکی کەم ئەوانەی لەناوبران و سەرنگومکران، لەو ماوەیەدا واتا لە نێوان مانگی (٤ بۆ ١٩٨٨/٩) سەرجەم پرۆسەی زیندەبەچاڵ و سەرنگومکردن و ئازادکردنی بەشێکیان کۆتایی هات، چونکە قۆناغی سێی ئەنفال لە ٧ بۆ ٢٠ی نیسانی ١٩٨٨ی خایاندوو دواتر سەرجەم ئەوانەی گیران رەوانەی تۆپزاوا کران، بەڵام بەپێی گێرانەوەکەی (عوزێر ، عومەر ، ئیبراهیم) کە لە گوللە بارانکردنەکانی زیندەبەچاڵکردن رزگاریان بوو، ئاماژە بەوە دەکەن لە ١٥ و ١٧ی نیساندا پرۆسەی زیندەبەچاڵ کردنیان کراوە، واتا دوای دەستگیر کردنیان و یەك دوو رۆژێك مانەوەیان لە تۆپزاوا یەکسەر بۆ زیندەبەچاڵ براون.٦٨

٣-	له بەڵگەنامەکەدا ئاماژە بەو کچانە دەکات و دەڵێت کۆمەڵێك کچی ئەنفال کە تەمەنیان لە نێوان (١٤ بۆ ٢٩) ساڵیدایە بەڵام هیچ یەکێك لە کچەکان کە تەمەنەکانیان بەرامبەر ناوەکانیان نوسراوە لە بەڵگەنامەکەدا ١٤ ساڵ نیە، لە ١٥ ساڵ بەرەو ژوورە.

٤-	بەڵگەنامەکە باس لە کۆمەڵێك کچ (فتیات) دەکات، بەڵام زۆربەیان ژنن، بۆ نمونە(حەسیبە ئەمین هەمزە، هەردوو کچەکەشی لەگەڵ خۆیدایە، بە ناوەکانی نەجیبە حەسەن عەلی و شلێر حەسەن عەلی)، هاوکات (خۆراسان عەبدوڵا ، کچەکەشی لەگەڵی دایە بەناوی چیمەن نازام)

٥-	بەڵگەنامەکە دەڵێت ئەو کچانە لە پرۆسەی ئەنفالی یەك و دوو دەستگیر کراون، بەڵام ئەوان سەرجەمیان لە قۆناغی سێیەمی ئەنفال دەستگیر کراون. ٦٩

٦-	لە رووی یاساییەوە دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق ئەو بەڵگەنامەیەی بە نایاسایی لە قەڵەمدا و رەتیکردەوە، لە دانیشتنی دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق لەسەر کەیسی ئەنفال کە (٢٠٠٦/٨/٢١ تا ٢٠٠٧/٦/٢٤) بەرێوەچوو، لە یەکێك لە دانیشتنەکاندا ئەو بەڵگەنامەیە دەخرێتە بەردەم ، دادوەر محەمەد عرێبی، دادوەری دادگای باڵای تاوانەکانی عێراق لە کەیسی ئەنفال، بەڵام دوای خوێندنەوەی دەقی بەڵگەنامەکە لەناو هۆڵی دادگا دادوەر رەتی کردەوە و رایگەیاند، ئەو بەڵگەنامەیە هیچ بنەمایەکی یاسایی نیە و تەنها وەرەقەیەکی کۆپیە، لەناو هۆڵی دادگاکەدا تۆمەتبار (صابر دووری، کە لە سەردەمی ئەنفالدا بەریوەبەری هەواڵگری سەربازی عێراق بووە) قسەی لەسەر بەڵگەنامەکە کردووە و وتویەتی: ئەو بەڵگەنامەیە سیاقی نوسینەکەی هەڵەیە، چونکە ناکرێت دەزگای هەواڵگری ناوخۆی پارێزگایەك

مامەڵە لەگەڵ دەوڵەتێکدا بکات،ئاماژەی بەوەشکردووە کە قەت عێراق ئەوەندە ئاستی نزم نەبووە بەوشێوەیە کتاب بنوسێت، هاوکات ئەیاد کاکەیی پارێزەری دەستەی داکۆکیکار لە کەیسی ئەنفال رایدەگەیەنێت، ئەو بەڵگەنامەیە لە رووی یاساییەوە تەواو نیە و نایاسابیە و دادگا رەتی دەکاتەوە، بەوەی هەم بەڵگەنامەکە جگە لە وەرەقەیەکی کۆپیکرا و هیچ شتێك نیە و سیاقی نوسینەکەشی هەڵەیە چونکە مامەڵەی دەوڵەت لەگەڵ دەوڵەتێکی تر لە رێگەی باڵیۆزی و پەیوەندیە رەسمیەکانیەوە دەبێت نەك دەزگای هەواڵگری. ٧٠

٧- هەریەك لە جەلال تاڵەبانی سەرۆك کۆماری عێراق و مەسعود بارزانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان، بەڵگەنامەکە بە ساختە لەقەڵەم دەدەن، ئەحمەد مەجید، کە هاووڵاتییەکی ناوچەی گەرمیانە دەڵێت چوار لەو کچانە ئامۆزای ئەون، ناوبراو بەرپرسی نوسینگەی کوردۆسایدە لە گەرمیان رایدەگەیەنێت، ئەو چوار کچەی کە خزمی منن خەڵکی ناوچەی نەوجولن ئەوکات دانیشتووی نەوجول و حەیدەرە سوور بوون، کە بریتین لە گەلاوێژ عادل ١٥ساڵ، چیمەن نازم ١٤ ساڵ، لەیلا عەباس ٣٠ ساڵ، عیسمەت قادر ٤٠ ساڵ".

ئەحمەد مەجید، ئاماژە بەوەش دەکات، چوار ساڵ لەمەوبەر لە قەزای دوکان چاویان بە تاڵەبانی کەوتووە و داوایان لێ کردووە لە بارەی چارەنووسی ئەو هەژدە کچەوە قسە لەگەڵ حکومەتی میسر بکات، بەڵام مام جەلال گوتی بەڵگەنامەکە ساختەیە، هاوکات مەسعود بارزانی سەرۆکی هەرێمی کوردستان، پێیان رادەگەیەنێت کە ئەو بەڵگەنامەیە دروست نیە و ساختەیە.٧١

سێیەم/ بەدواداچوونی کچە فرۆشراوەکان

تا ئێستا چەندین کەس و لایەن بە شێوەی ناڕەسمی لە ولاتی میسر بەدواداچوونی بۆ پرسی ئەو ١٨ کچەی ئەنفال کردووە، کە لە بەڵگەنامەکەدا ناویان هاتووە، لە چەند کاتێکی دیاری کراو، لە ساڵی ٢٠٠٦ تا ٢٠٠٨، بەدواداچوون کراوە، من لێرە تێروانینی یەکێك لەو کەسانە دەخەمە ڕوو کە راسپێردراوە و بە وردی بەدواداچوونی بۆ ئەو کەیسە کردووە و چەندین نادی کلاّپ گەڕاوە. ئەو کەسە بە هۆی هەستیاری کۆمەلاّیەتی بابەتەکەوە نەیویست ناوی بلاّوبکرێتەوە، ئاماژەی بەوە کرد، سەرەتا لە ساڵی ٢٠٠٧ ، چۆتە (شارع الهرم) کە سەرجەمی نادی شەوانەیە، تەواوی ئەو نادیە شەوانییانە گەڕاوە، بە وردی هەواڵی پرسیوە بەلاّم سەرجەمیان رەتیانکردۆتەوە کچی کورد لەو نادیانە بووبن، هەرچەندە ئەم نائومێد دەبێت، بەلاّم لە ساڵی داهاتوو بە هۆی پەرۆشی بۆ پرسەکە بەدواداچوونەکانی بەردەوام دەبێت لە ٢٠٠٨دا دەچێتە (رۆیاڵ کینگ) کە نادیەکی شەوانەی بەناوبانگە ،بە وردی لەگەڵ بەڕێوەبەری کارگێڕی ئەو نادیەدا قسە دەکات بەناوی (امجد) کە زیاتر لە ١٥ ساڵ بووە بەڕێوەبەری کارگێڕی ئەو نادیە شەوانەیەیە و دەیان نادی تر بووە، ئەم بە شێوەیەك قسەی کردووە کە سەرە داوی دەست کەوێت، پێی وتووە: من هاتووم بۆ رابواردن بۆ ئێرە بەلاّم حەزم لە ئافرەتی میسری نیە، ئەڵێن هەندێك ئافرەتی کورد هەن زۆر جوانن، لەم نادیانەن ئەگەر بۆم بدۆزیتەوە، چەندێك بڵێی پارەت دەدەینێ ،پارەمان زۆر پێیە، (بێگومان ئەو کەسە کەسێکی موتەدەیینە بەلاّم تەنها بۆ ئەوەی سەرە داوی دەست کەوێت ئەم قسانەی کردووە) ئەڵی ئەمجەد رۆی فایلی دەیان ساڵی پێشووی هێنا، زۆر گەڕا بەلاّم هیچی دەست نەکەوتووەوە وتوشیەتی من دەیان ساڵە لەم نادیانە کار دەکەم نەم بیستووە کچی کوردی لێ بێت.

ئەو کەسەی کە بەدواداچوونی بۆ ئەو کچانە کرد رایگەیاند، من دوای دوو بۆ سێ ساڵ گەڕان گەیشتم بەو ئەنجامەی کە ئەو کچانە ئەگەر فرۆشراشبێتن بە میسر نەبراونەتە نادی کلاپ و مەلهاو یانە شەوانیەکان، بەو پێیەی ئەوان چەند مەرجێکیان هەیە بۆ وەرگرتنی کچان بۆ ئەو شوێنانە لەوانە:

١- دەبێت شارەزاییەکی باشی لە سەماکردندا هەبێت.

٢- لەشولارێکی جوان و رێکی هەبێت.

٣- تەمەنی لە ٢٠ ساڵ زیاتر نەبێت،

٤- دەرچووی پەیمانگایەکی تایبەت بێت بەو بوارە.

٥- ئەزموونی هەبێت و ئارەزووی لەو بوارەدا هەبێت، چونکە ئەو پیشەیە لە میسر ئاساییە و بە سەدان کچ ئامادەن ئەو کارە بکەن.

بەڵام ئەو کچانە هیچ یەکێك لەو مەرجانەیان تیا نەبووە، شارەزا نەبوون، ئەزمونیان نەبووە، زۆربەیان تەمەنیان گونجاو نەبووە، چونکە دایك و کچی پێکەوە تیابووە، بە وتەی کەسوکارەکەیان (خۆراسان عەبدوڵا تەمەنی ٥٠ ساڵ بووە عیسمەت قادر تەمەنی ٤٥ ساڵ بووە، هەر یەکەیان چەند منداڵێکیان هەبووە)

ئەو پێشی وایە میسر پێشتر دەزگای موخابەراتی زۆر بەهێز بووە هەر کەس چوبێتە ئەو وڵاتە فایلی بۆ کراوتەوە و ناوی تۆمار کراوە، بەڵام ئەو کەسە دوای سۆراغێکی زۆر هیچ هەواڵێکی ئەو ١٨ کچەی نەبیستووە، بەڵام تەنها یەك کچی هەڵەبجەیی کە لەدوای کیمیابارانی هەڵەبجە لە بەغداد بووە و شووی بە میسریەك کردووە و لەوێ چەند جارێك بینیویەتی، هاوکات خۆی دانیشتن و گفتوگۆی لەگەڵ ١٥ ژنی کورددا کردووە لە میسر کە ٢ یان خەڵکی سلێمانی بووە، بەلام ئەوان خۆیان لە نێوان ساڵانی ١٩٨٠ بۆ ١٩٩٠ شوویان بە پیاوی میسری کردووە، تەنانەت هەیانە لە ٢٠١٠ شووی بە پیاوی میسری کردووە. ٧٢

ئەم رووداوە چەندین کاردانەوە و هەوڵی بەدوای خۆیدا هێنا، رێکخراوی چاك لە ٢٠٠٦/٤/١٢ خۆپیشاندانێکی بۆ بەردەم کونسوڵخانەی میسر لە سوید رێکخست، بۆ ئاشکراکردنی چارەنووسی ئەو ١٨ کچەی ئەنفال و هەڵوێستی حکومەتی میسر سەبارەت بەو پرسە، کونسوڵی میسر وەڵامێکی کورتی چاك و خۆپیشاندەران دەداتەوە بەوەی (کە حکومەتی میسر بە رەسمی ئەوە بە رێکخراوی چاك رادەگەیەنێت، کە پێشووتریش لێکۆڵینەوەی سەبارەت بەو مەسەلەیە کردووە، بەڵام هیچ راستیەکی تیا نیە.

بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٢ دەقی بەیاننامەکەی چاك

هاوکات رۆژی ٢٠٠٦/١٢/١٣ وەفدێکی چاك (سەلاح سۆڤی و قادر نادر) سەردانی سەفارەتی میسریان کرد لە شاری ستۆکهۆڵم کە لە لایەن سەفیر و قونسوڵی میسر (فامح فتوحی – هەیسەم موختار) پێشوازی کران، سەبارەت بە بەڵگەنامەی فرۆشتنی کچانی کورد بە وڵاتی میسر گفتوگۆیان کردووە، داوا دەکەن بە فەرمی وەڵامی کورد بدەنەوە نەك بە زارەکی چونکە ئەوە چەنیدین جارە تەنها بە زارەکی وەڵام دەدەنەوە، باڵیۆزی میسر ئاماژە بەوە دەکات کە لە ساڵی ١٩٨٩ کە باس لەو دۆکیۆمێنتە دەکرێت، پەیوەندیەکانی نێوان حکومەتی میسر و بەعس زۆر خراپ بووە، دواتر وتی ئێمە ٧٥ ملیۆنین ئەوانەی لە یانە شەوانیەکانمان کار دەکەن کەم نین تا پێویستمان بەو ١٨یەش بێت، ئامادەش نین بە فەرمی و دۆکیۆمێنت وەڵامی داخوازیەکی لەم چەشنە بداتەوە. ٧٣

لێرەوە گومانی تێدا نیە کە ژمارەیەکی زۆر لە کچە ئەنفالکراوەکان بێسەروشوێنن و بەشێکی زۆریشیان نێردراون بۆ وڵاتانی عەرەبی بەڵام تا ئێستا بەڵگەیەکی راستوڕوون لە بەردەستدا نیە و ئەوانەی باس دەکرێن تەنها بە قسەیە و لە بواری دۆکیۆمێنت و بەڵگەنامەی راستەقینەدا لە بەردەستدا نین.

چوارەم/ فرۆشتنی کچان بە سعودیە و سومالٚ و کوەیت و ئیمارات

لەگەڵ ئەوەی تەنها باس لە فرۆشتنی کچانی ئەنفال دەکرێت بە ولاتی میسر، بەڵام لە زۆرێك لە وڵاتانی کەنداویشدا کچی کورد هەن و زۆربەیان لە پرۆسەی ئەنفالدا گیراون و بەو وڵاتانە فرۆشراون، قادر نادر چالاکی بواری ئەنفال ئاماژە بەوە دەکات لە یەکێك لەسیمنارەکانی سەنتەری ئۆلف پالمە لە شاری ستۆکهۆڵم، بە ڕیکەوت لەگەڵ (شەهلا حەفید) ژنێکی خەلکی خانەقینم ناسی ناوی(ئەمەل) بوو باسی فرۆشتنی ئەو ١٨ **کچە** ئەنفالکراوانەمان کرد، وتی لەگەڵ ژنێکی سۆماڵی دەرمانپێچ لە نەخۆشخانەی ئۆپساله لە سوید یەکترمان ناسی لە ساڵی ٢٠٠١ ، لە کاتی ئەوەی وتم خەلکی کوردستانم، وتی دەزانی لە گەرەکەکەی ئێمە لە (سۆماڵیا) زۆر ژنی کورد هەیە شوویان بە پیاوی سۆماڵی کردووە..؟؟

چەندین ژنی کورد لەسۆماڵ هەیە ؟ پرسیار ئەوەیە ، ژنی کورد لەسوماڵیا چی دەکات ؟ بە داخەوە دوای ماوەیەك زۆر هەوڵمان لەگەڵ ئەو ژنە دا کە زانیاری زیاتر لەسەر ئەو ژنە کوردانە بدات و بەدوایدا بچێت ،هاریکاری جددی نەکردین. ٧٤

زۆرێك لە دەنگوباسەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە لەکاتی داگیرکردنی کوەیت لە لایەن عێراقەوە کە سەربازێکی کورد ئەو کاتە لەم شەڕەدا بەشدار بووە، خوشکە ئەنفالکراوەکەی خۆی هێناوەتەوە.٧٥

تەنانەت کچی ئەنفال لە وڵاتی سعودیەش بینراون، (حاجی شەوکەت رەفعەت) مامۆستاو وتاربێژی مزگەوتی شوعله لە شاری خانەقین، کە لەساڵی ٢٠٠٢ دا حەجی کردووە یەکێك لەکچە ئەنفالکراوەکانی بینیوە لە سعودیە، مامۆستا حاجی شەوکەت دەڵێ : (من لەکاتی حەج کردندا لە بازاڕی مەککەدا بووم، پیاوێکی عەرەب کە زانی من کوردم وتی وەلا منیش ژنەکەم کوردە، ئەگەر حەزدەکەی ببینی با بچین بۆ شوقەکەمان ، چونکە ئەوانیش هاتبوون بۆ حەج شوقەیان گرتبوو لەمەککە بەلام خۆیان خەڵکی (نەجد) بوون کە شارێکی سعودیە لە نزیك سنوری عێراق ، کاتێك چومە شوقەکە ئافرەتە کوردەکەم بینی تەمەنی لەنێوان ٣٠

ـ ٣٥ ساڵ دەبوو ئافرەتێکی ژیرو هێمن بوو بەڵام زۆر بە ترسەوە مامەڵەی دەکرد زۆر دەترسا چونکە هێشتا بەعس مابوو لە ئەمن و ئیستخبارات دەترسا، هەرکە چەند وشەیەکی کوردی لە من بیست دەستی کردە گریانێکی بەکوڵ، پاشان هەناسەیەکی هەڵمژی و وتی تۆ بۆنی کەسوکارمت لێ دێت، بە ترسەوە روداوەکەی گێڕایەوەو وتی : خەڵکی دێیەکی نزیکی (دەربەندی خانم) لەشاڵاوەکانی ئەنفالدا و لە شەوێکدا ئێمەیان لەگەڵ دەیان کوڕوکچی گەنجدا بردە بیابان و هەرلەوێدا گوێم لەدەنگی دەستڕێژی گولله و هاوار و قیژەی خەڵك بوو، ئێمەیان برد بەرەو چاڵێکی گەورە و گوللەبارانیان کردین، بۆیە هەر لەوێدا بە چاوی خۆم دایکمم بینی کە بەرکەوت، بەڵام من بەرنەکەوتم لەبەر تاریکی سەربازەکان منیان نەبینی لەو چاڵە پڕ لە خوێن و مەرگە دوورکەوتمەوە بە ترسولەرزی زۆرەوە دوایی لەگەڵ ٢ کوڕ و ٢ کچی رزگار بوودا یەکمان گرت و بە درێژایی ئەو شەوە رێگەمان بڕی تا گەیشتینە ئاوەدانی و دێیەکی نزیك نەجدی سعودی، لەوێ لەماڵێکدا ماینەوە تا ماوەیەك، تا ئەم پیاوە عەرەبەم بینی کە هاموشوی گوندەکەی دەکرد و شووم پێ کرد یەکێك لەکوڕە رزگاربووەکان بووە (ولی امرم) .

ماموستا حاجی شەوکەت دەڵێ هەرچەندە لە ترسا ناوی خۆی نەوت بەڵام وتی ناوم ئوم محەمەدە و سێ منداڵیشم لەم پیاوە هەیە، هەرچەندە داوام لێ کرد بێتەوە کوردستان، پیاوەکە وتی من مانعم نیە ، بەڵام ئەو وتی من١٤ ساڵە لەگەڵ ئەم پیاوە دەژیم و کەسم نەماوە دایکوباوکم و کەسوکارم هەمووی زیندەبەچاڵ کراون).٧٦

لەگەڵ بڵاوبوونەوەی بەڵگەنامەی فرۆشتنی کچانی ئەنفال بە وڵاتی میسر، دەنگۆی فرۆشتنی کچانی کوردی فەیلی بە وڵاتی ئیماراتیش سەر هەڵدەدات، کە لە ساڵی ١٩٨٥ لەگەڵ ژمارەیەك کچی دیکەدا بە وڵاتی ئیمارات فرۆشراوە، کچەکە ئاوا چیرۆکی فرۆشتنی خۆی دەگێڕێتەوە.

پۆلی یەکەمی سەرەتایی بووم لە قوتابخانەی دەهانەی کچان لە بەغدا ، کە قوتابخانەکەمان دەکەوتە نزیك ماڵمان لە شەقامی کۆماری بۆ کفاحەوە کە دەکەوتە ناوەڕاستی بەغداد ، سروشتی ئەو گەڕەکە وەك گەڕەکێکی دژە بەعس ناسرابوو بە تایبەتی کە زۆرینەی کوردی فەیلی بوون ، بەعس بە تابوری پێنج و سیخوڕی ئێرانی دەناساندین .

سالی ١٩٨٥ دوای تەواوبوونی قوتابخانە گەڕامەوە ماڵەوە ، باشم لەبیرە ، نزیك بە کاتژمێر دوانزە و نیوی نیوەڕۆ بوو ، کاتێك سەیری ماڵمانم کرد ، باوکمودایکم لە سەر تەرمی داپیرەم دەگریان کە بە نەخۆشی وەستانی دڵ کۆچی دوایی کردبوو ، بەڵام ئەوەی سەرنجی ڕاکێشام و لە یادم ناچیت ، بوونی کۆمەڵێك پیاوی بەعس بە جلوبەرگی جەیش شەعبی لە ماڵمان بوون ، کە دەستی باوکمیان بەستابۆوە وە لە بەرچاوی ئێمە ، لێیان دەدا ، وەك ئەوەی ئەو کارەیان پێ ڕاسپێردرابێت ...ئەمە دواین بینینی من بوو بۆ باوکم ،کە دواتر بەرەو شوێنێکی نادیاریان برد و تەرمی داپیرەشم باوکی حەمید لەگەڵ کۆمەڵێك دراوسێمان لە نەجەف بە خاکیان سپارد، ئەم وێنەیە هەرگیز لە یادم ناچیت بە تایبەتی داپیرەم کە خۆشەویستی و سۆزێکی زۆرم بۆی هەبوو. کە لەو ماوەدا بەس هاوار و ناخۆشی کەوتە ناو ژیانم . بۆ بەیانیەکەی خۆم لەزیندان لەتەك ژمارەیەکی یەکجار زۆر لەژن و منالْ بینیەوە ، وە هەرگیز ئەو وێنە ناخۆشەم لە یاد ناچێت ، کاتێك جەلادەکانی زیندان بە بەر چاوی ئێمەوە ، جلی لەیلایان دا دەدڕی ، وە تێ نەدەگەیشتم بۆ وایان لەگەڵی دەکرد ، چونکە من هوشیاری وام نەبوو لەوشێوە رەفتارە بگەم بۆ وای لێ دەکەن (مەبەست لێرە تەمەنی بچووکی بووە ، تێ نەگەیشتوە بۆ لەزیندان بە زۆرەملێ کاری سێکسی لەگەل دەکرێت ...قادر) .

هەر لە هەمان ڕۆژ کاتێك شەو داهات و نوستین ، ئێمەی منالْانیان لە دایك و خزمەکانمان جیاکردەوە . بۆ ڕۆژی دواتر ، چەند ئۆتۆمۆبیلێکی سەربازی لەگەڵ

کۆمەڵێك سەرباز ئێمەیان بۆ قوتابخانەیەك ، گواستەوە کە نزیك بە ١٠ کاتژمێر لە بەغداوە دوور بوو ، بۆیەش دەڵێم ١٠ کاتژمێر چونکە کاتێك دەرچووین نزیك بە کاتژمێر ٨ی بەیانی بوو ، کە لەناو ئۆتۆمۆبیلەکان مناڵانم دەبینی دەچوونە قوتابخانە ، کاتێکیش گەیشتینە ئەو قوتابخانەیەی کە بۆمان دانرا بوو ڕۆژ لە ئاوابووندا بوو ، وە ناوچەیەکی بیابانی یەکجار ناخۆش بوو ، ژمارەمان نزیك بە ١٨ کچ بوو ، بۆیەش دەزانم ١٨ بوین چونکە من دواین کەس بوم و ژمارەشیان لەجلەکانمان دابوو کە هی من ١٨یەمین بوو ، بەڵام کوڕەکان ژمارەیان ٦ کوڕ بوو ، کەگەورەترینیان ٣ بۆ ٤ سال لە من گەورەتر بوو .

کاتێك گەیشتینە قوتابخانە ، بارودۆخێکی یەکجار جیا بوو ، ئامادەکاریەکی یەکجار باشیان لە کورسی نایاب و خواردن و شیرینی خۆشیان بۆ دانابووین ، کە لە ژیانم شتی وام نەبینیبوو ، جار جاریش کاتێك دەگریاین بواریان دەدایین بەڵام دواتر بە لێدان و هاوار کر دن بێدەنگیان دەکردینەوە .

لەم قوتابخانەیە ٤ ڕۆژ ماینەوە، کە هەموو ڕۆژ بەرپرسێکی سەربازی دەهات کە پۆلیسەکان سڵاوی سەربازییان بۆ دەکرد . لە رۆژی چوارەمدا ، کۆمەلێك پیاوی خەلیجی دزداشەلەبەر هاتن بۆ لامان بەڵام زۆر بە ڕێز و سۆزەوە ، مامەڵەیان لەگەڵ دەکردین و هەر یەکەی هەوڵی دەدا ٣ بۆ ٤ کەسمان لە هۆڵەکە بۆ خۆی بداتە لایەکەوە . من لەگەڵ ئۆتۆمۆبیلێك سواربوم و دواتر لە ماڵێکی دەوڵەمەندی ئیماراتی دابەزین و بومە کچی ئەو ماڵە ، کە هەموو سۆزی دایکوباوکییان پێ بەخشیم تەنیا ئەوەی کەمم بوو بیری دایکم و چیرۆکەکانی و سۆزی داپیرەم بوو . وە بەپێی گوتەی بابە ئیماراتیەکەم لە بەرامبەر فرۆشتنی من بۆ ئەوان ٤ هەزار دۆلاری داوەتە سەفیری ئەوکاتی عێراق .

بەڵام باوکە راستەقینەکەم ، هیچی لە بارەوە نازانم ، تەنیا ئەوە نەبێت دەزانم ناوی جەلال بوو ،وە دایکم بە ناوی دایکی وەسفی بانگیان دەکرد . هاوکات

دراوسێکەمان ناوی حاجی باوکی حەمید بوو ، وە دایکی دەلال کە هەموو کات پرچی دا دەهێنام لەگەڵ مەی هاوڕێم ،کە ئەویش ناوی دایکی شاکر بوو .
لە ئیمارات زۆر هەوڵمدا پەیوەندی بەو عێراقیانە بکەم کە لەئیمارات دەژیان ، بەڵام هەموو کات روبەڕوی گرێکوێرەی دۆزینەوەی بنەماڵەکەم لە بەغدا دەبوومەوە . چونکە زانیاری زۆر ورد و گرنگم لا نەبوو لە سەریان .
لە دوایین جار پەیوەندیم بە لیژنەی ڕیشەکێشکردنی بەعس لە ڕیگای پێگە ئەلەکترۆنیەکەیان کرد بە سوپاسەوە وەڵامیان دامەوە و دواتر لە وڵاتی تورکیا دیدارێکمان ساز کرد ، چیرۆك و زانیاری خۆم بۆ باس کردن ، ئەوانیش دواتر پەیوەندیان لەگەڵ بنەماڵەکەم کرد (ئیماراتیەکە) وەهەندێ پرسیاریان لێ کردن ، لە ڕیگای ئەو زانیاریانەی بە لیژنەکەم دابوو، لە کۆتاییدا توانیان پەیوەندی بە بنەماڵە راستەقینەکەم بکەن و کە هەندێ وێنەی منیان لا مابوو بەراوردیان بە هەندێ وێنەم لای بنەماڵە ئیماراتیەکەم کرد . دەرکەوت وێنەکان یەکن من کچی جەلالم ، کە باوکم یەکێك لە کەسە بەرهەڵستکارەکانی رژێم بووە و دوای بردنی تا ئیستاش چارەنووسی نادیارە و وە براکەشم دوای ئەو رۆژەی لە قوتابخانە (بەغداد) هاتمەوە ئەویش چارەنووسی نادیارە ، وە خزمەکانم بۆشیان باس کردم دوای ٤ مانگ لەم کارەساتە ، دایکیشم لە تاوا گیانی دەرچوو بوو .
کچێکی کورد ئەگەر لە سالی ١٩٨٥ لەگەڵ ٢٣ منالّی تر فرۆشرابێت ، ئەی چۆن لە ٨ قۆناغی ئەنفال ، کە نزیك بە ١٨٢ هەزار ژن و منالّی کورد راپێچی ڕۆژی حەشر کران ، بۆ دورگە و بیابانەکانی سەرسنوورەکانی و لّاتانی عەرەب ، ئاخۆ چەند هەزار چیرۆکی لەمە کارەساتتر و جەرگبڕتر بەرامبەر ژنان و منالانمان ئەنجام دراوە ؟ ئاخۆ چەند منا لێ و کچانی نەتەوەکەم وەك ئەم کچە زیاتر لە ٢٠ ساڵە بە دوای چارەنووسی باوك و دایکییان دەگەڕێن. ٧٧

پێنجەم/ جوولاّندنی کەیسی فرۆشتنی کچانی ئەنفال

چەندین جار کەیسی فرۆشتنی کچانی ئەنفال جوولێنراوە و لە هەموو کاتەکانیشدا ناڕەزایی لێ کەوتۆتەوە و لیژنەی بۆ دروستکراوە و هیچ ئەنجامیشی نەبووە، دوایین جاریش لە مانگی ئابی ٢٠١٣ دا ئەو پرسە وروژایەوە.

لە زنجیرە درامای (نیران صدیقە) کە لە کەناڵی MBC کە لە مانگی رەمەزانی ٢٠١٣ پەخش کرا و باس لە فرۆشتنی ١٨ کچی کوردی ئەنفالکراو دەکات بە یانە شەوانەکانی میسر، گوایە ئەو کچانە لە لایەن میسرەوە لە عێراق کڕدراون، جارێکی دیکە کەیسی کچە فرۆشراوەکانی ئەنفالی زیندوو کردەوە، بەرهەمهێنەری درامای (نیران صدیقە) لە بارەی سیناریۆی دراماکەیەوە، دەڵێ "بەڵگەمان لە بەردەست نییە، تەنیا بیستوومانە.

ئەو زنجیرە درامایە لە نووسینی ئەمین رازی و بەرهەمهێنانی تاریق جەنایینی و دەرهێنانی خالد مەرعیە، گفتوگۆیەکی دراماکە لە ئەڵقەی پێنجەمی زنجیرەکە لە نێوان دوو کارەکتەرە، کە یەکێکیان دەڵێت "ئەم کچانە لە کوێ هاتوون و کێ هێناونی بۆ ئێرە؟". دووەمیان دەڵێ: ئەو کچانە سەدام بە ناوی ئەنفال گرتوونی، باشتر وا بوو بە شەهیدی مردبان نەك ئێمە بیانهێنین بۆ ئێرە و لە نایت کلاپەکانمان کاریان پێ بکەین.

تاریق جەنایینی، بەرهەمهێنەری دراماکە ئاماژە بەوە دەکات: لە مێژە ئێمە گوێمان لەو جۆرە هەواڵانە بووە کە روویانداوە لە کاتی شەڕی ئێران و عێراقدا و لە سەر ئەوە سیناریۆمان داڕشتووە، بەڵام وەکو بەڵگە هیچ بەڵگەیەکی فەرمیمان لە بەر دەست نییە. ٧٨

هاوکات سینارست و نووسەری ئەو درامای (نیران صدیقە)،ئاماژە بەوە دەکات زانیاری ناو سیناریۆکەی لە هەواڵی رۆژنامەکانی میسر وەرگرتووە کە لە هەشتاکانی سەدەی رابردوو بڵاوکراونەتەوە.

محەمەد ئەمین رازی، سینارست و نووسەری چیرۆکی درامای (نیران صدیقە) دەڵێت: ئەو کچە کوردە ئەنفالکراوانەی لە چیرۆکی دراماکەمدا ئاماژەم پێ کردوون، بە تەواوی شتێکی واقعی نین و تەنها وەکو هاوسۆزییەکی خۆم بۆ دەرخستنی ئەو چەوسانەوەیەی لە سەر گەلی کورد هەبوە، خستومنەتەڕوو.

ئاماژەی بەوەش کردوە : من ئەو زانیارییانەم لەو نوسینانەوە دەستکەوتوە کە لە هەشتاکانی سەدەی رابردوودا لە رۆژنامەکانی میسردا لەو بارەیەوە بڵاوکراونەتەوە.٧٩

لە سەروبەندی پەخشکردنی درامای نێران صدیقە و نارەزایی سەبارەت بە ناوهێنانی ١٨ کچی ئەنفال، د. روشدی سەعید سەرۆکی کۆمپانیاکانی عادل موتەحیدە، کە بارەگای سەرەکی کۆمپانیاکەی لە میسرە، هەواڵی دۆزینەوەی چەند کچێکی ئەنفال لە میسر بڵاودەکاتەوە و رایدەگەیەنێت، کە دەیانهێنێتەوە بۆ کوردستان، لەو بارەیەوە سەرۆکایەتی هەرێمی کوردستان لە رۆژی ٢٠١٣/٩/١٤ داوای پێکهێنانی لیژنەیەك دەکات بۆ بەدواداچوونی ئەو کەیسە . ٨٠
هاوکات لیژنەی باڵای بەدواداچوونی کەیسی ١٨ کچە ئەنفالکراوەکە ئاگادارییەکیان بڵاوکردەوە، ئەمەش دەقەکەی بوو: لیژنەی باڵای بەدواداچوونی کەیسی ١٨ کچە ئەنفالکراوەکەی کورد کە بە بڕیارێکی ئەنجومەنی وەزیران پێکهێنراوە،داواکارە هەر کەسێك زانیاری یان هەر دیکومێنتێکی لەمەڕ چارەنووسی ئەم ١٨ پاکیزەیە یان ئەنفالکراوانی تر لە هەر شوێنێکی تر هەیە بەم ژمارە و ئەدرەسەی خوارەوە پەیوەندی بە لیژنەکەمانەوە بکەن. هاوکاریتان جێگای رێز و پێزانینی ئێمەیە. ٨١
لە ٤ ئەیلولی ٢٠١٣ وەزیری شەهیدان و ئەنفالکراوەکان لە میانەی کۆنگرەیەکی رۆژنامەوانی هاوبەشدا لەگەڵ سەرۆکی کۆمپانیاکانی عادل موتەحیدە دکتۆر روشدی سەعید جاف، رایانگەیاند، سەرۆکی کۆمپانیاکانی عادل موتەحیدە توانیویەتی گرتەی ڤیدیۆی شەش کچی کوردی ئەنفالکراو لەگەڵ خۆی بهێنێتە کوردستان، وتیشی کەسوکاری ئەو کچانە گرتەکەیان بینیوە، لە ماوەی داهاتووش دوو گرتەی ڤیدیۆیی دوو کچ بە ناوی (خورسان و حەسیبە) دەگاتە دەستمان کە لە لیستی ١٨ کچە ئەنفالکراوەکە ناویان هاتووە. وەزیری شەهیدا روونیکردەوە کە ئەو شەش کچەی دۆزراونەتەوە ناویان "سەبریە ئەحمەد، نەجات عەزیز، دولجان عەزیز، نەجیبە حەسەن، قەدریە ئەحمەد و نادیە حەبیبە. ٨٢

بڕوانە پاشکۆی ژمارە ١٣

بەڵام زۆرێك لە چالاكوانی بواری ئەنفال ئەو هەوڵەی سەرۆكی كۆمپانیاكانی عادل موتەحیدەیان بە سیناریۆ لەقەڵەمدا پێان وا بوو، هەوڵێكە بۆ خۆ دەربازكردن لە شكستە ئابوریەكانی و ئیفلاسیەكانی. زەمان عەبدە، سەرۆكی رێكخراوی ئەنفالكراوان رایگەیاند: كاتێك دەمانەوێت كار لە سەر ئەو كەیسە بكەین، پێویستە بەڵگەی سەلمێنەرمان هەبێت، چونكە بێبەڵگە ناگەینە هیچ ئەنجامێك، وتیشی: پرسی ئەو ١٨ كچە بە ڕاستی كاتێك دێیت و كاری لە سەر دەكەیت، پێویستە بەڵگەی سەلمێنەرت هەبێت، بەڵام دوای بەدواداچوونمان گەیشتینە ئەو ئەنجامەی كە بەڵگەنامەكە بێبنەمایە و ناتوانرێت كاری یاسایی لەسەر ئەو بەڵگەیە بكرێت.
سەبارەت بە هەوڵەكانی روشدی سەعیدیش بۆ هێنانەوەی كچانی ئەنفالكراو لە میسر، زەمان عەبدە، دەڵێت: قسەی ئەو بازرگانە ریكلامێكی بازرگانی بوو، كاتێك لیژنەكە و ریكخراوەكان ویستیان ئەو ئافرەتانە ببینن گوایە دۆزراونەتەوە، ئەو بازرگانە خۆی ون كرد و دەنگی نەما، بۆیە وەكو رێكخراوەكانی ئەنفال و جینۆساید لێی خۆش نابین و سكاڵای لە سەر تۆمار دەكەین.٨٣
پێشتریش لە ٢٠٠٦/٥/١٤ رۆژنامەنوسێك بە ناوی (فەرمان عەلی) ئاماژەی بە دۆزینەوەی چەند سەماكارێكی كورد كرد لە وڵاتی میسر و رایگەیاند كە خۆی قسەی لەگەڵ كردوون و داوای كردووە بیگەڕێننەوە بۆ كوردستان، یەكیان ناوی سەحەر كوردی بووە و ئەوی دیكەش ناوی نەسرین محەمەدە و خەڵكی دەوروبەری كەركوكە، تەنانەت نوسینیشی ناردووە بۆ كوردستان، هەرچەندە ئەو بابەتەش لە كاتی خۆیدا هەڵای گەورەی دروست كرد و وەزارەتی شەهیدان و ئەنفالكراوانیش هاتە دەنگ دواتر ئەو پرسە كپ كرایەوە و بەپێی زانیاریەكان ،زانیاریەكان راست نەبوون.٨٤
هەر لەو سەروبەندەدا زۆرێك لە چالاكانی بواری ئەنفال رەخنەی توندیان لەو بابەتە گرت و پێیان وا بوو دروستكراوە و هیچ ئەنجامێكیشی نەبوو، عومەر محەمەد چالاكی بواری ئەنفال، لە وتارێكدا بە ناوی كچە ئەنفالكراوەكانمان ناتوانن ببنە سەماكار، لە گۆڤاری هەشتاو هەشت ژمارە(٧)و(٨)دا بڵاوكراوەتەوە، بە چەندین بەڵگە ناڕاستی ئەو بابەتە دەخاتە روو.

سەرچاوەکانی بەشی دووەم

١.	طه هاشم عقراوي، الاسس النفسية والاجتماعية للقبائل الكردية، كركوك، ١٩٧١، ص ١١٨.

٢.	هێمن باقر و بەرهەم عومەر ـ ئەنفالی سێ و کاریگەریە کۆمەڵایەتیەکانی لەسەر ژنانی پاشماوەی ئەنفال ، چ ١ ، سلێمانی ، ٢٠٠٤ ، لاپەڕە ٥٢ .

٣.	عەدالەت عومەر صالح ـ ئەنفال و ئافرەتی کورد ، چ ١ ، هەولێر ، ٢٠٠٢ ، لا ٩٩ .

٤.	فەیصەڵ دێهاتی ـ کورد لەسیستەمی نوێی جیهاندا ، هەولێر ، ٢٠٠١ ، لا ٢٤٥ .

٥.	د. عزالدين مصطفى رسولَ ـ الواقعية في الادب الكردى ، بيروت ، ١٩٦٦ ، لا ١٨٧ .

٦.	د. کەمال مەزهەر ئەحمەد ـ ئافرەت لە مێژوودا ، چاپخانەی الحوادث بغداد ، ١٩٨١ ، لا ٧٩ .

٧.	امين زكى ـ خلاصه تاريخ كرد و كردستان . چ ١ ١٩٦١ ، لا ٢٧٧ .

٨.	هێمن باقر و بەرهەم عومەر ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٥٢ .

٩.	هێنی هارۆڵد هەنسن، ژیانی ئافرەتی کورد ، و. عەزیز گەردی ، بەغداد ، ١٩٨٣ ، لا ٣٨٣ .

١٠.	محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥، لا ١٧٤.

١١.	هێمن باقر و بەرهەم عومەر ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ١٠٣ .

١٢.	محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٧٤.

١٣.	عارف قوربانی ـ شایەد حاڵەکانی ئەنفال ، بەرگی یەکەم ، سلێمانی ، ٢٠٠٢ ، لا ٩٨ .

١٤.	میدڵ ئیست ووچ، جینۆساید لەعێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد، و.سیامەندی موفتی زادە، چاپی یەکەم، سلێمانی ،١٩٩٩، لاپەڕە ٢٥٠ – ٢٥١ .

١٥.	چاوپێکەوتنی نوسەر، ئۆردوگای شۆڕش ، ٢٠٠٢/٣/٢٧ .

١٦.	عارف قوربانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٢ .

١٧.	میدڵ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٣١٨ .

١٨.	میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٨٠ .
١٩.	میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٢٩٠ – ٢٩١ .
٢٠.	عارف قوربانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٩٤ .
٢١.	میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٣٦٥ .
٢٢.	چاوپێکەوتنی نوسەر، ئۆردوگای رزگاری ، ٢٠٠٢/٣/٢٢ .
٢٣.	چاوپێکەوتنی نوسەر، ئۆردوگای رزگاری ، ٢٠٠٢/٣/٢٢ .
٢٤.	میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٣٨٠ .
٢٥.	میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٣٨٣ .
٢٦.محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لا ٨٦,
٢٧. میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٨١ .
٢٨.میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٨٨ – ٤٨٩ .
٢٩.ئەنفال، گۆڤاری خاك ، ژمارە ٣٤، سالّی سێیەم ١٠ی نیسانی ٢٠٠٠.
٣٠. چاوپێکەوتنی نوسەر، ئۆردوگای رزگاری ، ٢٠٠٢/٤/٨ .
٣١. چاوپێکەوتنی نوسەر، ناو زیندانی نوگرە سەلمان ، ٢٠٠٣/٧/٢٢ .
٣٢. میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٠٣ .
٣٣. تیشکێك لەسەر نرکەو نالّەی بەناو ئەنفالەکان ، لە بلاّوکراوەکانی بزوتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق ، زنجیرە ١، لا ٦ .
٣٤. عەدالەت عەبدولاّ، ئەنفال و ئافرەتی کورد، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢، لاپەرە ١٠١.
٣٥. میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٩١ .
٣٦. ئاراس فەتاح، چاو پێکەوتنێك لەگەلّ (یوست هیلّتەرمان)، گۆڤاری رەهەند، ژمارە ٧، ١٩٩٩، لاپەرە،
٣٧. کەنعان مەکیە ـ چاوپێکەوتنی تەیمور ، وـ فایەق رەحیم محەمەد ،گۆڤاری ئەنفال ، ژـ ١،٢٠٠٠،لا ١١٦.
٣٨.محەمەد عبدالکریم بەرزنجی ـ ئەنفالی بەدناو لە زمانی پیاوەکانی رژێمەوە ،کوردستانی نویّ ، ژـ (٨٧) ،١٩٩٢/٥/١٨ .

٣٩. چاوپێکەوتنی نوسەر، خانەقین ، ٢٠٠٤/٣/٢٥ .

٤٠. میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٤٠٣ .

٤١. تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ٩ .

٤٢. عارف قوربانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٦ .

٤٣. تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠ .

٤٤. چاوپێکەوتنی نوسەر، ناو زیندانی نوگرە سەلمان ، ٢٠٠٣/٧/٢٢ .

٤٥. یوسف دزەیی، ئەنفال ، کارەسات، ئەنجام و رەهەندەکانی، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠١، لاپەرە ١٩٩.

٤٦. ی. پرۆفیسۆر. ناهیدە جەماڵ تاڵەبانی، ی. توێژەر، جاسم محەمەد عەلی، ئەنفالی گەرمیان، رەهەندە دیمۆگرافی، ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢، لا ٥٤.

٤٧. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥، لا ١٦٠.

٤٨. میدلّ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەڕە ٢٩٣ .

٤٩. قسم الاعلام فی المکتب السیاسي للحزب الدیمقراطي الکردستاني، من جرائم القتل العام في الکردستان عام ١٩٨٨، مطبعة خبات، ١٩٨٩، ص ٢٧ – ٢٩ .

٥٠. چاوپێکەوتنی نوسەر ، سلێمانی ، ٢٠١٤/٣/١٤.

٥١. کەنعان مەکیە، دڵڕەقی و بێدەنگی ، و. حەمە رەشید، سلێمانی، ٢٠٠٥ ، لاپەڕە ١٦٨.

٥٢. رۆژنامەی رێبازی ئازادی ـ ژمارە (٣٢٧) ، ١٨ /٥ /٢٠٠٤ ، لا ١ .

٥٣. هەمان سەرچاوە .

٥٤. عارف قوربانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ١٠٩ .

٥٥. تاڵترین چیرۆکەکانی ئەنفال، سایتی کوردستانی نوێ، ٢٠١٠/١٠/١٣ http://wwww.knwe.org/Direje.aspx?Cor=٧&Besh=Araste&Jimare=١٩١٤

٥٦. عەدالەت عەبدوڵا، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٩٩.

٥٧. سدیق سالْح، بەسەرهاتی دوو ئافرەتی ئەنفالكراو، كوردستانی نویێ، ژمارە (٤٢١) ١٩٩٣/٦/٢٥ .

٥٨. چارەنووسی ئافرەتانی ئەنفال و راگوێزراو لە شەترەو شەنافیەو دیوانەی، رۆژنامەی خەبات، ژمارە(١٢٨٦) بەرواری ٢٠٠٣/١١/٤ .

٥٩. رۆژنامەی میدیا، ژمارە(٢٤٤) بەرواری ٢٠٠٦/٦/١٣ .

٦٠. میدیا تاوانێكی گەورە ئاشكرا دەكات، رۆژنامەی میدیا، ژمارە(٢٤٥) بەرواری ٢٠٠٦/٦/٣٠ .

٦١. عارف قوربانی، سەرچاوەی پێشوو، لا ٢٥١ .

٦٢. میدیا تاوانێكی گەورە ئاشكرا دەكات، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٤٤) بەرواری ٢٠٠٦/٦/١٣، لاپەرە ٣ .

٦٣. چاوپێكەوتنی نوسەر، دووزخورماتوو، ٢٠٠٤/٣/٢٣

٦٤. چاوپێكەوتنی نوسەر، دووزخورماتوو، ٢٠٠٤/٣/٢٣

٦٥. چاوپێكەوتنی نوسەر، دووزخورماتوو، ٢٠٠٤/٣/٢٣

٦٦. رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٤١٣)، ٢٠٠٢/٤/١٦، لاپەرە ٢.

٦٧. مستەفای حەسەنە گەورە، چیرۆكی كچە ١٩ ساڵەكە و تۆڵەی كچانی ئەنفال كراو!، سایتی كوردستانپۆست، ٢٠١٠/١١/٢٧ / http://www.kurdistanpost.com/view.asp?id=١١٣٤٤c٧٨

٦٨. میدلْ ئیست ووچ، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ٤١٠.

٦٩. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، سەرچاوەی پێشوو، لاپەرە ١١٦ – ١١٧ .

٧٠. چاوپێكەوتنی نوسەر، ٢٠١٤/٣/١٥ .

٧١. چاوپێكەوتنی نوسەر، ٢٠١٤/٣/١٥ .

٧٢. چاوپێكەوتن نوسەر، سلێمانی، ٢٠١٤/٣/١٢ .

٧٣. سایتی كوردستان نێت، ٢٠٠٦/١٢/١٦/ http://kurdistannet.org/arshif/biz/٢٠٠٦/١٢□٢٠٠٦/١٦□١٢/raportekei.pdf

٧٤. قادر نادر ، سايتى كوردستان پۆست، ٢٠١٠/١١/١٢ / http://www.kurdistanpost.biz/pdf_kp/jine_enfalkrawekan.pdf

٧٥. عەدالەت عومەر صالح، شالاوەكانى ئەنفال و كاريگەريەكانى لەسەر بارى ئابورى و دەروونى و كۆمەلايەتى ئافرەتى بەجيماوى ئەنفال، پەرلەمانى سويد، ٢٠١٢/٦/٧ .

٧٦. چاوپێكەوتنى نوسەر، خانەقين ، ٢٠٠٤/٣/٢٥.

٧٧. قادر نارد، منالێكى كوردى ئەنفال لە ئيمارات دەدۆزرێتەوە، سايتى كوردستان پۆست، ٢٠١٠/١١/١٢.

http://www.kurdistanpost.com/view.asp?id=a١٥٤٣٢٠٥

http://www.iraqoftomorrow.org/iraqiat/٨٧١٣٥.html

٧٨. سايتى رووداو ، بەروارى ٢٠١٣/٨/٥/ http://rudaw.net/sorani/kurdistan/٠٥٠٨٢٠١٣٦

٧٩. سايتى سبەى، ٢٠١٣/٨/١٥ / http://sbeiy.com/Detail.aspx?id=٢٢٩١١&LinkID=٤

٨٠. سايتى سەرۆكايەتى هەرێم، ٢٠١٣/٩/١٤/ http://www.krp.org/kurdish/articledisplay.aspx?id=٤GdNHK١٧gLw

٨١. سايتى خەندان ٢٠١٣/٨/٢٨ / http://xendan.org/dreja٣.aspx?Jmara=٦٧٥٧٢&Jor=١

٨٢. سايتى پەيامنير ٢٠١٣/٩/١٥ / http://www.peyamner.com/PNAnews.aspx?ID=٣٢٠٧٠٨

٨٣. دۆزينەوەى كچانى ئەنفالكراو لە ميسر راست نەبوو، سايتى پيوكەى ميديا، ٢٠١٣/١٢/٢٤ / http://www.pukmedia.com/KS_Direje.aspx?Jimare=٢٣١٧٣

٨٤. رۆژنامەى رووداو ژمارە (٢٦٧) بەروارى ٢٠٠٦/١١/٢٨ .

تەوەرەی چوارەم

یەکەم/ ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە
دووەم/ پێشنیاز و ڕاسپاردەکان
سێیەم / سەرچاوەکان
چوارەم/ پاشکۆکان

یەکەم/ ئەنجامی لێکۆڵینەوەکە

پرۆسەی ئەنفال پرۆسەیەکی فرە رەهەندە و دەکرێت زیاد لە رەهەندێکەوە کاری لە سەر بکرێت، بەڵام کارکردن لە سەر رەهەندی کۆمەلایەتی و دەستدرێژی بۆ سەر کچان و ژنانی ئەنفال و فرۆشتنیان رەنگە کارێکی قورس و گران بێت بەوەی ئەم پرسە رەهەندی کۆمەلایەتی هەیە و تا ئەمرۆش پرسی ناموس و شەرەف، پرسێکی هەستیارە و دەست بۆ بردنی هەروا ئاسان نیە، بەڵام لە ئەنجامی ئەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە ئەو ئەنجامەی :

١- لە پرۆسەی ئەنفالدا ئافرەتان دوو جار بوونەتە قوربانی ،لە لایەك وەك هەموو ئەنفالکراوانی دیکە هەموو تاڵی و نەهامەتیەکانی پرۆسەی ئەنفال و دڕندەیی بەعسیان بینیوە لە کاتی پرۆسەکەدا و لە لایەکی تریش بەشێك لەو ژنانە بونەتە قوربانی حەزوئارەزووەکانی ئەفسەر و سەربازانی رژێم.

٢- رژێم لە پرۆسەی ئەنفالدا ئامانجی لەناوبردنی ژنان و کچانی کورد بووە بەوەی پێی وا بووە، ژنان و کچانی کورد سەرچاوەی لەدایك بوون و بەرهەمهێنانی نەوەی نوێی کوردن و ئەوان پێشمەرگە بەرهەم دێنن.

٣- ئەنفال پرۆسەیەکی هەروا سادە و لە ناکاو نەبوو، بەڵکو بەشێك لەو پلان و نەخشە تۆکمەیەی کە رژێم خۆی بۆ ئامادە کردبوو، وە ئەنجامدانیشی بە پلان و بەرنامەوە بوو.

٤-	لەناو زیندانەکانی بەعسدا زۆرێك لە ژنان و کچانی ئەنفال رووبەڕووی دەستدرێژی و پەلاماردانی سەربازان و ئەفسەرانی رژێم بوونەتەوە، بەڵام بە هۆی دۆخی کۆمەلایەتیەوە زۆربەیان ئەو کارە دڕندانەیەیان شاردۆتەوە.

٥-	لەم لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە لە پرۆسەی ئەنفالدا، بەشێکی زۆری کچان و ژنانی ئەنفالکراو لە داوی پۆلێنکردنیان، براونەتە بیابانەکان و زیندەبەچاڵکراون.

٦-	بەشێك لە کچان و ژنانی ئەنفال لە ناوخۆی عێراقدا دراونەتە ئەفسەر و سەرۆك هۆزەکان و بڕێك پارەشیان پێداون بۆ ئەوەی لەگەڵ خۆیاندا بیانبەن.

٧-	بەشێك لە کچان و ژنانی ئەنفال فرۆشراون بە ولاتی میسر و ولاتانی کەنداو لە پێناو ئەوەی دەری بخەن کە کورد میللەتێکی دوور لە دینە و ئافرەتەکانیشیان غەنیمەیە و حەڵاڵە.

٨-	تا ئەمڕۆش حکومەتی هەرێم و دەزگا پەیوەندیدارەکان کاری جدییان نەکردووە، لە سەر ئاستی کۆمەڵایەتی و رەوینەوەی دۆخی دەروونی و کۆمەلایەتی و خانەوادە و قوربانیانی ئەنفال و کاری جددیش نەکراوە بۆ هێنانەوەی کچە فرۆشراوەکانی ئەنفال لە ناوخۆی عێراق و لە ولاّتانی دەرەوە.

٩-	تا ئەمرۆش دەزگایەکی تایبەتمەند نیە بە ئارشیفکرن و کۆکردنەوەی داتا و پاشماوەکانی پرۆسەی ئەنفال، کەسێك بیەوێت لێکۆڵینەوەیەك لە سەر ئەنفال بکات دەبێت، تەنها پشت بە زانیاریە تاکەکەسیەکان ببەستێت.

دووەم/ پێشنیاز و راسپاردەکان

١- کردنەوەی دەزگای ئارشیف و یادەوەری تایبەت بە ئەنفال و پرۆسەکانی ئەنفال.

٢- کارکردنی جددی لە سەر کەیسی کچە فرۆشراوەکان، نەك لە کاتی هەر هەواڵ و دەنگ و باسێکیاندا حکوومەت و وەزارەتی پەیوەندیدار دەکەوێتەخۆی و لیژنە دروست دەکات، پێویستە لیژنەی هەمیشەیی و جددی دووست بکرێت بۆ ئەو پرسە.

٣- تا ئێستاش ئامار و داتای ورد و دروست نیە لە سەر ژمارەی ئەنفالکراون کە دەبوو ئێستا سەرجەم ئەو پرۆسەیە بەئەرشیف و داتا بکرایە.

٤- بەدواداچوون و کارکردن لە سەر کەیسی ئەنفال لە ئاستێکی باڵاتر، لە سەر ئاستی عێراق پەرلەمان و حکومەت بە جینۆسایدی ناساندووە، لە سەر ئاستی نێو دەوڵەتیش چەند دەوڵەتێك ددانیان پیادا ناوە، بەڵام کاری جددی و بەدواداچوونی لە سەر نەکراوە.

٥- ئەنجامدانی کۆنفرانسی گەورە لە سەر ئەنفال لە سەر ئاستی عێراق و وڵاتانی جیهان نەك چڕکردنەوەی لە تەنها رۆژێك و ناوچەیەکی تەسکی دیاریکراودا.

٦- چاوپێکەوتن و تۆمارکردنی تەواوی ئەو کەسانەی بەشداربوونە لە ئەنفالەکان، لە ساتی پرۆسەی ئەنفال، ناو زیندانەکان، بیرەوەریەکانی ئەو رۆژانە، چونکە ئەنفال حیکایەتەکانی لێ دەرکە هیچی وای نامێنێتەوە، بە مردنی ئەو پیروپەککەوتانەی ئەنفالیش حیکایەتەکانیش کۆتایی دێت.

سێیەم/ سەرچاوەکان

أ. کتێبە عەرەبیەکان

١. امین زکی ـ خلاصه تاریخ کرد و کردستان . چ ١ ١٩٦١ .

٢. ابي الغداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي الدمشقي، تفسير القران العظيم، الرياض، ج٢، ٢٠٠٢م.

٣. سورەتی ئەنفال ، ئایەتی (١).

٤. سورەتی الانسان ، ئایەتی (٨).

٥. د. عزالدين مصطفى رسولَ ـ الواقعية فى الادب الكردى ، بيروت ، ١٩٦٦ .

٦. راغب الاصفهانى ـ الفاظ القران ، دارالقلم ديمشق ، ١٩٩٢ .

٧. طه هاشم عقراوي، الاسس النفسية والاجتماعية للقبائل الكردية، كركوك، ١٩٧١.

٨. قسم الاعلام فى المكتب السياسي للحزب الديمقراطي الكردستاني، من جرائم القتل العام في الكردستان عام ١٩٨٨، مطبعة خبات، ١٩٨٩.

٩. كنعان مكية، قصوة والصمت، منشورات هيئة الارسال العراقية، طبع الاول، ١٩٩٦.

١٠. لويس معلوف ـ المنجد ، الطبعة خامسة والثلاثون .

ب. کتێبە کوردیەکان

١. بیلال ن. شمشیر، بەڵگەنامەکانی ئینگلیز، لەبارەی کێشەی کوردی تورکیاوە، چاپی یەکەم سلێمانی ٢٠٠٢.

٢. تیشکێك لەسەر نرکەو ناڵەی بەناو ئەنفالەکان، لە بڵاوکراوەکانی بزووتنەوەی ئیسلامی لە کوردستانی عێراق، زنجیرە ١ .

٣. چنار نامق، جینۆساید و ئەنفالی کورد، چاپی یەکەم ٢٠١٣.

٤. زیاد عبدالرحمن، توونی مەرگ، هێرشەکانی ئەنفال لە بەڵگەنامەکانی رژێمدا، تەورێز ١٩٩٥.

٥. شۆڕش حاجی رەسول، ئەنفال، کوردو دەوڵەتی عێراق، چاپی دووەم ٢٠٠٣.

٦. عارف قوربانی، لە تۆپخانەوە بۆ عەرعەر، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤ .

٧. عارف قوربانی ـ شایەد حاڵەکانی ئەنفال ، بەرگی یەکەم ، سلێمانی ، ٢٠٠٢ .

٨. عەدالەت عەبدوڵا، ئەنفال و ئافرەتی کورد، چاپی یەکەم، هەولێر ٢٠٠٢.

٩. عەدالەت عومەر صالح، شاڵاوەکانی ئەنفال و کاریگەریەکانی لەسەر باری ئابوری و دەروونی و کۆمەڵایەتی ئافرەتی بەجیماوی ئەنفال، پەرلەمانی سوید، ٢٠١٢/٦/٧ .

١٠. فەیصەڵ دێهاتی ـ کورد لەسیستەمی نوێی جیهاندا ، هەولێر ، ٢٠٠١ .

١١. د. کەمال مەزهەر ئەحمەد ـ ئافرەت لە مێژوودا ، چاپخانەی الحوادث بغداد ، ١٩٨١ .

١٢. کەنعان مەکیە، دڵڕەقی و بێدەنگی ، و. حەمە رەشید، سلێمانی، ٢٠٠٥ .

١٣. محەمەد عەلی سوڵتانی، بزووتنەوەی سەرهەڵدانی عەلەویەکانی زاگرۆس، بەرگی دووەم، چاپخانەی ئاراس، هەولێر .

١٤. میدڵ ئیست ووچ، جینۆساید لەعێراقداو پەلاماری ئەنفال بۆسەرکورد، و.سیامەندی موفتی زادە، چاپی یەکەم، سلێمانی ،١٩٩٩.

١٥. محەمەد رەئوف عەبدولعەزیز، ئەنفال و رەهەندە سۆسیۆلۆجیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٥.

١٦. مونزور چەم، ئەمە لەدەرسیم روویدا، لەدەمی قوربانیەکانەوە، وەرگێڕانی ئەحمەد محەمەد ئیسماعیل، چاپی یەکەم ٢٠١٣.

١٧. د.مارف عومەر گوڵ، جینۆسایدی گەلی کورد لەبەر رۆشنایی یاسای تازەی نێودەوڵەتاندا، چاپی یەکەم، ١٩٩٧، ئەمستردام.

١٨. م. رەسوڵ هاوار، کورد و باکوری کوردستان لەسەرەتای مێژووەوە هەتا شەڕی دوهەمی جیهانی، بەرگی سێیەم، چاپی یەکەم، ٢٠٠٤.

١٩. ناهیدە تاڵەبانی، جاسم محەمەد، ئەنفالی گەرمیان، رەهەندە دیمۆگرافی، ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢ .

٢٠. ی. پرۆفیسۆر. ناهیدە جەماڵ تاڵەبانی، ی. توێژەر، جاسم محەمەد عەلی، ئەنفالی گەرمیان، رەهەندە دیمۆگرافی، ئابوری و کۆمەڵایەتیەکانی، چاپی یەکەم، سلێمانی ٢٠٠٢.

٢١. هێمن باقر و بەرهەم عومەر ـ ئەنفالی سێ و کاریگەریە کۆمەڵایەتیەکانی لەسەر ژنانی پاشماوەی ئەنفال ، چ ١ ، سلێمانی ، ٢٠٠٤ .

٢٢. هێنی هارۆڵد هەنسن، ژیانی ئافرەتی کورد ، و. عەزیز گەردی ، بەغداد ، ١٩٨٣ .

٢٣.	يوسف دزەيی، ئەنفال ، كارەسات، ئەنجام و رەهەندەكانی، چاپی یەكەم، هەولێر ٢٠٠١.

ج. گۆڤارو رۆژنامەكان

١.	ئاراس فەتاح، چاو پێكەوتنێك لەگەڵ (یوست هیلّتەرمان)، گۆڤاری رەهەند، ژمارە ٧، ١٩٩٩.

٢.	پ.د. ئازاد محەمەد ئەمین نەقشبەندی، ئۆپەراسیۆنەكانی ئەنفال، چەند تێبینیەك و سیما سەرەكیەكانی، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە ٤، ٢٠٠٢، لا ١٠٣.

٣.	ئەنفال، گۆڤاری خاك، سالّی سێیەم، ژمارە ٣٤، ١٠ی نیسانی ٢٠٠٠.

٤.	عەبدولرەحمان سدیق، ئەنفال لە روانگەی ئیسلامەوە، گۆڤاری سەنتەری برایەتی، ژمارە (٢٤) ٢٠٠٢ ، لا ٨٨– ٣٨٩.

٥.	تۆفیق عەبدوول، ئەنفالەكان و رایەكی تایبەت سەیارەت بە چارەنوسیان، گۆڤاری ئاران، ژمارە ٦،لا ٦٩.

٦.	عبدالرحمان صدیق ، ئەنفال لەروانگەی ئاینی ئیسلامەوە گۆڤاری پەیامی راستی ، ژمارە (٦٥)، ئازاری ٢٠٠٢ هەولێر .

٧.	د. محەمەد گەزنەیی، كورد قڕانی سالّی ١٩٨٨ و هۆكارەكانی ناونانی بە ئەنفال، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ژمارە(٢٤) ، ٢٠٠٢، لا ٣١٧ – ٣١٨ .

٨.	كەنعان مەكیە ـ چاوپێكەوتنی تەیمور ، وـ فایەق رەحیم محەمەد ،گۆڤاری ئەنفال ، ژ. ١ سالّی٢٠٠٠ .

٩.	یوسف دزەیی، تاونی ئەنفال بەرامبەر كورد ، گۆڤاری سەنتەری برایەتی ، ژ ١٩ ،٢٠٠١ ، لا ٤٢ .

١٠. خالید سالّح، ئەنفال جینۆسایدی کورد لە عێراقدا ، و. کاوە جەمال، گۆڤاری رەهەند، ژمارە ٧، ١٩٩٩.لا١٠١.

١١. ئەنفال، گۆڤاری خاك ، ژمارە ٣٤، سالّی سێیەم ١٠ی نیسانی ٢٠٠٠.

١٢. بەهجەت رەئوف ـ بیرەوەری ئەنفالی بەدناوی یەك ، روژنامەی کوردستانی نویٚ ، ژ (٤٥٥) ١٩٩٣/٨/٦.

١٣. پرۆفیسۆر داڤید گاونت، راپەڕینی دێرسیم لە سالّی ١٩٣٧ — ١٩٣٨ و پرسیار لەمەڕ کۆمەلّکوژی، رۆژنامەی رووداو ، ژمارە ١٨٩، دوشەممە ٢٠١١/١٢/٥.

١٤. رۆژنامەی هاوکاری ، ژمارە (٩٥٣) ، ١٩٨٨/٤/٤

١٥. .رۆژنامەی رووداو ژمارە (٢٦٧) بەرواری ٢٠٠٦/١١/٢٨ .

١٦. رۆژنامەی خەبات، ژمارە (١٤١٣)، ٢٠٠٢/٤/١٦، لاپەرە ٢.

١٧. رۆژنامەی میدیا، ژمارە(٢٤٤) بەرواری ٢٠٠٦/٦/١٣ .

١٨. کوردستانی نویٚ ، ژمارە ٦٧ ، ١٥ /٤ /١٩٩٢.

١٩. میدیا تاوانێکی گەورە ئاشکرا دەکات، رۆژنامەی میدیا، ژمارە(٢٤٥) بەرواری ٢٠٠٦/٦/٣٠ .

٢٠. میدیا تاوانێکی گەورە ئاشکرا دەکات، رۆژنامەی میدیا، ژمارە (٢٤٤) بەرواری ٢٠٠٦/٦/١٣.

٢١. محەمەد عبدالکریم بەرزنجی ـ ئەنفالی بەدناو لە زمانی پیاوەکانی رژێمەوە،کوردستانی نویٚ ، ژـ (٨٧) ،١٩٩٢/٥/١٨.

٢٢. رۆژنامەی رێبازی ئازادی ـ ژمارە (٣٢٧) ، ١٨ /٥ /٢٠٠٤ ، لا ١.

٢٣. سدیق سالّح، بەسەرهاتی دوو ئافرەتی ئەنفالکراو، کوردستانی نویٚ، ژمارە (٤٢١) ١٩٩٣/٦/٢٥ .

٢٤. چارەنووسی ئافرەتانی ئەنفال و راگوێزراو لە شەترەو شەنافیەو دیوانەی، رۆژنامەی خەبات، ژمارە(١٢٨٦) بەرواری ٢٠٠٣/١١/٤ .
٢٥. کەریم عبدالله هەرتەلی ـ کارەساتی گوندی (وەرە) ، ئالآی ئازادی ، ژ ـ (١٢٠) .

د. سایتە ئەلکترۆنیەکان

١. تاڵترین چیرۆکەکانی ئەنفال، سایتی کوردستانی نوێ، ٢٠١٠/١٠/١٣ / http://wwww.knwe.org/Direje.aspx?Cor=٧&Besh=Araste&Jimare=١٩١٤
٢. مستەفای حەسەنە گەورە، چیرۆکی کچە ١٩ ساڵەکە و تۆڵەی کچانی ئەنفال کراو!، سایتی کوردستانپۆست، ٢٠١٠/١١/٢٧/
http://www.kurdistanpost.com/view.asp?id=١١٣٤٤c٧٨
٣. قادر نارد، مناڵیکی کوردی ئەنفال لە ئیمارات دەدۆزرێتەوە، سایتی کوردستان پۆست، ٢٠١٠/١١/١٢.
http://www.kurdistanpost.com/view.asp?id=a١٥٤٣٢٠٥
http://www.iraqoftomorrow.org/iraqiat/٨٧١٣٥.html
٤. سایتی رووداو، بەرواری ٢٠١٣/٨/٥/
http://rudaw.net/sorani/kurdistan/٠٥٠٨٢٠١٣٦
٥. سایتی سبەی، ٢٠١٣/٨/١٥/
http://sbeiy.com/Detail.aspx?id=٢٢٩١١&LinkID=٤
٦. سایتی سەرۆکایەتی هەرێم، ٢٠١٣/٩/١٤/
http://www.krp.org/kurdish/articledisplay.aspx?id=٤GdNHK١٧gLw
٧. سایتی خەندان ٢٠١٣/٨/٢٨ /
http://xendan.org/dreja٣.aspx?Jmara=٦٧٥٧٢&Jor=١

٨. سایتی پەیامنێر ٢٠١٣/٩/١٥ /
http://www.peyamner.com/PNAnews.aspx?ID=٣٢٠٧٠٨

٩. دۆزینەوەی کچانی ئەنفالکراو لە میسر راست نەبوو، سایتی پیوکەی میدیا، ٢٠١٣/١٢/٢٤ /
http://www.pukmedia.com/KS_Direje.aspx?Jimare=٢٣١٧٣

١٠. سایتی کوردستان نێت، ٢٠٠٦/١٢/١٦/
http://kurdistannet.org/arshif/biz/٢٠٠٦/١٢٢٠٠٦/١٦
١٢/raportekei.pdf

١١. قادر نادر ، سایتی کوردستان پۆست، ٢٠١٠/١١/١٢ /
http://www.kurdistanpost.biz/pdf_kp/jine_enfalkrawekan.pdf

بسم الله الرحمن الرحيم

باسم الشعب

مجلس قيادة الثورة

رقم القرار/ ١٦٠

تاريخ القرار/ ٢٩/ ٣/ ١٩٨٧

قـــرار

استنادا الى احكام الفقرة (أ) من المادة الثانية والاربعين ، والفقرة (أ) من المادة الثالثة والاربعين من الدستور ، وتنفيذا" لما تقرر في الاجتماع المشترك لمجلس قيادة الثورة والقيادة القطرية لحزب البعث العربي الاشتراكي المنعقد في ١٨/٣/١٩٨٧ .

قرر مجلس قيادة الثورة بجلسته المنعقدة في ٢٩/ ٣/ ١٩٨٧ ما يلي :-

اولا . يمثل الرفيق علي حسن المجيد ، عضو القيادة القطرية لحزب البعث العربي الاشتراكي ، بتمثيل القيادة القطرية للحزب ومجلس قيادة الثورة في تنفيذ سياستهما في عموم المنطقة الشمالية ومنها منطقة كردستان للحكم الذاتي بهدف حماية الامن والنظام وكفالة الاستقرار فيها وتطبيق قانون الحكم الذاتي في المنطقة .

ثانيا . يتولى الرفيق عضو القيادة القطرية ، لتحقيق اهداف هذا القرار ، صلاحيات التقرير الملزم لجميع أجهزة الدولة المدنية والعسكرية والامنية ، وبوجه خاص الصلاحيات المنوطة بمجلس الامن القومي ولجنة شؤون الشمال .

ثالثا . ترتبط الجهات التالية في عموم المنطقة الشمالية بالرفيق عضو القيـــا...

٢

٣- اجهزة المخابرات وقوى الامن الداخلي والاستخبارات العسكرية .

٤- قيـــادات الجيـــش الشعبـــــي .

رابعا . تلتزم القيادات العسكرية في المنطقة باوامر الرفيق عضو القيادة القطرية كل ما يتصل بـ(اولا") من هذا القرار .

خامسا . يعمل بهذا القرار من تاريخ صدوره وحتى اشعار آخر ، ويوقف العمل بالاحكام القانونية التي تتعارض واحكام هذا القـــرار .

ختم

صدام حسين

رئيس مجلس قيادة الثورة

پاشکۆی ژمارە ١

قيادة مكتب تنظيم الشمال
مكتب السكرتارية

العدد: ٢٨ / ٨٠٠٤
التاريخ: ١٩٨٧/٦/٢٠

من / قيادة مكتب تنظيم الشمال
الى/ قيادة الفيلق الاول / الفيلق الثاني / الفيلق الخامس

م/ التعامل مع القرى المحظورة امنيا

بالنظر لانتهاء المهلة المعلنة رسميا لتجميع هذه القرى والتي سينتهي موعدها يوم ٢١ حزيران ١٩٧٨ قررنا العمل ابتداءا من يوم ٢٢ حزيران ١٩٧٨ صعودا بما يلي: (١) تعتبر جميع القرى المحظورة امنيا والتي لم تزل لحد الان اماكن لتواجد المخربين عملاء ايران وسليلي الخيانة وامثالهم من خونة العراق(.)(٢) يحرم التواجد البشري والحيواني فيها نهائيا وتعتبر منطقة عمليات محرمة ويكون الرمي فيها حرا غير مقيدا باية تعليمات مالم تصدر من مقرنا(.)(٣) يحرم السفر منها واليها او الزراعة والاستثمار الزراعي او الصناعي اوالحيواني وعلى جميع الاجهزة المختصة متابعة هذا الموضوع بجدية كل ضمن اختصاصها(.)(٤) تعد قيادات الفيالق ضربات خاصة بين فترة واخرى بالمدفعية والسمتيات والطائرات لقتل اكبر عدد ممكن ممن يتواجد ضمن هذه المحرمات وخلال جميع الاوقات ليلا ونهارا واعلامنا(.)(٥) يحجز جميع من يلقى عليه القبض لتواجده ضمن قرى المنطقة وتحقق معه الاجهزة الامنية وينفذ حكم الاعدام بمن يتجاوز عمره (١٥) سنة داخل صعودا الى عمر (٧٠) سنة داخل بعد الاستفادة من معلوماته واعلامنا(.)(٦) تقوم الاجهزة المختصة بالتحقيق مع من يسلم نفسه الى الاجهزة الحكومية او الحزبية لمدة اقصاها ثلاثة ايام واذا تطلب الامر لحد عشرة ايام ولابد من اعلامنا عن مثل هذه الحالات واذا استوجب التحقيق لهذه المدة عليهم اخذ موافقتنا هاتفيا او برقيا عن طريق الرفيق طاهر العاني(.)(٧) يعتبر كل ما يحصل عليه مستشارو الدفاع الوطني او مقاتلوهم، يؤول اليهم مجانا، ما عدا الاسلحة الثقيلة والساندة والمتوسطة، اما الاسلحة الخفيفة فتبقى لديهم ويتم اعلامنا باعداد هذه الاسلحة فقط، وعلى قيادة الجحافل ان تنشط لتبليغ جميع المستشارين وامراء السرايا والمفارز واعلامنا بالتفصيل، عن نشاطاتهم ضمن افواج الدفاع الوطني(.) مكرر رئاسة المجلس التشريعي (.) رئاسة المجلس التنفيذي (.) جهاز المخابرات (.) رئاسة اركان الجيش (.) محافظو ورؤساء اللجان الامنية (نينوى، التاميم، ديالى، صلاح الدين، السليمانية، اربيل، دهوك) وامناء سر فروع المحافظات اعلاه (.) مديرية الاستخبارات العسكرية العامة (.) مديرية الامن العامة (.) مديرية امن منطقة الحكم الذاتي (.) منظومة استخبارات المنطقة الشمالية (.) منظومة استخبارات المنطقة الشرقية (.) مدراء امن محافظات نينوى، التاميم، ديالى، صلاح الدين، السليمانية، اربيل، دهوك (.) يرجى الاطلاع والتنفيذ كل ضمن اختصاصه (.) انبئونا.

الرفيق
علي حسن المجيد
عضو القيادة القطرية/ امين سر مكتب تنظيم الشمال

پاشكۆی ژماره -٢-

راگەیاندنی سەرکردەی سیاسی یەکێتی نیشتمانی کوردستان .

لە ڕۆژی (٢٦ / ٢ / ١٩٨٨)ەوە تا ڕۆژی ١٨ / ٣ / ١٩٨٨ هەموو توانای لەشکری یەك وەدیانی ڕژێمی جەیشی ئیحتلالی بەعسی بەبەشداریی زیاتر لە (١٠) لیوا کە لە فەیلەقەکانی (١و٢و٥) پێکهاتبوون بە پاڵپشتی سەدان تانك و مەدفەع و ناقیلەی سەدان خولی تۆپی (١٣٠) ملم و (١٥٢) ملم و دەیان کاتیوشای (١٢٠) ملم بە پاڵپشتی تەیارانی جەیشی هێزی ئاسمانی عێراق هێرشێکی بەرفراوانی کردە سەر ناوچەکانی دۆڵی جافەتی کە هەمیشە لە بەرەکانی سەرکردایەتی و مەلبەندی دووی یەکێتی نیشتمانی کوردستانی لێ بوو . لە شەڕێکی حەماسیی قورسدا کە زیاتر لە (٢٥) ڕۆژی خایاند پێشمەرگەی یەکێتی ... حەماسیی کە (٧٠ %) کە زیاتر بوو ، دوژمن هەموو ... چەکێکی تیا بەکارهێنا و سەدان تەن گازی ژەهراویی خەردەلی بەسەر جەبهەکەو ناوچەکەدا ... لەم شەڕە کەم وێنەیەدا ی . ن . ك داستانێکی کەم وێنەی بەرگرییان تۆمار کرد و لەسەر هەر بەردو لوتکەیەکی نیشتمانەکەی خۆیان بەوپەڕی ئازایەتییەوە بەرامبەر جەیشی ئیحتلالی بەعسیی جەنگان و بەسەدان ئەلاکیان لێ شکاند .. کەم شەڕە لەلایەن خودی جەلادی عێراق (صدام حسین) ەوە بەڕێوە دەبرا ، وەزیری دیفاع عدنان خیر الله و ئامۆزا خوێنڕێژەکەی صدام بەڕێوە (علی حسن المجید) سەرپەرشتی دەکرا . جەیشی ئیحتلالی بەعسی لەم هێرشەیدا جگە لە داگیر کردنی ئەو ناوچانە نەیتوانی ... زەمینی عەرەبی ... بەرامبەر لە ژمارەی جۆراوجۆری چەکدا بەسەر هێزەکانی ئێمەدا بسەپێنێ بوئەوەی ... بەهێز بۆیە سەرکردایەتی (ی . ن . ك) بەهاکی زانی ... ناوچەکە ، بو ئەوەی ... زیاتر ... بگوێزرێنەوە بو دەرەوەی ناوچەی جەبهەکە .. لە شەوی ... / ٣ دا هێزی پێشمەرگە لە ... ناوچەکەوە ... و بەکی و بەسەلامەتی کشانەوە و لەوێ ... هیچ پێشمەرگەیەکی شەهید یا دیل یا برینداری دەست دوژمن بکەوێ یا هیچ ... کی بەکەڵك تەنانەت هیچ ... کە دوژمن سوودی لێ وەربگرێ ... بو دوژمن بەجێ بهێڵێ . لەم شەڕە کەم وێنەیەدا هێزی پێشمەرگەی ئازا ... (٦٠) ... ئەوانەدا تەنیا یەکێکیان فەرماندەی تیپ بوو کە کاك ... فەرماندەی تیپی (٢٨ جوتیاران) بوو کە لە هێرشی شەوی (١ / ٣)دا بوو بەر ... لە بەرامبەر ئەمەدا دوژمن زیاتر لە هەشت هەزار کەس لە هێزەکانیان کوژرا و بریندار ، کە زیاتر لە (٥٠٠) کەسیان ... لەوانە ئانەی (فرقەی ٢٤) واتە قوات (مغاوير) وە ناو ... (فرقەی ٢٤) ... لیوا و ... و ... لەو شەڕەدا دەیان دەبابە و ناقیلەو مەدفەع و سەیارەو تۆپخانە تێکشکێنراو و ... کوشتو بریندارە کە یەکێکیان لە سلێمانی و ... لە ڕۆژی ٢/٧ دا لیوار ... کەوتنە ... و سەدان سەرباز و ئەفسەر ئەو (لیوا) یانە بەدیل گیران (لیوای قوات خاصەی ٦٥ و ٦٦) ... سەر بە ... قوات سلطان ... لیوای ... (٢و٥ و ٦) - لیوای ٢١ - لیوای ٢٧ - لیوای ٧٧ - لیوای ٧٥ - لیوای ١١٦ - لیوای ٣٢٨ - لیوای ٤٣٨ - لیوای ٤٤٥ - لەوێی ... ی فرقەی ٢٠ (٣٠) ... (١٩٨٥) ... لەگەڵ ئەمانەشدا سەدان پارچەی ... و ... دەزگای بێتەل و ... و ... جیاجیا دەستکەوت بو ... پێشمەرگە ... دوژمن بەقیمەتێکی گران سەرکەوتنێکی ... لە گرتنی ناوچەیەکی جوگرافی ... دەست هێنا ، بەڵام ... شەڕە ... لە (٢٧) ساڵی گەلی کوردو ... عێراقی ... گەلەکەمان و ... پاك کردنەوەی ... خاکی کوردستان ... و ... کەوتەوە ...

بو ... ئاوارە ... بو گەلی کورد ..

یەکێتی سیاسی

یەکێتی نیشتمانی کوردستان

١٩/ ی مارتی ١٩٨٨

پاشکۆی ژمارە -٣-

الثورة

ATH - THAWRA, Sunday, 20, Mar, 1988, No. 6508

شعب القائد صدام حسين عنوان بطولة وفداء

احتلال مقر الخيانة بقتال باسل وثأري

رجال الدفاع الوطني وقوات بدر والقعقاع والمعتصم تحتل مقر العميل جلال الطالباني

الصقور يجهزون على خرج والموطئ الشرقية لانتظار الناقلات

إضرام النيران بالعديد من الناقلات باختراق جريء لدفاعات العدو

الصاروخ ١٠٠ على طهران

پاشکۆی ژمارە -٤-

هاوكاری

هێزەکانی بەرگری نیشتمانی و بدرو قعقاع و معتصم بنکەی بەکرێگیراو جلال تالەبانی داگیردەکەن

بە کاریکی پاڵەوانانە بنکەی خیانەتکاران داگیرکرا

فڕۆکەکانمان خەرج و ئیستگەی ڕۆژهەلاتی چاوەڕوان کردنی نەوتبەرەکان تێک و پێک دەدەن

مووشەکی ١٠٠ بەسەر تاراندا دەباری

فەرماندە ـ پاشماوە

بنکەکانی یاخیبەرەکان . لە ناوچەی (سەرکەلوو . بەرگەلوو . زیوە . مولان . قمر غان . کانی توو . هلدن . جالاو . یاخیان . جوخماخ . بە ئەسمر . قزلەرو نهاوچە بەرزاییەکان لەو بەکرێگیراوانە پاک کراونەتەوە

تێکدان و وێرانکردنی بنکەکانی چەتە بەکرێگیراوەکانی ئێراندا . بەشداریان کردووە

لە بروسکەکەدا هاتووە کە هێزە بەشداربووەکانی (انفال) بەسەر پاشماوەی بەکرێگیراوانی ئێراندا سەرکەوتوون و بە یارمەتی یەزدان

پاشکۆی ژمارە -٥-

الرئيس القائد يلتقي بنائب القائد العام للقوات المسلحة

التقى السيد الرئيس المهيب الركن صدام حسين القائد العام للقوات المسلحة بالفريق اول الركن عدنان خيرالله نائب القائد العام للقوات المسلحة وزير الدفاع وحضر اللقاء السيد لطيف نصيف جاسم وزير الثقافة والاعلام والفريق اول الركن عبدالجبار شنشل وزير الدولة للشؤون العسكرية وسكرتير رئيس الجمهورية وعدد من القادة العسكريين والعقيد حسين كامل المسؤول المشرف على هيئة التصنيع العسكري

القائد يتلقى بشرى النصر من قائد عملية الانفال

الرجال من القطعات العسكرية والغيارى من ابناء شعبنا الكردي اجتثوا فلول البغي عملاء ايران

تلقى السيد الرئيس المهيب الركن صدام حسين القائد العام للقوات المسلحة برقية تهنئة من اللواء الركن سلطان هاشم احمد قائد عملية الانفال زف فيها لسيادته بشرى انتصارات قطعاتنا الباسلة المشاركة في تدمير مقرات المخربين عملاء ايران

وفي ما يلي نص البرقية

بسم الله الرحمن الرحيم

• الذين كفروا وصدوا عن سبيل الله زدناهم عذابا فوق العذاب بما كانوا يفسدون •

صدق الله العظيم

الى السيد الرئيس القائد المهيب الركن صدام حسين حفظه الله

من اللواء الركن سلطان هاشم احمد قائد عملية الانفال

ازف اليكم انتصار القطعات المشاركة في عملية الانفال على فلول البغي عملاء ايران حيث تم بعون الله تعالى تدمير مقرات المخربين في المناطق(سركلو - بركلو - زيوه - مولان - قمرغان - كاني تو - هلدن - جالاو - باخيان - جوخماخ - بخ سمر - قزلر) والمناطق والمرتفعات

البقية ص ١١

القائد - بقية

المحيطة بها من قبل رجالك الشجعان ابناء القادسية من القطعات العسكرية والغيارى من ابناء شعبنا الكردي المتمثلة بمنتسبي افواج الدفاع الوطني الذين الوا على انفسهم الا ان يجتثوا هذه الحثالة التي تعاونت مع الاجنبي لتدنيس ارض الوطن حيث تم قتل اعداد منهم ومطاردة الاخرين الذين لاذوا بالفرار هاربين باتجاه اسيادهم وتم الاستيلاء على اجهزة الاذاعة للعملاء واعداد من الاسلحة والمعدات والتجهيزات والعجلات .

سيدي الرئيس القائد حفظكم الله

لقد قاتل جنودكم الابطال من منتسبي رجال المشاة والدروع والمدفعية وطيران الجيش والهندسة والصنوف الاخرى من منتسبي قيادة قوات جحفل الدفاع الوطني الاول وقيادة قوات بدر وقيادة قوات القعقاع وقيادة قوات المعتصم وبتعاون واسناد تام من قيادة الفيلق الأول البطل وقيادة الفيلق الخامس البطل وبتوجيه مباشر من السيد نائب القائد العام للقوات المسلحة والسيد رئيس اركان الجيش واعضاء القيادة العامة للقوات المسلحة ومشاركة التنظيم الحزبي لفرع الرشيد العسكري .

وفق الله الجميع لخدمة عراقنا الحبيب بقيادتكم الفذة ونعاهدكم على الاستمرار بالطرق على رؤوس هذه الفئة الضالة حتى تعود الى صوت الحق .

اللواء الركن
سلطان هاشم احمد
قائد عملية الانفال
١٩ اذار ١٩٨٨

پاشكۆی ژماره -٦-

هاوكارى

رۆژنامەیەكی كوردییە ساڵی ١٩٧٠ دامەزراوە
ھەفتەی دوو جار دەردەچێت

دووشەممە ١٩٨٨/٤/٤ ژمارە (٩٦٣)
الاثنين ١٩٨٨/٤/٤ العدد (٩٦٣)

HAWKARI
جريدة كردية أسست عام ١٩٧٠
تصدر عن دار الثقافة والنشر الكردية
مرتين في الأسبوع

سەرنووسەر
مصلح جەلالی

بە ئامۆژگارییەكانی فەرماندەی مەزنمان بەڕێز سەرەك صدام حسین ناوچەی قەرەداغ لە خۆفرۆشان پاك كرایەوە

بەنگاوەرە دلێرەكانمان بەكرێگیراوان لەناو دەبەن و بنكەكانیان تێك دەدەن

هەڵۆ شۆڕەسواران لە ٢٠٩ ئەرك‌دا زیانی گەورە بە دوژمن دەگەیەنن

پاشكۆی ژمارە -٧-

منظمة العفو الدولية

العراق/تركيا

الأكراد العراقيون: مهددون بالإعادة القسرية من تركيا وبانتهاكات حقوق الإنسان في العراق

حزيران/يونيو ١٩٩٠	موجز	فهرس منظمة العفو الدولية: MDE 14/06/90
June 1990		التوزيع: SC/CO/GR

إن منظمة العفو الدولية تشعر بالقلق حول مصير حوالي ٢٧٥٠٠ كردي عراقي يعيشون حالياً في مخيمات لاجئين بجنوب شرق تركيا؛ إذ أن انعدام أية حماية قانونية لهؤلاء يعرضهم لخطر الإعادة أو التسليم بصورة قسرية من تركيا إلى العراق، حيث يحتمل أن يتعرضوا «للاختفاء»، أو التعذيب أو الإعدام. وتقول التقارير إن السلطات التركية تمارس ضغطاً بغية إكراه بعض الأكراد العراقيين على العودة إلى العراق بموجب قرارات عفو رسمية. وتوحي التقارير بأن المئات من الأكراد العراقيين بالإضافة إلى الآثوريين والعرب والتركمان الذين سعوا للاستفادة من قرارات العفو الرسمية قد «اختفوا» أو عُذبوا أو أعدموا خلال الثمانية عشر شهراً الماضية. ويورد هذا الموجز عدداً من هذه الحالات.

في شهري آب/أغسطس وأيلول/سبتمبر ١٩٨٨، فرّ أكثر من ٥٥٠٠٠ كردي عراقي من شمال العراق إلى تركيا هرباً من الهجمات العسكرية التي شنتها القوات الحكومية العراقية ضد أهداف مدنية مستخدمة، من بين ما استخدمت، أسلحة كيماوية. لقد صدقت تركيا على اتفاقية الأمم المتحدة المتعلقة بوضع اللاجئين لعام ١٩٥١، وانضمت إلى بروتوكول الاتفاقية لعام ١٩٦٧. غير أنها أعلنت أنها لن تطبق أحكام الاتفاقية إلا على الأشخاص الذين يصبحون لاجئين نتيجة لأحداث تقع في أوروبا. لقد منحت تركيا الأكراد العراقيين «ملجأ مؤقتاً» على أساس أنهم سوف يسعون إلى لجوء دائم في بلدان أخرى (ثالثة).

أصدرت الحكومة العراقية منذ أيلول/سبتمبر ١٩٨٨ خمسة قرارات عفو رسمية عن بعض مرتكبي الجرائم السياسية، وكان قراران من تلك القرارات موجهين خصيصاً نحو الأكراد. غير أنها رفضت في أيلول/سبتمبر ١٩٨٨ السماح للجنة الدولية للصليب الأحمر بالمساعدة في مراقبة عملية إعادة اللاجئين الأكراد من تركيا. ومنذ ذلك الحين وردتنا تقارير عديدة عن تعرض الأكراد والعراقيين الآخرين الذين سعوا للاستفادة من قرارات العفو هذه، «للاختفاء» والتعذيب والإعدام. ولم تقم أية هيئة دولية مستقلة حتى الآن بمراقبة عملية إعادة اللاجئين. وهذا أمر يدعو للقلق الشديد نظراً إلى التقارير الواردة أخيراً حول عودة العديد من الأكراد العراقيين إلى العراق في نيسان/أبريل

INTERNATIONAL SECRETARIAT, 1 EASTON STREET, LONDON WC1X 8DJ, UNITED KINGDOM

232

پاشكۆی ژمارە -٨-

بسم الله الرحمن الرحيم

الجمهورية العراقية
ديوان الرئاسة

العدد / ش.ع / ب / ٤ / ٦٥/٦٥ ١٦٥

التاريخ / ٣٠ / ٨ / ربيع الثاني / ١٤١١ هـ

٢٦ / ١٠ / ١٩٩٠ م

السيد عاصي مصطفى احمد

محافظة السليمانية / قضاء جمجمال

محلة / بيكس / مسجد حجي ابراهيم

طلبك في ٤ / ١٠ / ١٩٩٠ م

أن زوجتك واولادك فقدو أثناء عمليات الانفال التي جرت في المنطقة الشمالية عام ١٩٨٨ .

مع التقدير .

سعدون علوان مصلح

ع / رئيس ديوان الرئاسة

پاشكۆی ژماره -٩-

بسم الله الرحمن الرحيم

من / القيادة العامة للقوات المسلحة
الى / قيادة الفيلق الاول

امة عربية واحدة
ذات رسالة خالدة

رقم المنشئ: ١ / م / غ

تاريخ الانشاء: ٢٣ / ٤ / ١٩٨٨

(٠) رسالتكم السرية والفورية ١٤٢ في ٢٠ / ٤ / ١٩٨٨
يوزع المخربون والعملاء البالغة عددهم / ٢٥٠٠ الفان
وخمسمائة على النحو التالي (٠) الرجال يرسلون الى
قيادة فل ٤ (٠) النساء يرسلن الى قيادة فـل ٣
(٠) الاطفال يرسلن الى معسكر نكريب الدبوع في
تكريت (٠) يرسلون بصحبة بما بزرين من قبلنا و
بسيارات خاصة (٠) انتهت

م / غ
القيادة العامة للقوات المسلحة

٢٣ / ٤ / ١٩٨٨

ئەو بەڵگەنامەیە لە پەرتووکی (بەعەرەبکردنی کوردستان)ی غەفوور مەخمووری چاپی ٢٠٠٢ وەرگیراوە (میدیا)

پاشکۆی ژمارە -١٠-

العدد/ ١٦٠١
التاريخ / ١٢/١٠/ ١٩٨٩

بســـم الله الرحمن الرحيم

(ســـري وعلى الفور)

مديرية مخابرات محافظة التاميم

الى / مديرية المخابرات العامـــة

الموضوع / اجراء ت

بعد الايعاز المباشر من لدن القياده السياسيه ،وقيامنا بعمليات الأنفال الاولى والثانية ،والتي تم فيها حجز مجاميع مختلفة من الأشخاص ومن تلك المجاميع مجموعة من الفتيات التى تتراوح اعمارهن بين (١٤ الى ٢٩) سنه ، وقد قمنا وحسب أوامركم ،بأرسال مجموعة من تلك الفتيات الى ملاهي والنوادي الليلية لجمهورية مصر العربية وحسب طلبهم ،وأليكم طياً قائمة بأسماء تلك الفتيات مع عمر كل واحدة منهن للتفضل بالاطلاع مع التقدير .

الاسماء	العمر
كلاويز عادل رحيم	١٧
جيمن نازم عباس	٢٣
ليلى عباس جوهر	٢١
لميعة ناظم عمر	١٩
پيمان شكر مصطفى	١٦
خراسان عبدالله توفيق	٢٠
قدرية احمد ابراهيم	١٧
كولبلك ابراهيم على	١٩
خوله احمد فخرالدين	٢٥
عصمت قادر عزيز	٢٤
نجيبة حســن على	١٨
حــسيبة امين حمزه	٢٩
بلبر حسن على	٢٠
شكرية رستم محمد	٢٧
حسيبة هيدايت ابراهيم	١٥
كويستان عباس مولود	٢٦
سروه عثمان كرم	١٧
سوزه مجيد بسيم	٢٩

التوقيع
مديريه مخابرات محافظة التاميم
٢٠ / ١٢ 1989

پاشكۆی ژماره -١١-

The Centre of Halabja
Against Anfalization and Genocide of the Kurds
C.H.A.K
www.chak.info

C.H.A.K
The Centre of Halabja

Nawendî Helebce
Dij be Enfalkirdin u Cînosaydî Gelî Kurd
ÇAK
contact@chak.info

قونسلی میسر وەلام بەچاک - لیژنەی سوید دەداتەوە.

دوای ئەو خۆپیشاندانەسەرتاسەریەی ڕێکخراوی چاک لەگەڵ چەندین ڕێکخراوی سیاسی و جەماوەری تر ئەنجامی دا بۆ ئاشکراکردنی چارەنوسی 18 کچی ئەنفالکراوی گەرمیاندا. ئەمڕۆ قونسڵی میسر هەیسەم موختار پەیوەندی بەتەلەفۆن بە(قادر نادر) کرد کەیەکێک لەنوێنەرانی خۆپیشاندەرانی شاری ستۆکهۆلم بوو، کەلەڕۆژی 4/12 لەبەردەم قونسلخانەی میسر ئەنجام درا، بۆ ماوەی 20 دەقیقەگفتوگۆیان کرد، سەبارەت بەهەڵوێستی حکومەتی میسر بەرامبەر بە18 کچی ئەنفالکراوی گەرمیان.
پەیامی قونسل ئەوەبوو، (کەحکومەتی میسر بەرەسمی ئەوەبەڕێکخراوی چاک ڕادەگەیەنێت، کەپێشوو تریش لێکۆڵینەوەی سەبارەت بەومەسەلەکردووە، بەڵام هیچ ڕاستیەکی تیا نیە) .

نوێنەری چاکیش ئەوەی پێ ووتبوو کەسو پاستان دەکەین وەلامتان داینەوەو دیاردەکی جوانەو هیوادارین بەردەوام بن لەو شێوەمامەڵەیە.... .. وەئێمەناتوانین بەو وەڵامەهیچ لەچالاکیەکانمان رابگرین.... چونکەئێمەبەرەسمی هاتوینەتەلاتان و کۆمەڵێک بەڵگەنامەمان داوەپێتان... دواتر چاک ناتوانێت بەمەسەلەیەکی زارەکی و تەلەفۆنێک ئەم مەسەلەیەکۆتایی پێ بێنێت.... ئەمەبەرپرسیاریەتیەکی مێژوویە.... نەک ڕێکخراوی چاک، هیچ هێزێکی کوردستانیش ناتوانێت بێتاوانی حکومەتی میسر نیشانی خەڵکی کوردستان بدات.... بۆیەئەگەر حکومەتی میسر دەیەوێت ئەو کێشەیەبۆ مێژووش کۆتایی پێ بێنێت، دەبێت بەفەرمی وەڵام بداتەوە.... وەهەر وەڵامێکی دەبێتەبەڵگەیەک لەسەری.
دوای ئەوەی قونسل داوای کرد، کەیاداشتێک بگەیەنەئێمە، داوای ئەوەبکەن کەئەو ئاخافتنەی من پێتانم ڕاگەیاند، بەنوسراو رەسمی وەلامتان بدەینەوە.... بەدڵنیایەوەهەموو هەوڵەکانی خۆم دەخەمەگەڕ، کەبەرەسمی وەڵامتان بدەنەوە.. وەقونسل ئەوەی ڕاگەیاند، کەئەو ناتوانێت بەنوسراو ئێستا وەڵامتان بدەمەوە، چونکەلەدەسەڵاتی ئەو نیە.
شایەنی باسەکاک هەیسەم موختار هەر لەیەکەم دیداری نوێنەرانی خۆپیشەندەران ڕێزی گرتبوون و ئەوەی پێ ڕاگەیاندن کەهەموو تواناکانی خۆی دەخاتەگەڕ بۆ ئەوەی وەلامی حکومەتی میسر بەدەست بهێنێت، بۆیەڕێکخراوی چاک سوید لەپێناوی چارەسەری کێشەکەو دۆزینەوەیان بەدەست هێنانی ئەو بەڵگەنامەکەبۆ ئایندەش دەبێتەمولک لەسەر حکومەتی میسر، نامەیەک ئاراستەی حکومەتی میسر دەکات کەئەو ئاخفتنەی بەنوسراو پێ دەوێت.. وەلەکۆتایشدا ئەوەمان پێراگەیاند کەئێمەتا ئێستا چالاکیەکانمان بەردەوام کردووەو دەیکەین تا بەفەرمی وەڵام دەدەنەوە...
شایەنی باسەبۆ فشار خستنەسەر حکومەت و قونسلی میسر لەستۆکهۆلم ئەندامانی چاک سوید، ئەم کارو چالاکیانەیان ئەنجام دا، پەیوەندی بەردەوام لەگەڵ پارتی چەپی سو یدی وئاژانسی دەنگ و باسی سویدیTT، ڕێکخراوی ئەمنستی / سوید، ناردنی بەڵگانامەو یاداشت وئارەزایەتیەکانی دەیان ڕێکخراوی ژنان بۆ ڕۆژنامەکانی سویدی و ئاگادارکردنەوەی چەندین ئەندام پەرلەمانی سویدی کەدۆستی کوردن، وەناردنی بەیانامەی چاک سوید بۆ دەیان ڕێکخراوی جیهانی و ناوەخۆی سویدی وەک (یۆنیفێم، سەنتەری ئۆڵف پالمە، پارتی فیمنیزمی سویدی.... .. وەلەڕێی پارتی چەپی سویدەوە توانرا ئەو یاداشتنامەیە بدرێتە دەیان ڕێکخراوی ژنان لەسەرتاسەری جیهاندا.

ڕێکخراوی چاک /سوید
2006/04/26

پاشکۆی ژمارە -١٢-

تحياتي وإحترامي وتقديري ...

سيادة الوزير الاستاذ آرام أحمد المحترم ...

تحية وإحترام ...

نرسل اليكم كشف بأسماء بعض من المؤنفلين في سنة 1989 وهذه أسمائهم الحقيقية وليس كما تتداوله بعض المواقع الإلكترونية :

1- Kajeen Hamza
2- دلكيان سامان
3- يارا يحيى
4- سيار مصطفى
5- نوسين أزاد
6- دارين نوروز
7- شيرين الوان
8- كيوستان ابراهيم
9- هفرون أحمد

هذا ما وصلنا من الشخص الذي يتحفظ عليهم وجاري المفاوضات حالياً في سبيل تصويرهم صوتاً وصورة لغرض سرد قصصهم الحقيقية وما حصل بهم وما آلت اليهم الظروف وأستطيع ان أقول لك بأنه خلال هذا الأسبوع سيتم تصويرهم كاملاً علماً بأن المفاوضين عنهم طلبوا طلبات تعجيزية ولكن سأطلعك بآخر المستجدات بعد إتمام الموضوع .

مع قبول التقدير ...

ملاحظة / لقائي المباشر البارحة تطرقت بأن هناك تنسيق مباشر بين سيادتكم وبيني وعندما تقومون بالتصريح التأكيد على هذا التنسيق .

مع تقديري ...

أخوكم

رشدي سعيد

XENDAN
www.xendan.org

پاشكۆی ژماره -١٣-